

”Fanger ere som Børn”

- *Bruken av disiplinærstraff i Norges straffanstalter ca.1850-1900*

Silje Sigvaldsen

Masteroppgave i Historie

UNIVERSITETET I BERGEN

Våren 2014

Forord

Det er mange som fortjener en takk i forbindelse med dette arbeidet!

Først vil jeg takke min veileder Frode Ulvund ved Universitetet i Bergen for svært god hjelp og veiledning med denne oppgaven. Han har alltid stilt opp med gode råd og stor kunnskap på dette fagfeltet.

Videre vil jeg takke alle deltakerne på masterseminaret for gode og nyttige tilbakemeldinger, og mine medstudenter på Sydneshaugen skole.

En stor takk også til Lisa Campbell, Grethe V. Rolland og min familie for oppmuntring og språklig veiledning.

Silje

INNHOOLD

KAPITTEL 1: INNLEDNING	1
Problemstilling, avgrensning og forskningslitteratur	4
Disiplinærstraff	7
Kilder og metode	7
Oppgavens struktur	10
KAPITTEL 2: FENGSELSVITENSKAPEN	11
Forholdene i Norge ved starten av 1800-tallet	11
Straffanstaltkommisjonen av 10.september 1837	13
Kriminalloven av 1842	15
Utbyggingen av fengselsvesenet	16
Videre reform av fengselsvesenet	17
Oppsummering	18
KAPITTEL 3: PERIODEN 1842-1875	19
Lovverket og reglement	20
Kriminalloven av 20. august 1842	20
Botsfengselsloven av 12. juli 1848	22
Direktør Petersens opprettelse av klassesystemet i botsfengselet	25
Fengselsloven av 13. oktober 1857	26
Ulikt reglement for bruk av disiplinærstraff ved de ulike straffanstaltene	29
Praksis	30
Praktiseringen av disiplinærstraff i straffarbeidsanstaltene og distriktsfengslene	30
Praktiseringen av disiplinærstraff i botsfengselet	33
Tilpasning av lovverket i praksis	36
Direktør Petersens innføring av klassesystemet i botsfengselet	38
Bruk av disiplinærstraff som ikke var tillat i lovverket	40
Vannspyling	41
Fengselsdirektørens rolle	43
Konklusjon	45

KAPITTEL 4: FRA TUKT TIL VOLD?	47
”Det grusomme som hendte i Bergen”	47
Bergen Overkrigskommisjon sin dom	50
Høyesterett sin domsavgjørelse	51
Jacob Alexander Jacobsen Wallin	53
Samfunnsdebatten rundt Storesundsaken og dødsdommen mot Wallin	54
Følger av Storesundsaken	55
Fra tuktt til vold?	58
Byråkratisering og profesjonalisering	60
Konklusjon	61
KAPITTEL 5: PERIODEN 1875-1900	62
Fangebehandlings- og refselsesreglement	62
Innføring av klassesystemet og arbeidspenger for felles-straffanstalter og botsfengselet	63
Reglement for distriktsfengslene	65
Reglement for straffarbeidsanstaltene	67
Reglement for botsfengselet	68
Praksis	70
Distriktsfengslene	71
Botsfengselet	72
Straffarbeidsanstaltene	74
Formalisering av praksis	76
Konklusjon	82
KAPITTEL 6: KONKLUSJON	83
Summary	86
Litteratur og kilder	87
Litteratur	87
Trykte kilder	89
Aviser	92
Arkivkilder	92
Riksarkivet	92

KAPITTEL 1: INNLEDNING

”En i passende grad stræng disciplin er en nødvendig betingelse for, at straffen skal kunne opfylde sit øjemed, der vel i få ord tør karakteriseres derhen, at den skal lære lovbyderen at bøje sig for de af vedkommende avtoriteter givne bestemmelser og således lære ham at bøje sig for statens avtoritet, samt at den skal opdrage ham til efter løsladelsen at bruge sin frihed på den rette måde”¹

Denne uttalelsen er gjort av Anders Daae, fengselsdirektør for Trondheims straffanstalt, i en artikkel for Nordisk tidsskrift for fengselsvesenet i 1889. Den viser til det markante skifte i strafferettslandskapet på 1800-tallet, hvor muligheten til å forbedre de kriminelle gjennom straffen ble en viktig og sentral faktor i hvordan man mente at straffen skulle fullbyrdes. Det var et strafferettslig skifte i vesten mot slutten av 1700-tallet og 1800-tallet i forhold til både hva man skulle straffe, hvorfor man straffet og hvordan man skulle straffe, i denne utviklingen var Norge intet unntak. En kjent uttalelse fra Michel Foucault sin bok *Overvåking og straff* er at man går over fra å straffe kroppen til å straffe sjelen.²

Det var en nedgang i bruken av legemlig avstraffelse og dødsstraff som tidligere hadde blitt anvendt for å avskrekke tilskuerne for å begå kriminelle handlinger, og hvor hovedstraffemetoden kom til å bli frihetsstraff. Det var også før denne tid blitt benyttet frihetsstraff. I Norge var det lokale arresthus, tukthus og straffarbeide på landets festninger, men ikke med den samme hensikt og i samme utstrekning som frihetsstraffen kom til å få i Norge på 1800-tallet. Disse straffanstaltene hadde funksjon som arbeidsanstalter, eller midlertidige oppbevaring av kriminelle som ventet på sin dom. Det nye var at frihetsstraffen kom til å bli et alternativ til de gamle straffemetodene, og ved Norges nye straffelov i 1842 ble frihetsstraff for alvor fastsatt som den allmenne avstraffelsesform. En årsak til denne endringen var at den økende kriminaliteten viste til at de eksisterende straffene ikke fungerte, noe måtte derfor gjøres. Svakheter ved de gamle offentlige legemsstraffene var at de kunne skape medfølelse med forbryterne hos de som kom for å se utførelsen av straffen, i tillegg til at de ikke førte til noen forbedring av de kriminelle. Det var ikke lenger hevn- og gjengjeldelsesprinsippet som var det primære med hensikten til straffen, straffen skulle nå gjøre de kriminelle til gode samfunnsborgere igjen.³ Et uttalt formål med straffen på denne

---

¹ Daae, ”Lidt om fangedisciplinen, specielt om hyppighede af forseelser og revselsler i nogle landes

² Foucault, 2001: 93

³ Sandmo, 1998: 120f.

tiden var forbedring av de kriminelle i tillegg til avskrekking. En stor fengselsvitenskap vokste frem utover på 1800-tallet hvor blant annet jurister, leger og straffanstaltfunksjonærer argumenterte for hvordan denne forbedringen best mulig kunne oppnås ved hjelp av ulike systemer og midler. I 1851 stod botsfengselet i Kristiania klart til å ta imot sin første fange. Dette fengselet var Norges svar på den nyeste fengselsvitenskapen på midten av 1800-tallet. Resultatet av de nye tankene og utviklet vitenskap om hvordan man skulle rehabilitere og behandle de kriminelle til å bli lovlige samfunnsborgere igjen etter de hadde sonet sin straff. De kriminelle skulle her oppdras til å bli gode samfunnsborgere gjennom total isolasjon, en streng disiplin og orden, og en detaljstyrt og strukturert hverdag innenfor botsfengselets vegger. Ved en slik streng fengselsorden og disiplin måtte straffanstaltfunksjonærene ha sanksjonsmidler dersom fangene brøt med fengselets bestemmelser. En sentral del av forbedringen av fangene var å oppdra dem ved disiplinærstraffer dersom de brøt med fengselets regler, og på denne måten korrigere oppførselen til det bedre. På 1800-tallet var tuktt ved sedvane en sentral del av oppdragelsen, og ikke kun når det gjaldt barn, men også i andre forhold mellom over- og underordnet var tukten sentral. Straffanstaltens refselsesrett ovenfor fangene var intet unntak. Den stadige korrigeringen av oppførsel ved å straffe dersom fangene brøt med fengselsdisiplinen skulle virke oppdragende. Det var et straffende element innenfor frihetsstraffen, og anvendelse av disiplinærstraff for fanger som brøt med den strenge fengselsdisiplinen var en sentral og ofte brukt sanksjon. I løpet av årene 1884-1900 ble det i botsfengselet alene tildelt 1777 disiplinærstraffer, noe som viser til at dette ikke var noe unntaksvis praksis.⁴

Det er bruken av disiplinærstraff i Norges straffanstalter perioden ca. 1850-1900 som er tema for min oppgave. Den overordnede problemstillingen er hvordan de institusjonelle rammene for disiplinærstraffer var, og hvordan disiplinærstraffer ble praktisert? Straffanstaltene jeg skal se på er botsfengselet, distriktsfengslene og straffarbeid på festningene. Bruken av disiplinærstraff i disse ulike straffanstalter ble regulert av tre forskjellige lover. Kriminalloven av 1842 regulerte bruken av disiplinærstraff i straffarbeidsanstaltene. Botsfengselet fikk sine egne regler for fangebehandling ved botsfengselsloven av 1848, og distriktsfengslene ved fengselsloven av 1857. Det ble i perioden utover også utarbeidet flere refselsesreglement og ulike bestemmelser angående fangebehandling, og jeg avslutter med å se på den første samlede fengselsloven i Norge av 31. mai 1900.

---

⁴ Schaanning, 2007b: 597 (Appendiks IV: disiplinærstraffer 1884-1940)

1800-tallet er en interessant periode da den var preget av et økende statlig engasjement, og sosial- og kriminalpolitikken som ble ført ble begrunnet ut i fra vitenskap. Andre institusjoner som vokste frem på samme tid med lignende kjennetegn var asylene, oppdragelsesanstalter og tvangsarbeidsanstaltene. Disse vil imidlertid ikke være gjenstand for min analyse, mitt fokus er på straffanstaltene og bruken av disiplinærstraff innenfor disse. Prosessene og endringene i straffelandskapet som foregikk på denne tiden har fått ”merkelapper” som disiplinering, sivilisering og humanisering festet til seg. Forskningslitteraturen som har blitt skrevet om overgangen fra legemlig avstraffelse til innesperring legger fokuset ulikt på hva som var de avgjørende faktorene til denne overgangen. Sentrale verk er blitt skrevet ut i fra et disiplineringperspektiv⁵ og ut i fra kultur- og siviliseringsperspektiv⁶. Erling Sandmo har skrevet artikkelen *Maktens beroligende blick. Historiske teorier om sivilisering og disiplinering* hvor han presenterer noen av de teoretikerne som har stått sentralt i historikernes diskusjon rundt historisk kriminalitet og konfliktløsning. Den mest kjente teorien om historisk ”sivilisering” er utarbeidet av Norbert Elias som ser på endringene i samfunnets holdninger til fysisk vold. Det er en siviliseringsprosess i forbindelse med fremveksten av en ”moderne” stat, hvor siviliseringen starter hos eliten og sprer seg etter hvert nedover i samfunnet. Menneskene utvikler seg gjennom denne siviliseringsprosessen hvor de lærer seg å undertrykke en spontan handlingstrang og hvor aggresjonen er et viktig moment ved det som blir undertrykket. De begynner derfor etter hvert å oppleve en økende tilbakeholdenhet i forhold til andre mennesker, og vold blir gradvis et mindre fremtredende sosialt fenomen.⁷ En mye diskutert teori om disiplinering tilhører Michel Foucault, som er særlig interessert i forholdet mellom makt og vitenskap. Makt hos Foucault er noe som gjennomsyrrer samfunnet, ikke noe som noen ”har”. Den regulerer og underkuer kroppen slik at mennesker blir mer produktive, forutsigbare og normale. Foucault ser på fengselsvesenet, og andre institusjoner som hæren, skolevesenet, asyl og sykehus som ”disiplinerende mekanismer”.⁸ Jeg kommer ikke til å benytte meg aktivt av disse teoriene i min analyse, de fungerer mer som et bakteppe for å forstå utformingen og anvendelsen av disiplinærstraff.

1800- tallet var en tid preget av humanisering og fremskritt, men også et århundre hvor man begynte å bruke institusjoner og innesperring som "behandling" for å normalisere og

---

⁵ Michel Foucault *Overvåking og straff*, Michael Ignatieff *A just measure of Pain* og David Rothman *The Discovery of the Asylum* er sentrale verk innenfor dette perspektivet

⁶ Pieter Spierenburg *The Spectacle of Suffering* og David Garland *Punishment and Modern Society: a study in social theory* er sentrale verk innenfor dette perspektivet

⁷ Sandmo, 1994: 25f

⁸ Sandmo, 1994: 36

disiplinere samfunnets "utskudd" til å bli "gode" samfunnsborgere igjen. I tillegg til dette er det en spennende periode da både selve avstraffelsen og rettsvesenet ble mer profesjonalisert og byråkratisert enn tidligere. I 1875 ble Fengselsvesenet opprettet inn under Justisdepartementet for å bedre organisere fengselsvesenet og arbeide med videre reformer av fengslene og den moderne fangebehandling. Det foregikk også en allmenn modernisering av samfunnet hvor overgangen fra standsamfunn til det borgerlige samfunn utfordret tradisjonelle strukturer. Særlig bruken av tukt kommer her i et annet lys, og Nils Rune Langeland hevder at den i en del tilfeller ble omdefinert til vold. En slik endring medførte også at bruken av vold måtte reguleres og reglementeres.⁹ Tukt var ved sedvane en del av oppdragelsen, og straffanstaltfunksjonærenes refselsesrett ovenfor de kriminelle var ikke et unntak, men hvordan ble bruken av legemlig refselse som disiplinærstraff sett på etter hvert som tukten mister sin legitimitet som "naturlig vold" i samfunnet?

Problemstilling, avgrensning og forskningslitteratur.

Tema for oppgaven er bruken av disiplinærstraff i Norges straffanstalter i perioden ca 1850-1900. Den overordnede problemstillingen er hvordan de institusjonelle rammene for disiplinærstraffer var, og hvordan disiplinærstraffer ble praktisert? Disiplinærstraff var straffanstaltfunksjonærenes sanksjonsmidler ovenfor fangene dersom de brøt med fengselsdisiplinen. Det var styresmaktene som forsøkte å regulere virksomheten i straffanstaltene ved utarbeidelsen av lovformuleringer og fangebehandlings- og refselsesreglement. De hadde en intensjon om hvordan de ville at livet til fangene skulle være bak straffanstaltens fire vegger, og utarbeidet institusjonelle rammer i forhold til virksomheten. En del av oppgaven vil ta for seg lovverket og de ulike fangebehandlings- og refselsesreglement. Hvilken oppførsel ble definert som disiplinær forseelse og hvilke disiplinærstraffer var disponible for straffanstaltfunksjonærene å anvende? Var lovverket eksplisitt eller åpnet det et handlingsrom for forvalterne av frihetsstraffen? Det var de ulike straffanstaltfunksjonærene som satt regelverket ut i praksis, og her er særlig fengselsdirektørene sentrale.

Det er gjort lite forskning på bruken av disiplinærstraff i Norges straffanstalter.¹⁰ Et unntak er Espen Schaanning sin fortelling om botsfengselet i boken *Menneskelaboratoriet*.

---

⁹ Langeland, 2005: 439

¹⁰ Forskningslitteratur som berører temaet er Ingeborg Vibe (1994) *Botsfengselet i Christiania: en straffeanstalt i pakt med sin tid*, Anne-Lise Englund (1979) *Lovovertredere på botsfengselet i Christiania: en straffeanstalt i*

Botsfengslets historie utgitt i 2007. Schaanning sin bok er et sentralt verk både om botsfengselets virksomhet, men også en historisk gjennomgang av fengselsvesenets fremvekst og utvikling. Schaanning hevder at fengselsdirektøren stod i en særstilling ved at det var han som i praksis avgjorde hva som skulle gjøres med fangene.¹¹ Schaanning argumenterer for direktørene sin sentrale rolle og påpeker at ”De hadde noe ulik ”straffestil”, noe som blant annet viste seg i hvor mange og hva slags disiplinærstraffer de brukte”.¹² Schaanning er inspirert av Foucault og da særlig av båndene mellom vitenskap, politikk og straff i det han skildrer botsfengselet som et menneskelaboratorium. Han sier selv innledningsvis at Foucault sitt forfatterskap har fungert som et bakteppe og en inspirasjonskilde.¹³ Schaanning ser på vitenskapsproduksjonen som var knyttet til botsfengselet, og hvordan botsfengselet på mange måter fungerte som et laboratorium for å finne ut hva som gjør noen til kriminelle og hvordan straffen virker på dem. I kapittel 4 ”Fangen som vitensobjekt” går han nærmere inn på disiplinærstraff og personlighet, hvor han hevder at disiplinærstraffer kan betraktes som de mest synlige tegn på hvordan regelbrudd ble gjort til viten. Schaanning sin analyse har en annen hensikt enn min, da han er på jakt etter vitenskapsproduksjonen som foregikk i forbindelse med bruken av disiplinærstraff. Dette er et moment som jeg tar høyde for da jeg til tider i oppgaven bruker hans slutninger i forbindelse med bruken av disiplinærstraff i botsfengselet.

Karoline Henne Hille poengterer i sin masteroppgave *Kvinner dømt til tvangsarbeid. – En studie av kvinner dømt etter løsgjengerloven i Norge 1907-1938* at hvordan oppholdet i et av landets tvangsarbeidsanstalter eller fengsler opplevdes ble påvirket av hvem som satt som direktør, og hvilken linje han eller hun valgte å føre ovenfor fangene.¹⁴ På bakgrunn av Hille og Schaanning sine vurderinger av fengselsdirektørens betydning i fengselet vil det være interessant å se nærmere på hvilken betydning fengselsbestyrelsen hadde for hvordan disiplinærstraff ble praktisert ved de ulike straffanstaltene. Åpnet det institusjonelle rammeverket opp for at forvalterne av frihetsstraffen kunne anvende skjønn ved bruken av disiplinærstraff? Hadde straffanstaltbestyrelsen noen påvirkningskraft på hvordan lovverket og de ulike reglement som regulerte bruken av disiplinærstraff ble utviklet og utarbeidet i

---

pakt med sin tid, Anne Frøberg (2010) *Detaljens disiplin – Fangers fengselsopphold i Kristiania Landsfengsel for kvinner i perioden 1900-1927* og Marius Johansen (2001) *Bot og Bedring gjennom 150 år. Historikk og Hirstorier fra Botsfengslet i Christiania*.

¹¹ Schaanning, 2007b: 343

¹² Schaanning, 2007b: 192ff. Se bildetekst figur 15

¹³ Schaanning, 2007b: 12

¹⁴ Hille, 2013: 74

perioden?

I 1874 døde en straffange, Nils Jacobsen Storesund, på Bergenshus festning etter anvendelsen av vannspyling som disiplinærstraff. De ansvarlige for avstraffelsen ble frikjent av Høyesterett i 1876, noe som skapte stor debatt i samtiden. Avisene florerte av oppslag om saken og Høyesterett sin beslutning ble møtt med kritikk. Samme år som høyesterettsdommen falt mottok også Jacob Alexander Jacobsen Wallin dødsdom for å ha drept en fangevokter på tukthuset i Bergen. Det var en av de tre siste sivile henrettelsene som ble utført i Norge i 1876. Også denne saken skapte debatt og Storesund og Wallin ble oppfattet som offer for statlig maktmisbruk. Langeland har i boken *Siste ord. Høyesterett i norsk historie 1814-1905* analysert høyesterettsdommen i Storesundsaken i forhold til hvilken rolle den hadde i samfunnet som dommen sprang ut av. Langeland hevder at tukteretten kom i et annet lys ved overgangen til det borgerlige samfunnet, og i enkelte tilfeller ble den omdefinert til vold. Bruken av tukt måtte derfor reguleres.¹⁵ På midten av 1870-tallet ble også Fængselsstyret opprettet som et uttrykk for økende profesjonalisering og byråkratisering av fængselsvesenet. Jeg vil i oppgaven se nærmere på om disse hendelsene gjorde midten av 1870-tallet til et skille, og om det fikk noen følger i forhold til praktiseringen av disiplinærstraff i perioden etter.

Som et bakteppe vil reformer og endringer av fængselsvesenet og fangebehandlingen utover på 1800-tallet bli trukket inn der hvor slike endringer kan være med på å forklare eventuelle endringer i bruken av disiplinærstraff.

Jeg har avgrenset straffanstaltene til botsfengselet, distriktsfengslene og festningene. Det er tre ulike straffanstaltstyper som hadde ulik funksjon i det norske straffelandskapet. Det nyopprettede botsfengselet var et resultat av den fremvoksende fængselsvitenskapen og en straffanstalt hvor det ble lagt stor vekt på det forbedrende element. Her skulle fanger mellom atten og tretti år sone sin straff, en aldersgruppe det ble lagt vekt på da det i følge samtiden var enklere å korrigere og forbedre deres oppførsel enn hos de eldre og mer innbarkedede kriminelle. De groveste forbrytelser ble tildelt straffarbeid på festningene over en lengre tid, mens mindre forbrytelser ble tildelt kortere fængselsstraff som skulle sones i distriktsfengslene. Ulike typer kriminelle grupper ble plassert ved de ulike straffanstaltene. Ved å avgrense til å se på lovverket og praktiseringen ved disse tre anstaltene vil jeg se

---

¹⁵ Langeland, 2005: 439

nærmere på likheter og ulikheter ved lovbestemmelsene tilhørende hver anstalt og praktiseringen av disiplinærstraffer.

Jeg vil se på dette ut i fra hvilken endring man kan spore fra perioden 1842-1900. Norge fikk en ny straffelov i 1842 som regulerte bruken av disiplinærstraff ved straffarbeidsanstaltene. Botsfengselet og distriktsfengslene fikk egne bestemmelser ved botsfengselsloven av 1848 og fengselsloven av 1857. Perioden 1875-1900 ble det utviklet flere refselsesreglement og 31. mai 1900 får Norge en samlet fengselslov, en lovbestemmelse som regulerte bruken av disiplinærstraff ved straffanstaltene virksomhet videre inn i det neste århundret. Er det noen vesentlige lovendringer rundt bruken av disiplinærstraff, og praktiseringen av slike straffer fra 1850 til 1900? Ragnar Hauge skriver i *Straffens begrunnelser* at når man studerer hvorfor og hvordan vi straffer kan det være fruktbart å se både på samfunnsmessige og ideologiske forhold og å trekke inn historiske enkeltpersoner.¹⁶ Dette kan også overføres til bruken av disiplinærstraff. Dersom man kan spore en endring i bruken av slike straffer, en endring på bakgrunn av hva? Samfunnsmessige og ideologiske forhold eller på grunn av erfaringer og enkeltaktørers påvirkning?

Disiplinærstraff:

Ulike begreper om dette fenomenet har vært benyttet om en annen av samtiden, og i forskningslitteraturen. Noen av disse er tuktt, pryl, refselse og korreksjonsstraff.

Jeg har valgt å bruke begrepet disiplinærstraff i min problemstilling som samlebetegnelse for de sanksjoner som ble anvendt ovenfor fanger som begikk forseelser mot fengselsdisiplinen, disiplinen i den henseende av fengselets orden og regler. Det er en forskjell mellom disiplinærstraff i form av fratagelse av "goder" eller andre "nødvendigheter", og bruken av legemlig avstraffelse. Jeg vil i oppgaven spesifisere at det er snakk om disiplinærstraff i form av legemlig refselse der det er nødvendig. Disiplinærstraff kan ses på som en type straff innenfor straffen dersom fangen ikke overholdt den strikte fengselsordenen som var bestemt for å forbedre fangene.

Kilder og metode.

En del av min problemstilling er hvilken type oppførsel som ble straffet, og hvilke disiplinærstraffer som var disponible for straffanstaltfunksjonærene å bruke. Viktige kilder

---

¹⁶ Hauge, 1996: 15ff.

her er lovverkene som ble utarbeidet i perioden 1842-1900. Det var ordlyden i disse lovbestemmelsene som de ansatte ved straffanstaltene hadde å forholde seg til med tanke på hva som var formell tillatt praktiseringen av disiplinærstraff. Lovverket og de ulike reglementene som ble utarbeidet vil også bli brukt for å si noe om det institusjonelle rammeverket åpnet for straffanstaltbestyrelsen bruk av skjønn ved anvendelse av disiplinærstraffer. Lovverket er gode og uproblematisk kilder. For å få et nærmere innsyn i intensjonene til styremaktene er særlig lovforarbeidene viktige kilder. Det er her diskusjoner og eventuelt ulike syn, og dersom noe ble sett på som problematisk, kommer frem. Lovforarbeidene gir et innblikk i datidens vurderinger og begrunnelser. I tillegg til de konkrete lovene ble det også utarbeidet flere refselsesreglement i løpet av perioden. Ekspedisjonssjefen for fengselsvesenet utga i 1898 en samlet bok "*Lover, Resolutioner, Reglementer, Instruxer, Skrivelser m.v vedkommende Fængselsvæsenet 1814-97*" hvor flere av disse reglementene er trykte. Justisdepartementet utarbeidet av og til foredrag og innstillinger i forbindelse med utarbeidelsen av fangebehandlings- og refselsesreglement som er tilgjengelig i Departements-Tidende og Rettstidende. Her gis det grundigere beskrivelser og forklaringer til de ulike paragrafene som viser til hvordan styresmaktene ville at disse disiplinærstraffene skulle tas i bruk, og hvilke faktorer som ble vektlagt i utarbeidelsen av reglementene. Lovforarbeidene og foredrag i forbindelse med lovbestemmelsene og reglementene gir også innsyn i forhold til å kunne besvare hvorfor det eventuelt skjedde endringer.

En viktig faktor er også hvordan aktører i form av de ansatte vurderte disiplinærstraff og deres rolle. Richard Petersen satt som fengselsdirektør ved botsfengselet i 33 år, og etter hans død ble hans memoarer "Fængselsliv" publisert i 1894. Dette er en viktig kilde da man her får innsyn i Petersen sine vurderinger rundt hvordan fengselsdisiplinen skulle bli opprettholdt og til hvilken funksjon. Tidsskriftartikler skrevet av fengselsdirektører som omhandler bruken av disiplinærstraff og klassesystemet er svært gode kilder da man her får aktørene selv i tale om hvordan de vurderte bruken av slike straffer, og om hvilke midler de mente var nødvendige og gode i disiplineringen av fangene. Slike tidsskrift var en del av fengselsvitenskapen som vokste frem på 1800-tallet og her ble ulike erfaringer delt fra forskjellige land. Det tidsskriftet jeg har sett nærmere på er *Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsene og øvrige Pønitere Institutioner*.

For å se nærmere på praksis blir særlig årsberetningene for de ulike straffanstaltene sentrale. Her får man opplysninger om antall disiplinærstraffer som er blitt anvendt, for hvilken

oppførsel de ble benyttet og hvilken type disiplinærstraff som ble anvendt. I enkelte beretninger får man også fengselsdirektøren i tale hvor det gjelder spesielle tilfeller eller ”problemfanger”, og her et innblikk i hans vurdering av bruken. Det finnes beretninger om botsfengselets virksomhet fra 1851-1885, etter dette kan man finne statistikk over antallet anvendte disiplinærstraffer i de samlede årsberetningene for straffarbeidsanstaltene i Norge. Årsberetninger for straffarbeidsanstaltene er tilgjengelige fra perioden 1876 og utover, for distriktsfengslene fra 1885 og utover. Det ble ved refselsesreglement i 1876 for straffarbeidsanstaltene, og i 1885 for distriktsfengslene bestemt at bruken av disiplinærstraff skulle protokollføres, og hver årsberetning har derfor med et avsnitt om orden og disiplin. Disse årsberetningene er skrevet av straffanstaltfunksjonærene til Fengselsstyret under Justisdepartementet. Derfor er de preget og farget av straffanstaltfunksjonærenes interesse av hvordan virksomheten ved deres straffanstalt ble fremstilt for Justisdepartementet. Et kildekritisk problem ved slike kildetyper er at de er filtrert og viser kun elitens versjoner, tanker og vurderinger i forhold til bruken av disiplinærstraff. Man får ikke noe innsyn i hvordan fangene selv opplevde bruken av slike straffer, og forbedringsbehandlingen generelt. Dette er derimot ikke et problem for meg da mitt anliggende ikke er å se på hvordan fangene opplevde bruken av slike straffer, men da heller hvordan styresmaktene og straffanstaltfunksjonærene vurderte og anvendte dem i praksis. Ut i fra dette kan denne filtreringen av årsberetningene brukes til en fordel, ved at det som her ble nedskrevet ble av straffanstaltfunksjonærene ansett som anerkjent bruk av disiplinærstraff av Justisdepartementet. Etersom årsberetningene for distriktsfengslene og straffarbeidsanstaltene kun er tilgjengelig for perioden jeg ser på i kapittel 5, er det et svakt kildegrunnlag for å si noe om praktisering i perioden 1850-75. En kilde som er tilgjengelig for å gi svar på dette er Paul Magnus Norum sin evaluering av straffarbeidsanstaltene som ble utgitt i 1860 etter forespørsel fra Stortinget. Man får her et lite innblikk i praktiseringen av disiplinærstraffer på festningene på 1850-tallet.

Fengselsstyret ga i 1904 ut meddelelser om fengselsvesenet på 1800-tallet. Her er det mye nyttig informasjon som er brukbar for å se på selve utviklingen av fengselsvesenet og de ulike reformer og endringer som foregikk på 1800-tallet. Denne kilden sammen med forskningslitteratur vil bli sentrale for kapittel 2 som omhandler fengselsvitenskapen og utviklingen av fengselsvesenet i Norge på 1800-tallet.

I Fengselsstyret D sitt arkiv ligger det et stykke om reglement for fangebehandling i distriktsfengsler. Her har jeg brukt ulike skriv i forhold til utarbeidelsen av utkast til

fangebehandlingsreglement og endring av det, i tillegg til å se nærmere på selve utkastet og det endelige fangebehandlingsreglementet.

I forbindelse med Storesundsaken gir dommene fra Høyesterett og overkrigsretten i Bergen god informasjon om hvordan rettsvesenet oppfattet bruken av disiplinærstraff. For å se nærmere på debatten som foregikk i etterkant av Storesundsaken og dødsdommen mot Wallin kommer jeg til å benytte meg av ulike avisinnlegg.

Oppgavens struktur.

For å besvare min problemstilling vil jeg først i kapittel 2 gi et kort overblikk over fengselsvitenskapen og utviklingen av fengselsvesenet i Norge. 1800-tallet var en tid med stadig reform og søken etter forbedring av straffanstaltene, og hvilke ulike midler som burde benyttes i straffullbyrdelsen for å forbedre fangene. Dette kapitlet vil ligge som et bakteppe for analysen i de senere kapitlene da jeg her vil se på strafferettslige endringer som kan ha påvirket hensikten til fangebehandlingen og derav bruken av disiplinærstraff. Også de lange linjene i utviklingen av fengselsvesenet i Norge vil bli skissert opp.

For å få frem endringsaspektet har jeg valgt en kronologisk struktur hvor kapittel 3 omhandler perioden 1842-1875 og kapittel 5 perioden 1875-1900. I begge disse kapitlene vil jeg først se på de sentrale lovverkene og reglementene som ble utarbeidet i perioden, for deretter å ta for meg hvordan disse ble brukt i praksis og avslutningsvis drøfte fengselsdirektørens rolle. I kapittel 5 vil jeg avslutte med å se nærmere på fengselsloven av 1900, og hvorvidt denne var en formalisering av praksis. Kapittel 4 vil fokusere på et eventuelt skifte i samtidens oppfattelse i bruken av legemlig avstraffelse, hvor det går fra å bli definert som tuktt til å bli definert som vold. Mens kapittel 3 og 5 hovedsakelig fokuserer på lovverket og praktiseringen vil jeg i kapittel 4 løfte blikket litt ved å se på ulike debatter om bruken av legemlig avstraffelse og dødsstraff som skjedde i samtiden. Den tidligere nevnte Storesundsaken vil bli nøye gjennomgått her for å vise til et eksempel av mine funn i kapittel 3. Da Storesund sin død, sammen med opprettelsen av Fengselsstyret i 1875, kan ses på som en slags katalysator for flere refselsesreglement som kom i perioden etter, er dette også relevant for kapittel fem.

KAPITTEL 2: FENGSELSVITENSKAPEN

I dette kapittelet vil jeg se nærmere på de straffepolitiske endringene i Norge på 1800-tallet. Når ideen om at straffen kunne ha som formål å forbedre fangene i tillegg til å virke avskrekkende fikk fotfeste ble det utviklet en stor vitenskap rundt hvordan dette skulle gjøres på best mulig måte. Ulike systemer ble etablert og testet ut. Det vokste frem en fengselsvitenskap hvor utveksling av erfaringer og idèimport i vesten var viktig. Hvordan skulle den ideelle straffanstalt som forbedret fangene se ut? Politikere, jurister, leger og fengselsdirektører skrev artikler og bøker, dro på studiereiser og opparbeidet seg kunnskap på dette feltet. I dette kapittelet skal jeg se nærmere på fengselsvitenskapen og hvilke resultater den fikk i Norge sin utvikling av fengselsvesenet. Da tidsavgrensningen for min masteroppgave er siste halvdel av 1800-tallet vil jeg her tegne opp de lange linjene i fengselsvesenet, og spesielt se på lovverksendringer og reformen av de daværende straffeanstaltene i Norge. Særlig synspunkter rundt fangebehandlingen er sentral for min senere analyse av bruken av disiplinærstraff i siste halvdel av 1800-tallet.

Forholdene i Norge ved starten av 1800-tallet

Ved inngangen til 1800-tallet ble fengselsvesenet opplevd av samtiden som mangelfullt, og den økende kriminaliteten var et bevis på at straffene ikke fungerte. Etter 1814 begynte den nye regjeringen å rette oppmerksomheten mot disse forhold, og mot de nye ideer om en forbedret fangepleie.¹⁷ De straffanstaltene som var til rådighet ved begynnelsen av 1800-tallet var festningene, tukthusene og de lokale arresthusene. På de lokale arresthusene satt for det meste varetektsfanger. Tukthusene og festningene var straffarbeidsanstalter. Flere dødsstraffer ble på denne tiden benådet og tildelt straffarbeid på festningene på livstid. Festningene ble kalt slaveriet da fangene her ble lagt i jern og brukt til å utføre arbeid både på og utenfor festningene.¹⁸ Utover på 1800-tallet ble det av ulike årsaker et stort press på disse straffanstaltene. En årsak var at bruken av legemsstraff ble sterkt innskrenket ved lov av 25. oktober 1815, i tillegg til en nedgang i bruken av dødsstraff hvor frihetsberøvelse ble erstatningen for de fleste forbrytelser. Videre var det en sterk befolkningsvekst på denne tiden og en stor tilflytning fra bygdene til byene. Sosial nød i byene, i form av mangel på arbeid og

---

¹⁷NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 1f.

¹⁸ Schaanning, 2007b: 25ff.

bolig, førte til økt kriminalitet.¹⁹ Ved utgangen av 1814 satt det totalt 443 fanger i straffanstaltene, mens tallene ved utgangen av 1843 var steget til 1979 fanger.²⁰ Presset ble for stort for anstaltene, i tillegg til at de opprinnelig ikke var bygget for å operere som fengsel. Stortinget ble informert om de elendige forholdene på straffanstaltene. Denne utviklingen ble sett på som en trussel mot den borgerlige sikkerheten og representanter på Stortinget begynte etter hvert å uttrykke sin bekymring, noe måtte gjøres med situasjonen.²¹

Så tidlig som i 1818 hadde det på stortinget blitt fremsatt et lovforslag om forbedring av straffanstaltene, men på grunn av de økonomiske utgiftene dette ville medføre så ble det ikke gjort noe med saken på den tiden. I 1819 dro Frederik Holst, professor i medisin, etter forespørsel fra regjeringen på studietur til utlandet for å studere blant annet deres arresthus og tvangshus. Under sin reise ble Holst spesielt begeistret for de britiske fengsler. Han ga i 1823 ut *Betragninger over de nyere Britiske Fængsler, især med Hensyn til Nødvendigheden af en Forbedring i Fangepleien i Norge*. I denne beretningen argumenterer Holst for en reform av hele fengselsvesenet, og påpeker at alle av Norges straffanstalter måtte erstattes av nye og tidsmessige bygninger.²² Noe av det Holst påpekte som fordelene med de britiske fengslene var at de ivaretok sunnheten og at de var økonomiske, men det var derimot den moralske forbedringen av fangene som stod høyest hos Holst. Han mente at fangene måtte underlegges en streng disiplin.²³ Det Holst hadde oppdaget i Storbritannia var forbedringstanken. Han hadde stor respekt for de britiske fengsler ettersom det var der tiltak for å opprette en fengselsdisiplin som for alvor tok sikte på å forbedre eller omvende fanger.²⁴ Ideen om straffens dobbelte øyemed med å kunne både avskrekke og å forbedre fangen fikk fotfeste. I 1837 la representant Riddervold frem et forslag for regjeringen hvor han forslår om man burde sitt nærmere på ideen om å opprette straffanstalter hvor straffen også skulle ha som den hensikt å forbedre fangen:

”Regjeringen anmodes om at lade undersøge, hvorvidt det maatte være hensigtsmessigt at anlægge Straffeanstalter ogsaa for de grovere Forbrydere, enten i det hele, eller forendeel udenfor Fæstningerne, saadanne Anstalter have erholdt i enkelte andre Lande, sigtende saavel til at lette og fuldstændiggjøre Bevogtningen, for til paa en mer tilfredsstillende

---

¹⁹ Johansen, 2001: 5f.

²⁰ NOS Fjerde Række Nr. 86. Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 3

²¹ Johansen, 2001: 6

²² Fjerde Række Nr. 86. Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 2

²³ Schaanning, 2007a: 157

²⁴ Schaanning, 2007b: 68ff.

Maade at befordre Opnaaelsen af det Øiemed, at forbedre Fangerne, og at gjengive dem til Samfundet i en saadan Tilstand, at der kan have Sandsynlighed for, at de ikke ville falde tilbage, samt at Afskrække Andre fra Forbrydelser. Resultatet af disse Undersøgelser, saavel som Overslag over Bekostningerne ved Anlægget af saadanne Indretninger, ønskes forelagt næste ordentlige Storthing”²⁵

Dette forslaget ble bilfalt enstemmig, og en straffanstaltkommisjon ble satt ned ved kongelig resolusjon av 10. september 1837.²⁶

Straffanstaltkommisjonen av 10.september 1837:

Kommisjonen bestod av fem menn som alle på ulike måter hadde kunnskap om og interesse for fangepleie og fengselsvesenet. Formannen for kommisjonen var Baron Ferdinan C.M Wedel Jarlsberg, som gjennom å være øverste ansvarlige for slaveriet på Akershus festning hadde mye kompetanse på feltet. Videre så var det Major Christian Glad som var etterfølger etter Jarlsberg på Akershus festning. Erik Røring Møinichen som var jurist og byråsjef i Justisdepartementet ved kontoret for kriminalvesen. Arkitekt Christian H. Grosch og som allerede nevnt Professor Frederik Holst. Kommisjonens oppgaver var å evaluere datidens straffanstalter, og å finne alternativer dersom det viste seg å være nødvendig.²⁷

Det skulle ta fire år før kommisjonen leverte sin innstilling: ”*Beretning om Beskaffenheden af Norges Strafanstalter og Fangepleie samt Betænkning og Indstillingen om en Reform i begge, efter fremmede Staters Mønster*”²⁸ i 1841. I innstillingen blir det først gått gjennom forholdene i de ulike anstaltene, hvor blant annet de sanitære forhold, tilsyn og disiplin fikk sin karakter. Ved gjennomgangen av de ulike anstaltene slo kommisjonen fast at de daværende anstaltene ikke fungerte i sin hensikt. Det blir påpekt at oppsynet var for dårlig, og at lokalene var ubrukelige både av disiplinære og sanitære grunner. Det var videre stor forskjell blant de ulike anstaltene da det gjaldt fangenes behandling, refsels og dagsorden. På grunn av disse vesentlige manglene var det etter kommisjonens mening nødvendig med en fullstendig reform av straffarbeidsvesenet.²⁹ Deretter består innstillingen av en vurdering av hvilke løsninger og forbedringer som burde velges. Som tittelen tilsier så hentet de inspirasjon

---

²⁵ Stortings Forhandlinger heretter forkortet: Stort.-Forh. (1837) Jan. No. 1 1837: 40f.

²⁶ Johansen, 2001: 7

²⁷ Johansen, 2001: 7f.

²⁸ *Beretning om Beskaffenheden af Norges Strafanstalter og Fangepleie samt Betænkning og Indstilling om en Reform i begge, efter fremmede staters Mønster*. Christiania, Juli 1841.

²⁹ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 5

fra utlandet, og det var særlig systemene i Amerika som var sentrale.³⁰ Valget stod mellom to amerikanske systemer. Man kan i innstillingen av 1841 se at fokuset har endret seg siden Holst dro på sin første studietur. Den gangen var det viktigste å få frem at fangene kunne forbedres, og at man kunne konstruere bygg og innrette fangepleien for å få dette til, mens rundt slutten av 1830-tallet var dette ikke noe man måtte insistere på lenger, spørsmålet var heller hvilket system man skulle velge.³¹ Auburnsystemet var basert på at fangene var isolert før og etter arbeidstid, og under arbeidet så skulle det være absolutt taushet. Fangene skulle ikke ha muligheten til å kommunisere med hverandre overhode. Valget falt derimot på Philadelphiasystemet som var basert på total isolasjon av fangene. Fangene skulle være avsondret fra hverandre hele døgnet, og kun ha kontakt med fengselets personell. Her skulle også arbeidet skje på cellen i ensomhet.³²

Kommisjonen foreslo på bakgrunn av sine funn at det burde oppføres 7 botsfengsler i Norge basert på philadelphiasystemet, og disse anstaltene skulle erstatte de daværende straffanstaltene. De foreslo også at det burde bli utarbeidet en lov om den nye straffullbyrdelsesmåte.³³ Grunnprinsippene som skulle ligge til grunn for virksomheten ved botsfengselet ble fastslått ved botsfengselsloven av 1848.³⁴ Paragraf to viser til den grunnregelen ved fangebehandling som skulle virke til deres forbedring:

”Den Grundregel, som ved den hele Anordning i Botsfængslet skal iagttages, og i Henhold til hvilken alle reglementariske Bestemmelser skulle affattes, er, at Fangerne i alle Tilfælde skulle hindres fra Samkvem med og Meddelelse til deres Medfanger og enhver Anden, som kunde formodes at ville virke skadelig paa dem i moralsk Henseende, idet man derhos ved Arbeide, Undervisning og Besøg af Fængslets Foresatte og Andre, om hvis Karakter og Hensigter man kan være forvisset, søger at virke til deres Forbedring.”³⁵

Man skulle forbedre fangene gjennom en total avsondring for å unngå ”moralsk smitte”, og forbedre dem med arbeid, sjelelig undervisning og god påvirkning fra straffanstaltens ansatte.

---

³⁰ *Beretning om Beskaffenheden af Norges Straffanstalter og Fangepleie samt Betænkning og Indstilling om en Reform i begge, efter fremmede staters Mønster.* Christiania, Juli 1841.

³¹ Schaanning, 2007b: 96

³² Schaanning, 2007b: 100f.

³³ NOS Fjerde Række Nr. 86. Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 6

³⁴ ”Lov angaaende Botsfængslet ved Christiania og om Anvendelse af Celler ved de øvrige Strafarbeidsanstalter” av 12. juli 1848. Heretter betegnet botsfengselsloven.

³⁵ Botsfengselsloven av 12. juli 1848 § 2

Det skulle også være en streng disiplin og detaljstyrt hverdag innenfor botsfengselets fire vegger. For at fangene skulle forbedres var de nødt til å følge straffanstaltens regler for oppførsel og arbeidsinnsats. Det minste brudd på fengselsdisiplinen skulle det slås ned på, og disiplinærstraffer var her straffanstaltbestyrelsens sanksjonsmidler mot fangene som brøt med fengselsdisiplinen. Fangene skulle forbedres og tuktes.³⁶ Fengselsdisiplinen skulle opprettholdes ved hjelp av disiplinærstraffer, men i botsfengselet skulle det ikke være tillatt med legemlig avstraffelse noe jeg ser nærmere på i kapittel 3.

Kriminalloven av 1842:

§ 94 i Grunnloven av 1814 slo fast at det på første eller andre ordentlige Storting skulle utgis en ny kriminell lovbok. Reformarbeidet tok imidlertid tid og det var først i 1842, et år etter at straffanstaltkommisjonen leverte inn sin innstilling, at Kriminalloven ble vedtatt.³⁷

Denne loven fastsatte for alvor frihetsstraff som allmenn avstraffelsesform. Legemlig avstraffelse var som nevnt allerede avskaffet ved forordningen av 1815, og ble heller ikke anvendt i den nye loven. Idømt prylestraff ved rotting eller ris for voksne mennesker var blitt avskaffet, men det var derimot ved kriminalloven fortsatt lov til å idømme risstraff som erstatning for fengsel for barn under femten år.³⁸ Dødsstraff ble beholdt, men sterkt innskrenket ved at den bare kunne anvendes ved overlagt drap og ved voldtekt hvor offeret døde som følge av dette.³⁹ Fastsettelsen av frihetsstraff som den sentrale straffemetode innebar at innsettelse i straffanstalt ble den dominerende straff, ikke bare for løsgjengere og småkriminelle, men også for de grovere forbrytelser hvor det tidligere ble benyttet dødsstraff eller legemsstraff.⁴⁰

I kontrast til hva straffanstaltkommisjonen hadde lagt frem i sin innstilling i 1841 så forutsatte Kriminalloven av 1842 straffarbeide på festninger og tukthus som den sentrale straffart, i tillegg til bruk av fengsel. Til tross for dette så ble det i praksis frihetsstraff etter mønster av Philadelphiasystemet som kom til å dominere innenfor norsk fengselsvesen fra siste halvdel av 1800 tallet.⁴¹

---

³⁶ Schaanning, 2007b: 33

³⁷ "Lov angaaende Forbrydelser" av 20 august 1842. Heretter betegnet kriminalloven

³⁸ Ulvund, 2002: 28

³⁹ Hauge, 1996: 142ff.

⁴⁰ Hauge, 1996: 158

⁴¹ Hauge, 1996: 174

Utbyggingen av fengselsvesenet

Kriminalloven av 1842 fastslo at frihetstraff skulle være den sentrale straffart, og straffanstaltkommisjonen sin innstilling argumenterte for en fullstendig reform av straffanstaltene, dette medførte at fengselsvesenet i Norge måtte bygges ut og forbedres. Straffanstaltkommisjonens forslag gikk ut på at det skulle bygges syv botsfengsler som skulle dekke de forskjellige delene av Norge. Det første botsfengselet stod klart i 1851. Før man kunne fortsette bygningen av de resterende botsfengslene så måtte noe gjøres med forholdene i arresthusene, da det i likhet med de andre anstaltene også var svært nødvendig med en reform av disse. Etter kriminalloven ble vedtatt var det her de som var dømt til korte arrest- eller fengselsstraffer skulle sone. Opprinnelig var arresthusene, da de skulle brukes som varetektsfengsler, amtens og byenes ansvar. Ved at disse anstaltene skulle brukes til soning av fengselsstraff måtte staten komme inn i bildet. Ved lov om fengselsvesenet av 13. oktober 1857⁴² ble det bestemt at amtene skulle danne fengselsdistrikter som skulle være forpliktet til å skaffe og bevare det nødvendige antall distriktsfengsler mot bidrag av staten. Som et resultat av dette ble det bygget 56 nye distriktsfengsler i perioden 1862-1868, også her ble cellesystemet, som straffanstaltkommisjonen gikk inn for, lagt til grunn. Meningen var å fortsette arbeidet med opprettelsen av de resterende botsfengslene da reformen av lokalfengslene var gjennomført. Slik ble det derimot ikke. En av grunnene til at det bare ble med det ene botsfengselet var at Stortinget fant at de ikke kunne bevilge penger til bygging av flere, i tillegg til at økningen i fangetallet frem til 1840-årene nå hadde stoppet opp. Ifølge Straffanstaltkommisjonens innstilling skulle slaveriet og tukthusene nedlegges da man fikk bygget ut fengselsvesenet. Til tross for at fangetallet stagnerte ut over på midten av 1800 tallet så klarte ikke lokalfengslene og botsfengselet dekke behovet. Som et resultat av dette fortsatte slaveriet å fungere som fengselsanstalter frem til 1885 hvor den siste ble lagt ned. Akershus festning fortsatte utover dette å være i bruk som straffanstalt, men da under navnet Akershus straffanstalt, og ved fengselsloven av 1900 ble betegnelsen landsfengsel.⁴³ Med tanke på at reform av fengselsvesenet ville ta lang tid hadde regjeringen gått inn for en forbedring av de andre straffanstaltene, og botsfengselsloven av 1848 ble derfor gitt et tillegg om anvendelser av celler ved de øvrige straffanstalter.⁴⁴

---

⁴² ”Lov om Fængselsvæsenet” av 13. oktober 1857, heretter betegnet fengselsloven av 1857

⁴³ Hauge, 1996: 175f.

⁴⁴ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 8

Videre reform av fengselsvesenet

Etter utbyggingen av fengselsvesenet fortsatte administrasjonen den videre forbedringen av straffanstaltene. I 1858 ble det ved kongelig resolusjon bestemt at Paul Magnus Norum, direktør for botsfengselet, skulle studere forholdene ved festningene og tukthusene og hvordan disse kunne forbedres ved den videre reformen av fengselsvesenet.⁴⁵ I Norums beretning gir han også sin dom ovenfor botsfengselets virksomhet så langt. Botsfengselet hadde ikke fått de resultater som man håpte på. Det var en nesten upåvirket tilbakefallsprosent og Norum uttrykket en viss skuffelse over systemet i sin beretning, men påpekte dens fortrinn over de gamle straffemetoder.⁴⁶ Norum avga sin beretning 20. mars 1860.⁴⁷ Noe av det Norum fant problematisk med straffarbeidsanstaltene var fangenes fordeling i for mange og små straffanstalter, og at det var en forskjellig fangebehandling ved de ulike straffarbeidsanstaltene. Han anbefalte at det burde ansettes en overordnet embetsmyndighet som utelukkende skulle arbeide med en reform og utvikling av fengselsvesenet, slik at det ville skapes forbedring og enhet i forholdene og behandlingen av fangene.⁴⁸ Det skulle imidlertid ta tid før en slik person kom på plass, men som jeg skal komme tilbake til i kapittel 4 så ble Fengselsstyret opprettet i 1875. Som nevnt tidligere ble de fleste festninger nedlagt, og fangene ble samlet ved Akershus og Trondheims straffanstalter.

Botsfengselet fikk som sagt ikke de resultater som styresmaktene håpet på, og reformen av fengselsvesenet fortsatte med mål om å forbedre fangene. Særlig på 1870-tallet var det mye diskusjon rundt strafferettspleien og en revisjon av kriminalloven. Et moment i diskusjonen var om man burde gå vekk fra philadelphiasystemet totale avsondring av fangene, og hvor styresmaktene så positivt på det irske, også kalt progressive, system.

Det ble påpekt at det progressive systemet hadde vist sitt fortrinn over både Philadelphiasystemet og Auburnsystemet. Det progressive systemet lot fangen gå gjennom ulike overganger fra det strengeste til det mildeste, og på denne måten forbedre fangen til å bli en lovlydig samfunnsborger når straffen var ferdig. Fangen skulle begynne med en streng avsondring i enkeltcelle og gjennom opprykning fra klasse til klasse skulle de gis større frihet hvor toppen av disse klassene bestod av løslatelse på prøve dersom fangen hadde oppført seg

---

⁴⁵ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 13f.

⁴⁶ Johansen, 2001: 30

⁴⁷ *Beretning og Betænkning angaaende Straffarbeidsvæsenet i Norge*. Ifølge Kongelig Resolution af 27de October 1858 underdanigst afgiven af Norum, Directør ved Bods-fængslet i Christiania. 1860

⁴⁸ Norum, *Beretning og Betænkning angaaende Straffarbeidsvæsenet i Norge*. 1860: 82ff.

bra.⁴⁹ Fængselsvesenet i Norge kom etter hvert til å bygge på en blanding av disse to systemer, og løslatelse på prøve ble innført med fængselsloven av 1900.

Oppsummering

Ved inngangen til 1800-tallet ble fængselsvesenet oppfattet av samtiden som mangelfullt. Det ble tatt opp i regjeringen å opprette straffanstalter hvor straffen også skulle ha den hensikt å forbedre fangene. Det ble hentet inn kunnskap og inspirasjon fra utlandet om hvordan dette best skulle gjøres. Norges resultat av den fremvoksende fængselsvitenskapen på 1800-tallet var opprettelsen av botsfengselet i 1851, hvor fangene skulle være totalt isolert og underlagt en streng fængselsdisiplin. Bruken av disiplinærstraff var straffanstaltfunksjonærenes sanksjonsmidler dersom fangene brøt med fængselsordenen. Fangene skulle forbedres og tuktes. Kriminalloven av 1842 fastsatte frihetsstraff som den sentrale straffemetode, noe som innebar at fængselsvesenet måtte bygges ut. På 1860-tallet ble det oppført 56 distriktsfængsler, også her ble celleprinsippet lagt til grunn. I løpet av 1800-tallet var det en konstant evaluering og reform av fængselsvesenet i Norge, med særlig vekt på den moderne fangepleien og hvordan man på den beste måten kunne nå målet om å forbedre de kriminelle. Disiplinærstraff var en sentral del av forbedringsbehandlingen. Jeg vil i neste kapittel se nærmere på lovverkene som regulerte bruken av disiplinærstraff, og hvordan det ble praktisert i Norges straffanstalter i perioden 1842-1875.

---

⁴⁹ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 15f.

KAPITTEL 3: PERIODEN 1842-1875

Dette kapitlet består av tre deler. I første delen vil jeg gå gjennom de ulike lovparagrafene og reglementene som regulerte bruken av disiplinærstraff i straffanstaltene. Videre i del to vil jeg se nærmere på hvordan dette kom til uttrykk i praksis for deretter å gå over til å diskutere fengselsdirektørens rolle i straffanstaltene. I dette kapitlet vil jeg diskutere Kriminalloven av 1842, Botsfengselsloven av 1848 og Fengselsloven av 1857 med henblikk på hvilke typer disiplinærstraff disse lovene åpnet for å disponere i straffanstaltene, og for hvilken oppførsel de kunne benyttes. Var lovverket eksplisitt og ga lite rom for skjønn ved bruken av disiplinærstraff, eller åpnet det for at de ulike ansatte ved straffanstaltene hadde handlingsrom til selv å velge? Kunne eventuell vag lovgivning føre til at bruken av disiplinærstraffer ble praktisert ulikt ved de ulike straffanstaltene ut i fra hvem som var ansatt ved anstaltene? Dette vil jeg se nærmere på i siste del av dette kapitlet hvor jeg fokuserer på praktiseringen av disiplinærstraffer. Hvordan vurderte de ulike ansatte ved straffanstalten bruken av disiplinærstraff? Tilpasset bestyrelsen lovverket til å fungere i praksis ut i fra erfaring? Jeg skal avslutningsvis diskutere fengselsdirektørens og bestyrelsens rolle.

Lovverket og reglement

I kapittel 2 så jeg nærmere på fengselsvitenskapen som vokste frem. Det var nye tanker rundt fangebehandlingen og diskusjoner rundt hvordan fremtidens straffanstalter burde se ut og fungere. Både Frederik Holst, straffanstaltkommisjonen, kriminallovkommisjonen og medlemmer på stortinget var med i debatten og utarbeidet planer om hvilke typer anstalter de ønsket seg. Ulike lover, reglementer og instruksjoner ble etter hvert vedtatt, og disse ga retningslinjer for hvordan straffanstaltene virksomhet skulle foregå.⁵⁰ Det var på midten av 1800-tallet ulike typer straffanstalter i Norge som alle bygget på prinsippet om frihetsstraff. Kriminalloven fastslo straffarbeid i fem forskjellige grader⁵¹ som den sentrale straffemetoden for de fleste forbrytelser.⁵² Mannsfanger som ble dømt til straffarbeid på livstid, eller en tid over seks år, skulle sone sin straff på festningene. Forbrytere som ble dømt til straffarbeid på mindre enn seks år skulle utstå sin straff i Norges andre straffarbeidsanstalter. Mindre forbrytelser tildeltes kortere fengselsstraff, som ble sonet på de ulike distriktsfengslene i Norge. Ved Botsfengselsloven ble det bestemt at mannlige forbrytere, mellom atten og tretti år, som var tildømt straffarbeid i femte eller fjerde grad kunne flyttes til botsfengselet i en straffetid som var en tredjedel kortere enn den tid som han var opprinnelig dømt til.⁵³ Bruken av disiplinærstraff i disse ulike straffanstaltene ble regulert av tre forskjellige lover. Kriminalloven regulerte bruken av disiplinærstraff i straffarbeidsanstaltene. Botsfengselet fikk sine egne regler for fangebehandling ved botsfengselsloven av 1848, og distriktsfengslene ved fengselsloven av 1857.

Kriminalloven av 20. august 1842

Kriminalloven fastsatte for alvor frihetsstraff som den allmenne avstraffelsesform. I motsetning til de to andre lovene som diskuteres i dette kapitlet så er kriminalloven en straffelov og ikke en fengselslov. Den la det strafferettslige grunnlaget for straffanstaltene, den fastslo hva og hvordan det skulle straffes. Fengselslovene derimot regulerte selve gjennomførelsen av straffen. Kapittel to i kriminalloven omhandler straffene, og her ble bruken av disiplinærstraff i straffarbeidsanstaltene regulert av paragraf tretten:

---

⁵⁰ Schaanning 2007b: 134

⁵¹ Grader basert på varighet hvor første grad var livsvarig straffarbeid til femte grad som var straffarbeid mellom tre måneder og tre år. (disse gradene ble endret ved revideringen av straffeloven i 1874)

⁵² Kriminalloven 20. august 1842 kapittel. 2 §§ 1-6

⁵³ Botsfengselsloven av 12. juli 1848 § 1

”Opfører fange sig usømmelig, viser sig gjenstridig, usamdrøgtig, efterladen eller forsømmelig, rømmer eller forsøger paa at rømme eller i andre maader forser sig imod de for Straffarbeidsanstaltens gjeldende bestemmelser kan paa ham anvendes Hustugt, Fængsel i enrum eller annet haardt Fængsel”.⁵⁴

Ordlyden i lovbestemmelsen er vag og åpner for bruk av skjønn både for hvilke disiplinære forseelser som skulle straffes og hvilken type straff som skulle brukes. Ved en formulering som ”straffarbeidsanstaltens gjeldende bestemmelser” uten at det forelå noe videre reglement bidro til at de ulike bestyrerne, ved de ulike anstaltene, selv kunne bestemme hva de mente var riktig eller gal oppførsel fra fangene. Videre er bruken av begrepet hustukt, uten noen spesifisering av hva som menes med dette begrepet, åpent for å kunne tolkes og disponeres der hvor omstendighetene ”krever” det. Retten til å tukte blir beskrevet i Christian den Vs lov av 1687, hvor det står:

”Husbond maa refse sine Børn og Tyende med Kæp, eller Vond, og ej med Vaaben; Men gjør hand dem Saar, med Aad, eller Æg, eller slaar dem Lemmer sønder, eller skader dem paa deris Helbred, da straffis hand saa som hand en fremmet hafde gjort Skade.”⁵⁵

Man kunne refse ved bruk av ris⁵⁶, men ikke slik at det gikk ut over vedkommendes helse. Det var på denne tiden sedvane og akseptert å refse i oppdragelsesøyemed. Ut i fra ordlyden til denne bestemmelsen var retten til å tukte opprinnelig rettet til å kunne brukes ovenfor barn og tjenestefolk, men utover på 1800-tallet ble denne retten til å tukte innlemmet i lovverk som på ulike måter omhandlet forholdet mellom under- og overordnet.⁵⁷ Straffanstaltvesenet var ikke et unntak, både kriminalloven og fengselsloven av 1857 åpnet for bruk av hustukt ovenfor fangene. I botsfengselet var det derimot forbudt å bruke legemlig refselse, noe jeg skal gå nærmere inn på senere.

Det gis heller ingen spesifisering av hvem av de ulike ansatte ved straffanstaltene som hadde refselsesmyndighet eller noe minimum eller maksimum lengde på de ulike disiplinærstraffene. Det er grunn til å tro at et slikt vagt lovverk åpnet opp for ulik praktisering av slike straffer ved de ulike straffarbeidsanstaltene og at hvem som satt som bestyrer hadde

---

⁵⁴ Kriminalloven av 20. august 1842 § 13

⁵⁵ Christian den Vs lov av 1687 6.5.5

⁵⁶ ”Kæp” eller ”vond” er i følge ordnett.no sin riksmålsordbok bøyelig kvist eller gren

⁵⁷ Se for eksempel Lov om Haandværksdriften av 15. juli 1839 § 76, Lov om forandringer i

Haandværkslovgivningen av 15. juni 1881 § 7 (ikke lærlinger over 18år) og Lov om Søfarten av 24. mars 1860 § 13

mye å si for fangenes hverdag. Bernard Getz påpeker i sin avhandling i 1878 ”*Om en Reform i Varetægstarrestvæsenet*” at det i forarbeidene til kriminalloven kom frem at bruken av disiplinærstraff skulle videre ordnes ved reglementariske bestemmelser.⁵⁸ Noe alminnelig reglement for anvendelse av disiplinærstraff i straffarbeidsanstaltene ble imidlertid ikke fastsatt før i 1876.⁵⁹ Det har dermed i mellomtiden vært opp til anstaltens bestyrelse å gi nærmere forskrifter for bruken av slike straffer. Bernhard Getz hevder videre i sin avhandling at mangel på et slikt alminnelig reglement førte til forskjellig praksis ved bruk av disiplinærstraffer ved de ulike anstaltene.⁶⁰ Jeg vil gå nærmere inn på Getz`s sin avhandling når jeg diskuterer fengselsloven av 1857 som regulerer bruken av disiplinærstraff i distriktsfengslene.

Botsfengselsloven av 12. juli 1848

Botsfengselet i Norge stod klar til å ta i mot sin første fange i 1851. Denne type straffanstalt var et resultat av nye tanker i fengselsvitenskapen på 1800-tallet, blant annet tanken om at fengselsstraff kunne oppnå formålet med å både være straff og å forbedre de kriminelle. Straffanstaltkommisjonen sin innstilling i 1841 argumenterte for at dette kunne oppnås ved bruk av Philadelphiasystemet, et system som skulle forme og forbedre fangene ved hjelp av bot og bedring. Fangens hverdag skulle være preget av isolering for å motvirke umoralsk påvirkning, streng disiplin og orden, sjelelig påvirkning og hardt arbeid. Ved et nytt system trengte man også en ny lov som skulle fastsette grunnprinsippene i botsfengselsssystemet.⁶¹

I lovforarbeidene til botsfengselsloven ble det diskutert hvorvidt loven skulle inneholde ”konkrete” bestemmelser om fangenes behandling. I proposisjonen som ble forelagt Stortinget var en bestemmelse om bruken av disiplinærstraff utelatt fra lovverket. Det ble påpekt at flere punkter i lovverket kunne være mer kortfattede, da bestemmelser som gikk inn i enkelhetene burde fattes av administrasjonen. Argumentene for dette var at administrasjonen dermed kunne vedta forbedringer som deres erfaringer og betraktninger i straffanstalten måtte forlange.⁶² Dette er noe justiskomiteen tok opp i sin innstilling, hvor de påpekte at en bestemmelse om bruken av disiplinærstraff, var med i lovforslaget som hadde blitt fremlagt for Stortinget i 1842. Komiteen viste til at selv om disiplinærstraffer ikke ville bli brukt i

---

⁵⁸ Bernhard Getz sitt foredrag ” *Om en Reform i Varetægstarrestvæsenet*” trykt i Rettstidende 1878: 132ff.

⁵⁹ Se kapittel 4

⁶⁰ Bernhard Getz sitt foredrag ” *Om en Reform i Varetægstarrestvæsenet*” trykt i Rettstidende 1878: 134

⁶¹ *Beretning om Beskaffenheden af Norges Strafanstalter og Fangepleie samt Betænkning og Indstillingen om en Reform i begge, efter fremmede Staters Mønster*. 1841 side 668f.

⁶² Stort.-Forh. (1848) 3D Nr 36 1848: 9

samme utstrekning som i fengslene etter det eldre systemet så ville de også i botsfengselet bli nødvendige. Hvilke typer straffer, og hvilken varighet de skulle ha, burde derfor ikke overlates til bestyrelsen vilkårlige bestemmelse eller alene bestemmes ved reglement, men opptas i loven. Det blir ikke gitt noe nærmere begrunnelse for dette enn at en slik bestemmelse forelå i det seneste franske lovforslaget som ble fremlagt i 1847.⁶³ Lov om Botsfængslet ble vedtatt 12. juli 1848, tre år før botsfengselet åpnet, og bruken av disiplinærstraff ble regulert av paragraf syv:

”Naar en Fange viser Gjenstridighet, Dovenskap eller Vrangvillighed i Arbeide, rømmer eller gjør Forsøg paa at rømme, sætter sig eller søger at sætte sig i Forbindelse med Medfange eller anden Person, med hvem Samqvem er ham forbudt, eller paa anden Maade forser sig mod de for Fængslet gjældende Bestemmelser, skal Directeuren have Myndighed til at anvende følgende Revselsler:

1. Indskrænkning af Besøg til det nødvendige Tilsyn af Opsynsbetjenten – i det høieste i 10 Dage;
2. Berøvelse af Adgang til Arbeide og Læsning – i det høieste i 10 Dage;
3. Indskrænkning af Kosten til Vand og Brød – i det høieste i 5 Dage;
4. Hensættelse i dunkel Correctionscelle – i det høieste i 5 dage.

Efter Omstændighederne kunne disse Revselsler, hvorom for hvert Tilfælde det Fornødne anføres i en dertil indrettet Protocol, anvendes enkeltvis og flere paa een Gang.”⁶⁴

Denne lovbestemmelsen skiller seg klart fra kriminalloven på flere punkter, da botsfengselsloven var mye mer detaljert og hadde med tidslengde på de ulike straffene. Videre er reglementet mer innskrenket i form av refselsesmyndigheten, hvor denne kun er tildelt direktøren ved botsfengselet. Den klareste forskjellen er at det ved dette reglementet ikke er tillatt med legemlig refselse. Det som blir presisert som disiplinære forseelser i lovverket er alle handlinger som bryter med grunnprinsippene i det nye fengselssystem hvor særlig isolasjon og hardt arbeid var viktige momenter. Schaanning påpeker at disiplinærstraffene rettet seg mot fangenes livsbehov som å innskrenke kosten, ta fra dem lys og hindre dem samvær med andre mennesker.⁶⁵ I likhet med kriminalloven er det også i botsfengselsloven vag formulering som åpner for at fengselsdirektøren og andre ansatte kunne bruke skjønn. Dette vises særlig med ”på annen måte bryter med de gjeldende bestemmelsene”, men i motsetning til kriminalloven så ble det vedtatt ulike reglement og instruksjer, før botsfengselet tok imot sin første fange i 1851, som skulle regulere de ansattes

⁶³ Stort.-Forh. (1848) 6D LXII 1848: 183

⁶⁴ Botsfengselsloven av 12. juli 1848 § 7

⁶⁵ Schaanning, 2007b: side 155

handlingsrom. Selve loven ble vedtatt tre år før fengslet tok imot sin første fange. Det er mulig lovverket på enkelte punkter var vagt fordi det på denne tiden var viktigere å få på plass lovverket. Mer detaljerte skrivelser og instruksjoner kunne komme senere. En annen grunn til at lovebestemmelsen bestod av slike formuleringer kan være at dersom straffanstaltfunksjonærene så at det ble nødvendig med små endringer etter hvert som de fikk mer erfaring med dette nye systemet, så kunne det endres med reglementariske skrivelser i stedet for en revisjon av lovverket. Livet på botsfengselet skulle styres ned til den minste detalj, både når det gjaldt det dagligdagse livet til fangene og de ansattes roller og utførelsen av arbeidsoppgaver.

Det ble i perioden 1850-1851 fastsatt flere ulike reglement og instruksjoner, for blant annet legen, presten og en samlet instruks for vaktmestere, voktere, bud, kjøkkenbetjente og nattevoktere.⁶⁶ En lovebestemmelse som spesielt begrenset de ansattes rolle i botsfengselet var vedtaket om en inspeksjon som skulle ha overtilsynet med botsfengslets bestyrelse og fangebehandling. Inspeksjonen skulle jevnlig besøke fengselet og fangene, samt holde månedlige møter. Videre skulle det årlig bli avgitt en beretning til justisdepartementet om fengslets tilstand og fangebehandling, som skulle offentliggjøres.⁶⁷ I følge inspeksjonens instruksjoner skulle de ha innsyn i at bestemmelsene i botsfengselsloven og de ulike forskrifter ble oppfylt i tillegg til at bestyrelsen og fangebehandlingen foregikk med omhu og orden.⁶⁸ De ansatte var dermed underlagt et oversyn som skulle sikre at lovverket ble praktisert riktig, og på denne måten begrense de ulike ansattes handlingsrom utover det som var tillatt i lovverket. I forhold til fangenes hverdag ble det nedskrevet av inspeksjonen hvordan dagsordenen i fengselet skulle være, og denne var strukturert på halvtimen ved blant annet når fangene skulle stå opp, vaske cellene, arbeide og be bønn i tillegg til hvilke tider de ansatte skulle visitere cellene og ta vaktskifte.⁶⁹

Det ble også fastsatt et reglement for fangebehandlingen. Ifølge reglementet skulle fangene vise en ubetinget lydighet mot samtlige foresatte i fengselet, og oppføre seg høflig mot enhver som møter i deres celle. Som nevnt tidligere ga ordlyd i botsfengselsloven § 7 ”på annen måte bryter med de gjeldende bestemmelser” et ganske vidt handlingsrom for de ansatte. Til tross

---

⁶⁶ De ulike instruksene er trykt i ”*Samling af Instruxer m.m. vedk. bodsfængslet*”, Aageberg 1875, se side 15 for lege, side 13 for prest og side 32 for samlet.

⁶⁷ Botsfengselsloven av 12. juli 1848 §§ 12f.

⁶⁸ ”Intrux for Bods-fængslets Inspection”, bifalt ved kongelig resolusjon av 10. desember 1850, trykt i *Beretning om Bods-fængslets Virksomhed* 1851: 52ff.

⁶⁹ ”Dagsordenen i Bods-fængslet. Saaledes som den i alt væsentlig er approberet af Inspectionen.” *Beretning om Bods-fængslets Virksomhed* 1851: 67f.

for at det ved botsfengselet var flere reglement og instruksjoner enn ved de andre straffanstaltene så vil bestemmelser som dette føre til at et ganske stort spekter av oppførsel, som ble ulikt definert som uhøflig eller ulydighet, bli straffet med disiplinærstraff. Videre åpnet reglementet for at direktøren kunne bestemme om det skulle tildeles fangene inntil to timers fritid til å lese, skrive eller lignende, og fangene fikk kun sende og motta brev eller motta besøk en gang hvert fjerde år mot direktørens samtykke. I tillegg til dette kunne også direktøren eller legen tilegne fangene tilleggskost. Tanken bak å ha muligheten åpen for tilleggskost var at direktøren kunne gi mer mat til de som arbeidet spesielt hardt eller var særlig store og dermed trengte mer mat enn andre fanger, og legen kunne anbefale tilleggskost til fanger ved sykdomstilfeller.⁷⁰ Jeg skal senere i kapitlet gå nærmere inn på hvordan dette i praksis ble brukt på en annen måte enn tiltenkt i reglementet, da direktørens makt til å tildele fangen ulike ”goder” kom til å få betydning i forhold til sanksjonsbruk mot disiplinære forseelser.

Botsfengselsloven regulerte også hvilke fanger som skulle sone sin straff her i stedet for på straffarbeidsanstaltene. Valget falt på unge mannlige forbrytere da de enda ikke hadde tapt ”Sinnets og Karakterens Bøyelighed”.⁷¹ Denne uttalelsen viser til at tanken om å forbedre fangene stod sterkt, og man valgte en ”gruppe kriminelle” som det var enklere å korrigere oppførselen til via et strengt fengselsregime og bruk av disiplinærstraff. I forarbeidene diskuteres det videre at botsfengselet måtte brukes på de forbrytere hvor samfunnet hadde mest å frykte, og hvor det var størst håp til forbedring, for på denne måten å passe på samfunnets sikkerhet.⁷²

Direktør Petersens opprettelse av klassesystemet i botsfengselet

Det ble underveis foretatt justeringer av reglement som regulerte livet i botsfengselet. En endring som hadde betydning for fangenes behandling og bruk av disiplinærstraff var innførelse av et klassesystem i 1869. Ved et slikt system kunne fangen rykke opp og ned fra første til femte klasse, hvor hver klasse åpnet for goder i form av tobakk, bedre arbeidsvilkår, sende brev og motta besøk, og tilgang på bøker og skrivesaker. Schaanning hevder at klasseoppdelingen var basert på en systematisk tilpassing av de ulike goder og fristelser som et fengsel kunne by på.⁷³ Innføring av et slikt klassesystem ga også en ny dimensjon til disiplinærstraffene da dårlig oppførsel i tillegg til disiplinærstraff også kunne resultere i å gå

---

⁷⁰ ”Reglement for Fangebehandlingen”, bestemt ved kongelig resolusjon av 27. februar 1851, trykt i *Beretning om Botsfængslets Virksomhed* 1851: 63ff.

⁷¹ Stort.-Forh. (1848) 3D 1848 No 36: 5

⁷² Stort.-Forh. (1848) 3D 1848 No 36: 4

⁷³ Schaanning, 2007b: 181

ned i klasse, eller alene kunne brukes som disiplinærstraff. Det var direktør Petersen som utarbeidet et forslag til klassesystem i 1868, og Justisdepartementet godkjente klasseinndelingen året etter under forutsetninger av at det ble avlagt rapport etter ett år.⁷⁴

Da Justisdepartementet godkjente innføringen av et slikt system er det et godt eksempel på at regjeringen hørte på erfaringene og oppfordringene fra de ansatte ved straffanstaltene. Bruken av klassesystemet ble også innført ved de andre straffanstaltene ved ”reglement for klasseinndeling og arbeidspenge” av 27. januar 1886, dette vil jeg komme tilbake til i kapittel 5.

Fengselsloven av 13. oktober 1857

Det var tidlig på 1800-tallet tanker om at noe måtte gjøres med arresthusene rundt om i landet, og på bakgrunn av kriminallovens bestemmelser om fengselsstraff og straffanstaltskommisjonen, som også gikk inn for at det var nødvendig med en total reform av hele fengselsvesenet ble det på nytt tatt opp arbeid med en lov om fengselsvesenet.

16. mars 1854 ble det ved kongelig resolusjon nedsatt en komité som skulle gi sin mening rundt en reform av fengselsvesenet, blant annet med tanke på hvordan det lokale fengselsvesenet kunne bedres med forbedringsaspektet som straffens formål. De avga sin uttalelse 10. desember 1856.⁷⁵

I komiteens proposisjon blir bruken av disiplinærstraff diskutert. Et moment som problematiseres er at det også under transport av fangene til distriktsfengslene burde være mulighet for å benytte tvang og straff dersom fangene ikke fulgte fengslets regler. For å løse dette problemet kom komiteen frem til at det kunne åpnes for å bruke alminnelig hustukt under transport, mens det i distriktsfengslene kun skulle benyttes fangecelle og fratakelse av arbeid etter bestyrerens bestemmelse. Komiteen påpeker at ved å innskrenke bestyrerens bestemmelse til å gjelde disse disiplinærstraffer, så utelukket det bruken av andre straffer i anstalten, da også prylestraffen, som kun skulle være disponibel til å brukes utenfor distriktsfengslene dersom det ble nødvendig.⁷⁶ Ved utkast til lov i komiteens proposisjon er bruken av disiplinærstraff regulert av paragraf syv, hvor disiplinærstraffer kunne brukes etter bestyrerens myndighet. Ved slutten av paragrafen tilskrives det at ”Udenfor Districtsfængsel

---

⁷⁴ Schaanning, 2007b: 521, se fotnote 856

⁷⁵ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 12f.

⁷⁶ Stort.-Forh. (1857) 4 D O. No 11 1857: 96

staaer Fangen under almindelig huustugt og er undergiven den Tvang, det ansees nødvendigt at anvende mod ham.”⁷⁷ Justisdepartementet sa seg enig i kommisjonen sin uttalelse og fremsatte proposisjon om utferdigelse av en lov om fengselsvesenet 23. mars 1857. Under lovens behandling i Stortinget undergikk den enkelte endringer.⁷⁸ Proposisjonen ble etter stortingets beslutning sendt fra justiskomiteen til en komite for vurdering. Her ble det vektlagt at lovens hovedoppgave på det tidspunkt burde være å anskaffe et stort antall forbedrede fengsler, og det ble dermed ikke lagt vekt på reglement om fangenes behandling.⁷⁹ Den endringen som derimot ble gjort var å flytte bestemmelsen om at bruken av disiplinærstraffer skulle protokollføres i slutten av paragrafen, og på denne måten åpne paragrafen for at hustukt også kunne benyttes i distriktsfengslene og ikke kun under transport.⁸⁰ Bruken av disiplinærstraff ble regulert av paragraf seks, og åpnet for at fangen stod under alminnelig hustukt også i distriktsfengslene, og denne refselsesretten ble heller ikke innskrenket til at det kun var bestyreren som hadde myndighet. 13. oktober 1857 ble loven om fengselsvesenet sanksjonert hvor paragraf seks ble stående slik:

”Naar Straf- eller Varetægstfange rømmer eller gjør Forsøg paa at rømme, sætter eller søger at sætte sig i Forbindelse med Nogen, med hvem Samkvem ei er ham tilladt, viser Trods og Opsætsighed mod Fængslets Foresatte og Betjente, eller i andre Maader forser sig mod de for Fængslets gjældende Bestemmelser eller mod god orden og Sædelighed, kan i Distriktsfængsel efter Bestyrerens Bestemmelse paa ham anvendes Revselse bestaaende i Berøvelse af Midler til Sysselsættelse i en eller flere, høist otte Dage, med eller uden Indsættelse i dunkel Fangecele i en Tid af indtil fire Dage. Forøvrigt staaer Fange under almindelig Hustugt og kan, naar det findes nødvendig, belægges med Fangejern eller andet Tvangsredskab. Naar Revselse, Hustugt, Fangejern eller andet Tvangsredskab anvendes, skal hver Gang det Fornødne derom anføres i en dertil indrettet Protokol.”⁸¹

Det har blitt hentet inspirasjon fra botsfengselsloven når det kommer til hvilke ulike typer disiplinærstraffer som kunne benyttes, som fratakelse av utstyr til arbeide og innsettelse i mørk straffcelle. I botsfengselet satt fanger dømt for grovere forbrytelser, men distriktsfengslene og arresthusene skulle huse både varetektsfanger og fanger som hadde blitt dømt til kortere straffer for mindre farlige forbrytelser. Til tross for ulike type fanger skulle

⁷⁷ Stort.-Forh. (1857) 4 D O. No. 11 1857: 84f.

⁷⁸ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 12.

⁷⁹ Stort.-Forh. (1857) 9 D Innstilling O. No 114 1857: 629

⁸⁰ Stort.-Forh. (1857) 9 D Innstilling O. No 114 1857: 631

⁸¹ Fengselsloven av 13. oktober 1857 kapittel 1, § 6

det fortsatt være de samme disiplinærstraffene. I distriktsfengslene var det større handlingsrom for de ansatte da det i motsetning til botsfengselsloven, men i likhet med kriminalloven, åpnet for at fangen stod under alminnelig hustukt. Det ble heller ikke her gitt noe videre definisjon av hva som legges i begrepet hustukt. Mens det var fengselsbestyreren som har refselsesmyndighet i forhold til bruken av mørk straffcelle og berøvelse av arbeidsmidler, gis det ingen spesifisering i forbindelse med bruken av hustukt eller andre tvangsmidler. Fengselsloven er noe mer detaljert enn kriminalloven da den har med avgrensning i forhold til lengden på de øvrige disiplinærstraffer.

Bernhard Getz kommenterer fengselslovens bestemmelser i sin avhandling *Om en reform i Varetægtsarrestvæsenet*, hvor han trekker frem mange av disse punktene som problematiske. Getz påpeker at det under diskusjonen om fangebehandlingsreglementet ble vist til at fangen skulle stå under alminnelig hustukt utenfor distriktsfengselet, men at i det endelige lovutkastet kom bestemmelsen om hustukt inn på en slik måte at det kunne benyttes både innenfor og utenfor straffanstalten. Getz vurdering av lovens bestemmelser rundt fangebehandlingen var at det var særlig problematisk med tanke på at ordlyden da også åpnet for at man ikke kunne nekte den underordede fengselsbetjeningen å anvende denne refselse ettersom bestemmelsen om bruken av hustukt stod for seg selv utenfor omtalen av hvilke straffer som kunne benyttes etter bestyrerens bestemmelse.⁸² Getz påpeker også at hva som skal forstås med begrepet hustukt synes å variere etter omstendighetene, noe som støtter opp under at de ansatte ved distriktsfengslene hadde stort handlingsrom ut i fra bestemmelsene i fengselsloven. ”Naar Strafanstaltens Bestyrelse sætter en Fange under Styrt eller lader ham tildele 25 Slag Tamp oppfattes dette som Hustugt.”⁸³ Som jeg senere i kapitlet skal se nærmere på ble vannspyling anvendt som disiplinærstraff, og det er mest sannsynlig denne straffen Getz referer til her. Getz trekker videre slutninger mot at dersom en husbonde hadde gjort det samme med sin tjenestepike så ville man ikke ta hans påstand om å ha utøvet hustukt for god. Til bruk i distriktsfengselet åpnet derimot lovverket for at bruken av hustukt var en rett de ulike ansatte hadde, til tross for at justisforvaltningen i forarbeidet avgjorde at hustukt ikke skulle brukes i distriktsfengslene.⁸⁴ Fengselsloven § 5 slår fast at administrasjonen skulle ordne de ulike forhold som hørte til fengselsdisiplinen, og flere plasser i forarbeidene henvises det til denne paragrafen.”... De nærmere Bestemmelser herom saavelsom om

---

⁸² Getz ”Om en Reform i Varetægtsarrestvæsenet” trykt i Rettstidende 1878:132

⁸³ Getz ”Om en Reform i Varetægtsarrestvæsenet” trykt i Rettstidende 1878: 133

⁸⁴ Getz ”Om en Reform i Varetægtsarrestvæsenet” trykt i Rettstidende 1878: 133f.

Fangers Behandling i Almindelighed gives af Kongen eller den, han dertil bemyndiger...⁸⁵ I 1878 når Getz skrev sitt foredrag var det fortsatt ikke komme noe slikt reglement, og adgangen til å bruke hustukt var dermed ikke innskrenket gjennom noe disiplinærreglement.⁸⁶

Ulikt reglement for bruk av disiplinærstraff ved de ulike straffanstaltene:

Det er vesentlige forskjeller mellom reglementet rundt bruken av disiplinærstraff ved botsfengselet på den ene siden og straffarbeidsanstaltene og distriktsfengslene på den andre. Dette kan begrunnes ut i fra at botsfengselet bygget på et nytt system, og var et helt nytt fengsel som ble ferdigstilt i 1851 med tilhørende lovverket og flere ulike reglement og instruksjoner for hvordan dette skulle fungere. Ved de andre anstaltene gikk det mer ut på forbedring av allerede eksisterende anstalter. Distriktsfengslene ble bygget på 1860-tallet på grunn av den dårlige standen de lokale arresthusene var i. Disse nye fengslene ble forbedret med tanke på sanitære forhold, og at arkitekturen av bygningene gjorde overvåkingen av fangene lettere. Både festningene og distriktsfengslene ble forbedret, men med en tanke om å gjøre det til minst mulig kostnad i vente på at de resterende seks botsfengslene skulle bli bygget. Den største forskjellen ved lovverkene var at det i festningene og distriktsfengslene var tillatt med legemlig refselse da lovverket åpnet for bruken av hustukt, mens dette var forbudt i botsfengselet. Videre ble det utarbeidet mer omfattende og detaljerte tilleggsreglement og instruksjoner ved botsfengselet. Ut i fra forarbeidene til kriminalloven og fengselsloven skulle det utarbeides slike reglement for også disse straffanstaltene, men det ble ikke gjort i perioden 1850-1875. Man kan se noen paralleller mellom lovverkene hvor særlig fengselsloven hentet inspirasjon fra botsfengselsloven om hvilke disiplinærstraffer som skulle brukes. Videre ble det ved botsfengselsloven også vedtatt bruk av celler ved de andre straffanstaltene, og dermed det isolerende element.

Det var lite eksplisitte retningslinjer i lovbestemmelsene som regulerte bruken av disiplinærstraff, noe som åpnet for skjønn og ga straffanstaltfunksjonærene et stort handlingsrom. Hvem som var ansatt ved de ulike straffanstaltene, og hvilken "straffestil" de hadde kunne dermed ha stor betydning for fangenes hverdag innenfor straffanstaltenes fire vegger. Ut i fra forarbeidene til kriminalloven og fengselsloven skulle ulike reglement utarbeides, men det ble derimot ikke gjort i denne perioden. Jeg vil nå gå over til å se nærmere på hvordan et slikt vagt lovverk rundt bruken av disiplinærstraffer ble brukt i

---

⁸⁵ Fengselsloven av 13. oktober 1857 Kapittel 1 § 5

⁸⁶ Getz "Om en Reform i Varetægtsarrestvæsenet" trykt i Rettstidende 1878: 133

praksis.

Praksis

Det var eliten, derunder vitenskapsmenn som jurister, leger og straffanstaltfunksjonærer, som ved sine ideer om hvordan straffanstaltene skulle fungere regulerte fangenes liv bak fengelsmurene ved lovparagrafer og forskrifter om fangebehandling. Dette bygget delvis på eksisterende praksis ved både idèimport fra utlandet og ved høring fra ulike straffanstaltfunksjonærer. Sentrale aktører som utalte seg om fangebehandling og bruken av disiplinærstraff var Paul Magnus Norum, botsfengselets første direktør, og som på slutten av 1850-tallet foretok en evaluering av straffarbeidsvesenet i Norge. Richard Petersen overtok etter Norum som fengselsdirektør for botsfengselet, hvor han satt med makten i hele trettitre år og hadde dermed mye å si for virksomheten der. Petersen var en engasjert fengselsdirektør og utga blant annet artikler i ulike tidsskrift om fengselsvesenet. Anders Daae ble ansatt som fengselsdirektør i Trondheims straffanstalt i 1887, og han ble i 1892 direktør for botsfengselet. Også Daae deltok aktivt i den offentlige diskusjonen med blant annet å publisere artikler i ulike tidsskrift.⁸⁷ Som vist tidligere i kapittelet, var lovverkene som regulerte bruken av disiplinærstraff ved de ulike straffanstaltene lite eksplisitt og ga forvalterne av frihetsstraffen, og særlig bestyrelsen, et stort handlingsrom. Her vil jeg se på hvordan dette kom til uttrykk i praksis. Det er interessant å se nærmere på hvordan straffanstaltfunksjonærene tilpasset lovverket til den praktisering som det etter deres mening var behov for, og om de gikk utenfor lovverket i sitt daglige møte med fangene.

Praktisering av disiplinærstraff i straffarbeidsanstaltene og distriktsfengslene

Som nevnt i kapittel 2 avga Paul Magnus Norum, botsfengselets første direktør, i 1860 på oppfordring fra stortinget en beretning og betenkning angående straffarbeidsvesenet i Norge. I sin beretning ser han blant annet nærmere på de disiplinære forholdene ved Akershus og Trondheims festnings slaveri⁸⁸. Norum melder om at fangenes oppførsel i Akershus slaveri hadde i de senere tiår vært langt bedre enn tidligere, og dermed hadde også behandlingen vært mildere enn før. I 1858 var det tildelt til sammen tjue disiplinærstraffer på et fangebelegg på 503 fanger. ”Dette er, som lettelig sees, et meget gunstig Resultat og taler særdeles fordeeltigen om den i Strafanstalten raadende Aand”.⁸⁹ Oppførsel som førte til

---

⁸⁷ Schaanning, 2007b: 343ff.

⁸⁸ Straffarbeid på festningene ble kalt slaveriet

⁸⁹ Norum, *Beretning og Betenkning angaaende Straffarbeidsvæsenet i Norge*. 1860: 58

disiplinærstraff var rømning, ved rømning å ha gjort seg skyldig i tyveri, dårlig behandling av fabrikkens materiale, overfall på oppsynsmann, overfall på medfange, brudd på disiplinen eller usømmelig forhold mot oppsynet. De disiplinærstraffene som ble tildelt slik oppførsel var lys celle med innskrenkning i kosten, slag av spanskrør og slag av tamp. Ved bruken av spanskrør ble det tildelt fra ti til femti slag, og ved tamp femten eller tjue slag. Bruken av lys celle med innskrenkning i kosten var tildelt i to tilfeller, den ene fangen fikk fem dager mens den andre fikk trettiseks dager.⁹⁰ Som nevnt tidligere var det ved kriminalloven i motsetning til botsfengselsloven og fengselsloven av 1857 ikke oppgitt noen maksimum tidslengde på slike avstraffelser. Hvordan dette åpnet et handlingsrom for de ansatte kommer klart til uttrykk her hvor det er vesentlig forskjell i varigheten av den samme straffen. Fangen som fikk tildelt fem dager hadde behandlet fabrikkens materiale dårlig, mens fangen som fikk trettiseks dager hadde ved rømning gjort seg skyldig i tyveri. Videre var det to fanger som ble tildelt femti slag av spanskrør på ryggen, også disse hadde rømt fra straffanstalten. Det er tydelig at rømning var noe straffanstaltbestyreren valgte å slå hardt ned på, høyst sannsynlig ved funksjonen av å avskrekke de andre fangene. Legemlig avstraffelse som disiplinærstraff ble mest brukt, atten av de tjue tildelte disiplinærstraffene bestod av enten slag av spanskrør eller slag av tamp.⁹¹

Dette var også tilfellet ved Trondheims slaveri, hvor sammendrag av straffeprotokollen for årene 1853-1859 viser at førtifire av femtiseks tildelte disiplinærstraffer var slag av tamp. Seks til femten slag var vanligst og tildelt i trettifem tilfeller, mens det i ni tilfeller var tildelt mellom seksten og tjuetjue slag. Videre var det gitt slag av ris eller spanskrør og celle på vann og brød, ensomt mørkt fengsel inntil ti dager eller tap av tilleggs-kost fra åtte dager til en måned.⁹² Tap av tilleggs-kost var ikke nevnt i lovparagrafen i kriminalloven som disponibel disiplinærstraff. Her hadde straffanstaltbestyreren tilpasset lovverket til praksis da dette kan sees på som en mildere form for irettesettelse av fangen. Tap av tilleggs-kost ble for det meste brukt mot forseelsen ”innsnugling av tobakk eller annen forbudt ting”, en forseelse som nok har blitt sett på som et mindre brudd på fengselsordene. Sammendraget av denne straffeprotokollen viser at det årlig var åtte avstraffelser på et fangebelegg på over hundre av de ”groveste forbrytere”, noe som må erkjennes å være meget måteholdende som Norum ordlegger det.⁹³ Anders Daae påpekte derimot i en artikkel om fangedisiplinen hvor han ser

---

⁹⁰ Norum, *Beretning og Betænkning angaaende Strafarbeidsvæsenet i Norge*. 1860: 57f.

⁹¹ Norum, *Beretning og Betænkning angaaende Strafarbeidsvæsenet i Norge*. 1860: 58

⁹² Norum, *Beretning og Betænkning angaaende Strafarbeidsvæsenet i Norge*. 1860: 62

⁹³ Norum, *Beretning og Betænkning angaaende Strafarbeidsvæsenet i Norge*. 1860: 62

nærmere på spesielt hyppigheten av forseelser og brukte disiplinærstraffer at det var en feil antakelse blant allmennheten om at desto mindre forseelser og refselse, desto bedre var disiplinen i en straffanstalt. Daae mente at dette var snarere et tegn på en slapp og dårlig disiplin hvor det ikke blir tatt så nøye med mindre forseelser, og han henviste til at dette ofte var tilfellet på slaveriene. For å opprettholde en god fengselsdisiplin burde de ansatte, i følge Daae, søke å holde fangene under så vidt mulig stadig oppsikt, noe som ville føre til et høyere antall forseelser.⁹⁴ Man kan her spore en viss forskjell i oppfattelsen av hva en god fengselsdisiplin innebar hos Norum og Daae som begge to var straffanstaltfunksjonærer. Norum påpeker derimot videre i evalueringen at et negativt resultat ved Trondheims slaveri var, at til tross for måteholden bruken av disiplinærstraff noe som egentlig skulle vitne bra om fangenes oppførsel, så var den hyppigste disiplinære forseelsen dårlig oppførsel mot de ansatte.⁹⁵ Bruken av disiplinærstraffer mot slike forseelser skulle være med på å opprettholde de ansattes autoritet, og ble mest sannsynlig anvendt for å holde ro og orden i anstalten. Denne forseelsen ble straffet med alle de ulike avstraffelsesformene, noe som viser til at det ikke var noe uniform praktisering av disiplinærstraff. Det er grunn til å tro at det ble gjort forskjell på bakgrunn av fangens tidligere oppførsel, hadde han begått vesentlig brudd på disiplinen tidligere ville han straffes ”hardere” enn om det var første gangen. Det kan dermed tyde på at bruken av disiplinærstraff bygget på en individuell fangepleie hvor den tidligere erfaring med fangen var en avgjørende faktor i straffanstaltbestyrelsen vurdering av hvilke disiplinære tiltak som skulle benyttes.

Norum betegner de som satt på festningene som de ”groveste forbryterne”, og det er grunn til å tro at man hadde tilgang på legemlig avstraffelse ettersom dette var de mest hardbakkete kriminelle og det dermed var behov for det. Det var også disse straffene som ble mest brukt. Kriminalloven hadde ikke noe videre spesifisering i hva som ble lagt i begrepet hustukt, men ut i fra de disiplinærstraffene som i Norum sin beretning er nedskrevne var hustukt bruk av tamp, ris eller spanskrør. Jeg vil senere vise til bruken av disiplinærstraffer som ikke var lovlige ifølge lovbestemmelsene, men hvor det kan diskuteres om slik bruk gikk inn under betegnelsen hustukt. Hva som ble kategorisert som en forseelse eller hva som ble kategorisert som disiplinærstraff viser seg å være en gradssak som ble ulikt definert. Ulike kategorier som ble oppført ved Trondheim og Akershus slaveri både når det gjaldt hvilken oppførsel som skulle straffes og hvilken type straff som ble benyttet, som ved Trondheim slaveri hvor tap av

---

⁹⁴ ”Lidt om fangedisciplinen, spesielt om hyppigheten af forseelser og revselse i nogle landes strafansatler”, *Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og øvrige penitentiære Institutioner*, Kjøbenhavn 1889: 207

⁹⁵ Norum, *Beretning og Betænkning angaaende Strafarbeidsvæsenet i Norge*. 1860: 62

tilleggs kost ble ført opp som disiplinærstraff selv om det ikke var nevnt som en avstraffelsestype i lovverket.

Tiden før 1885 er det et svakt kildegrunnlag for å kunne si noe om praktiseringen av slike avstraffelser ved distriktsfengslene. Etter 1885 startet man imidlertid å protokollføre bruken av disiplinærstraffer ved distriktsfengslene.⁹⁶ Det er derimot rimelig å tro at disiplinærstraffer også her ble anvendt på tilnærmet lik måte, og at bruken av legemlig avstraffelse ofte ble brukt. Dette på bakgrunn av at også fengselsloven av 1857 paragraf tretten fastslo at fangen stod under alminnelig hustukt, og at ved tidsånden på denne tiden var det vanlig og akseptert å tukte i oppdragelsesøyemed i forholdet mellom under- og overordnet. Dette støttes også ved Getz sin uttalelse om at når straffanstaltens bestyrelse tildeler en fange 25 slag tamp så oppfattes dette som hustukt.⁹⁷

Praktisering av disiplinærstraff i botsfengselet

Som nevnt tidligere skulle inspeksjonen ved botsfengselet avgi en årsberetning om fengselets tilstand og fangebehandling. Disse beretningene består hovedsakelig av innberetninger fra fengselets direktør, lege og prest. Her er særlig direktørens innberetninger sentrale da han så nærmere på fangenes oppførsel og vurdere de ulike tiltakene som ble brukt for å sanksjonere mot fangenes dårlige adferd.

I de to første årene av botsfengslets virksomhet ble alle anmeldelser, rapporter om uakseptabel oppførsel som enten oppsynet hadde meddelt til direktøren eller som direktøren selv hadde sett, oppført under ulike kategorier i beretningen som ble tilsendt inspeksjonen.⁹⁸ Flere av disse anmeldelsene gjaldt mindre brudd på fengselsdisiplinen og ble dermed ikke tildelt disiplinærstraff. I 1851 ble det angitt åtti anmeldelser, men av disse ble det kun tildelt disiplinærstraff ved tjuetre. Kategorier som ble oppført ved anmeldelsene, men ikke som forseelse som resulterte med avstraffelse, var dårlig behandling av anstaltens effekter og klage over kosten. Videre var det de samme kategoriene, men der ved flere tilfeller ikke var anvendt avstraffelse.⁹⁹ Direktør Norum forklarer at ved de andre forseelsene så har ”meer eller mindre alvorlige Forestillinger og Advarsler frembragt den fornødne Orden og Lydighed”.¹⁰⁰ Det kan virke som Norum her forsvarer seg i forhold til at han hadde brukt advarsel i stede for

---

⁹⁶ Se kapittel 5

⁹⁷ Se avsnitt om fengselsloven av 1857

⁹⁸ Schaanning, 2007b: 152

⁹⁹ *Beretning om Bods-fængslets Virksomhed* 1851: 14

¹⁰⁰ *Beretning om Bods-fængslets Virksomhed*, 1851: 14

disiplinærstraff med at disse hadde resultert i orden og lydighet. Ut i fra Norums utsagn kan det argumenteres for at bruken av disiplinærstraff var til for å holde ro og orden i anstalten. Man kan likevel ikke se vekk i fra at dette var gjort med en god hensikt i form av å slå ned på dårlig oppførsel som en måte å korrigere fangenes oppførsel og på denne måten forbedre dem. Norum påpeker også dette når han videre forteller at for de mindre avsigelser fra fengselsdisiplinen så hadde alvorlige advarsler medført at slik oppførsel sjelden på ny ble gjentatt.¹⁰¹ Fra og med beretningen fra 1853 blir disse kategorier av anmeldelser ikke lenger ført opp, men det som vedvarer er kategorier av hvilke forseelser som medfører disiplinærstraff, og hvilke typer disiplinærstraff som ble brukt.

De fleste forseelser kunne som sagt direktøren reagere på uten å anvende avstraffelse, og Schaanning hevder at det er rimelig å se bruken av disiplinærstraffer som ”toppen av et isfjell”. Det var tiltak mot det som av straffanstaltbestyrelsen ble ansett for å være de groveste bruddene på fengselsdisiplinen. Bestyrelsen kunne korrigere oppførsel som var mildere forseelser med bruk av advarsel og stadig irttesettelse.¹⁰² Det minste avvik fra det fengselsregime og ordenen som var bestemt ved lovgivning skulle det reageres på. Som nevnt tidligere var livet på botsfengselet detaljstyrt, og det etterlot dermed ikke mye handlingsrom for fangenes oppførsel som ikke ble slått ned på og irttesatt av de ansatte. En konstant korrigerende oppførsel som ikke ble sett på som akseptert av bestyrelsen kan være en del av ”forbedringsbehandlingen”, for at man på denne måten skulle styre oppførselen i den retning av å bli et bedre menneske. Dette støttes også av Schaanning sin mening om at når man straffet slike ting så var det for å opprettholde disiplinen og de ansattes autoritet slik at irttesettelsene virket oppdraende på fangene.¹⁰³

Schanning argumenterer for at nettopp det som ble slått hardest ned på var fangenes negative reaksjoner over dette detaljstyrte institusjonslivet, hvor det som ble slått ned på var at fangene ikke innordnet seg den fengselsdisiplinen som ble forlangt av dem.¹⁰⁴ Denne påstanden bekreftes ved å se nærmere på beretningene om botsfengselets virksomhet i perioden 1851-1853. Det nye ved botsfengselet, sammenlignet med de andre, var total isolasjon blant fangene både dag og natt. I disse tre årene var gjennomsnittlig over halvparten av de tildelte disiplinærstraffene tildelt fanger som straff for meddelelse til medfange. For denne forseelsen ble ordinær celle eller mørk korreksjonscelle på vann og brød og innskrenkning av besøk

---

¹⁰¹ *Beretning om Botsfængslets Virksomhed*, 1851: 13

¹⁰² Schaanning, 2007b: 153

¹⁰³ Schaanning, 2007b: 154f.

¹⁰⁴ Schaanning, 2007b: 153

anvendt som disiplinærstraff.¹⁰⁵ I likhet med festningene ser man også på botsfengselet at hvilken oppførsel som ble definert som disiplinær forseelse av direktøren endret seg. Oppførsel som ble definert som forseelser hvor det ble anvendt disiplinærstraff i 1851 var dovenskap og vrangvillighet i arbeidet, forsøkt eller utført meddelelse til medfange, usømmelig oppførsel mot foresatte, upassende forhold under gudstjenesten og respektløse påfunn.¹⁰⁶ I 1853 var det dårlig behandling av anstaltens materiale, ødeleggelse av cellevinduet og inventaret, ha slått etter en ansatt i sinne, uanstendig ringning, meddelelse til medfange, meddelelse til medfange i den hensikt å stifte komplott mot foresatte, dovenskap, klage over kosten, løgn og forsøk på å innbille sine foresatte om at han vil ta selvmord i den hensikt av at de ville overføre han til Kristiania tukthus.¹⁰⁷ Selv om noen kategorier som meddelelse til medfange og latskap i arbeidet gikk igjen, så var det også flere kategorier som ble oppført med kun ett tilfelle det året. Et eksempel på dette er at i 1851 var klage over kosten oppført som anmeldt mindre forseelse som kun ble ilagt advarsel, mens det i 1853 ble oppført som forseelse og ble tildelt tre dager i mørk straffcelle på vann og brød.¹⁰⁸ En årsak til dette kan være at man bygget på erfaring og individuell fangebehandling i form av at man noterte ned fangenes oppførsel og tidligere bruk av advarsler og disiplinærstraffer, og at det ble gitt strengere eller andre straffer etter hvert som nye disiplinære forseelser viste til at de tidligere brukte reaksjonene ikke hjalp. I 1853 ble to fanger tildelt avstraffelse på grunn av ødeleggelse av inventar på cellen. Den ene fangen ble for denne forseelsen straffet ”med adgang til arbeidet hensatt i lys straffcelle på vanlig fangekost”, som ble ansett som en mild avstraffelsesform. Den andre fangen ble tildelt den strengeste avstraffelsen i form av mørk straffcelle på vann og brød i fem dager. Her forklarer direktør Norum at denne fangen hadde tidligere gjort flere andre disiplinære forseelser og blitt gitt gjentatte advarsler.¹⁰⁹

I perioden 1851-1853 som jeg så nærmere på var det Norum som satt som direktør i botsfengselet. Schaanning hevder at under Richard Petersens tid, han var direktør fra 17. oktober 1858 til 1. mai 1892, var det enda flere kategorier av oppførsel som ble oppført som disiplinære forseelser som grunnlag for disiplinærstraff. Schaanning går igjennom årsberetninger fra 1860 til 1882/1883 og viser til at i denne perioden straffes for eksempel utskjelling av betjent, vrangvillighet mot vokter, trusler, trossig oppførsel og tale, spetakkel på cella, kirkenekt, beruset på tresprit, ikke stått opp på rett tid, skrevet og tegnet liderlige ting på

---

¹⁰⁵ *Beretning om Bodsfængslets Virksomhed* 1851: 14, 1852: 17 og 1853: 13f.

¹⁰⁶ *Beretning om Bodsfængslets Virksomhed* 1851: 14

¹⁰⁷ *Beretning om Bodsfængslets Virksomhed* 1853: 13

¹⁰⁸ *Beretning om Bodsfængslets Virksomhed* 1851: 14 og 1853: 13

¹⁰⁹ *Beretning om Bodsfængslets Virksomhed* 1853: 13-14

strålemuren, pepet sterkt på celle, sunget og talt ut av sin trekkerte, skrevet brev til utsmugling, urolige forhold under korreksjonsstraff, gjentagende vist seg i vinduet, fusk i arbeide også videre.¹¹⁰ Som nevnt tidligere så straffet man for slike ting for å sikre at fengselspersonalets autoritet ikke ble svekket, noe som var avgjørende for at irettesettelsene skulle virke oppdraende på fangene. Schaanning viser til direktør Petersen sin uttalelse i sine memoarer: ”Fanger ere som Børn”¹¹¹, og derfor mente Petersen at den minste forseelse måtte slås ned på og behandles med strenghet. Disiplinærstraffene var nødvendige oppdragelsesmidler, men også straffer som en del av det avskrekkende element i frihetsstraffen. Schaanning påpeker videre at Petersen mente at frihetsstraffen skulle forbedre fangen, men den skulle også være smertefull og avskrekkende.¹¹²

I botsfengselet var det derimot ikke tillatt med legemlig avstraffelse, og den disiplinærstraffen som ble mest brukt var korreksjonscelle på vann og brød, hvor variablene var tidslengde, fra en til fem dager, og om det var mørk eller lys celle. Berøvelse av tilleggs-kost ble i 1851 og 1852 anvendt som disiplinærstraff selv om den, i likhet med lovverket for straffarbeidet på festningene, ikke ble nevnt i botsfengselsloven. Også i botsfengselet ble berøvelse av tilleggs-kost brukt for de mindre forseelser som bestod av latskap i arbeidet og respektløse påfunn de to første årene.¹¹³ Jeg vil gå nærmere inn på berøvelse av tilleggs-kost som straff i neste avsnitt.

Tilpasning av lovverket i praksis

Bruken av disiplinærstraff bygget mye på erfaring, og man tilpasset lovverket til den praktiseringen av disiplinærstraffer som direktøren synes det var behov for i anstalten, og for den enkelte fange. Som jeg har påpekt tidligere var disiplinære forseelser og disiplinærstraff definerbare kategorier som endret seg. Det var ikke noe uniformert praksis ved anvendelse av hvilken form for avstraffelse de ulike forseelsene skulle bli tildelt, og det ble praktisert mer på bakgrunn av de erfaringer som var blitt gjort ved hver enkel fange. Et eksempel på dette er bruken av fratakelse av tilleggs-kost som disiplinærstraff.

Som nevnt under delen om lovverket, åpnet fangebehandlingsreglementet for botsfengselet paragraf syv for bruken av tilleggs-kost, hvor det kunne benyttes ved de fangene som var spesielt store og dermed trengte mer mat, eller ved sykdomstilfelle. Praksisen kom til å bli en

---

¹¹⁰ Schaanning, 2007b: 154

¹¹¹ Petersen, 1894: 7

¹¹² Schaanning, 2007b: 154f.

¹¹³ *Beretning om Bodsfængslets Virksomhed* 1851: 14 og 1852: 17

annen. Schaanning argumenterer for at bruken av tilleggs-kost, eller rettere muligheten til å ta fra fangene denne goden, tidlig etter botsfengselet åpnet ble brukt som en form for straff. Fratakelse av tilleggs-kost ble oppført som disiplinærstraff ved årsberetningene for 1851 og 1852, men fra og med 1853 ble det ikke oppført som disiplinærstraff selv om det fortsatt ble brukt. Schaanning argumenterer for at forskjellen mellom disiplinærstraffer og berøvelsen av andre goder kun var en gradsforskjell, det var de meste smertefulle fratakelsene av goder som ble definert som disiplinærstraff.¹¹⁴ Som nevnt under lovverksdelen så gikk de disiplinærstraffene som styresmaktene oppførte som disponible avstraffelser alle ut på å frata fangene ulike behov som arbeide, lys og kontakt med andre mennesker. Med hva som skulle bli definert som disiplinærstraff var det en forskjell i form av at fratakelse av arbeid ble definert som disiplinærstraff, men ikke fratakelse av tilleggs-kost. Schaanning har brukt direktør Norums og doktor Fayers innberetninger for året 1853, hvor han konkluderer med at tilleggs-kost ble brukt som belønning for de fangene som oppførte seg bra, men dermed også som straff siden det kunne fratras fangene på et senere tidspunkt. Et moment som underbygger dette var at dersom fangene ikke oppførte seg slik de skulle, så ble de ikke tildelt tilleggs-kost til tross for at de gikk ned i vekt. Ved fengselslegens innberetning så hadde 101 fanger fått daglig tilleggs-kost, men bare 25 av fangene ble innvilget dette helt eller delvis på grunn av sunnhetstilstanden. De resterende 76 hadde fått tilleggs-kost på grunn av disiplinære forhold. Det samme gjaldt årene før og de påfølgende årene.¹¹⁵ Fengselslegen uttaler selv i beretningen for 1852 at tilegnelsen av tilleggs-kost var en slags belønning for fangene, hvor et vesentlig motiv for å gi slik belønning var at fangene skulle vise flid og økt arbeidsvirksomhet.¹¹⁶ Det står ikke noe i fangebehandlingsreglementet om hvilke kriterier som skulle ligge til grunn for at direktøren kunne tildele fangene ekstra fritid eller tilleggs-kost. Da heller ikke for å ta ifra fangene disse godene. Lovforslaget til botsfengselet som ble fremlagt Stortinget i 1842 inneholdt innskrenkning i den reglementariske kosten som disponibel disiplinærstraff som kunne anvendes mot forseelser. Den ble derimot fjernet ved lovforslaget som ble sanksjonert i 1848 da justiskomiteen mente at det var problematisk å ha en nøye bestemmelse for denne straffen, og at dette kunne lede til vilkårlighet i anvendelse av den.¹¹⁷ Styresmaktene går i lovforarbeidene vekk fra at fratakelse av kosten kunne brukes som disiplinærstraff, men de åpner via fangebehandlingsreglementet tre år senere for at direktøren og legen kunne gi eller anbefale tilleggs-kost. Dette kom i praksis til å bli brukt som disiplinærstraff, og er et eksempel

---

¹¹⁴ Schaanning, 2007b: 180f.

¹¹⁵ Schaanning, 2007b: 180

¹¹⁶ *Beretning om Botsfængslets Virksomhed* 1852: 50

¹¹⁷ Stort.-Forh. (1848) 6D LXII 1848: 183

på direktøren sin tilpasning av lovverket til praksis på en annen måte enn den tiltenkte intensjonen fra styresmaktene var. I direktør Norums sin regjeringstid kan det se ut som om han bruker dette som en mildere irettesettelse for dårlig oppførsel for på denne måten slippe å bruke disiplinærstraff: ”Adgangen til at tilstaa den saakaldte Tillægskost har viist sig ikke alene som et hensigtsmæssig, men fast uundværligt Middel for Disciplinen... skylder man dette Middel, at saa faa correctionelle Afstraffelser gjøres nødvendige ligesom ogsaa”¹¹⁸ Dette er et poeng som også Schaanning hevder i sin analyse.¹¹⁹ Direktør Petersen som overtok etter Norum i 1858 kan ses på som en ”strengere” direktør, og han benyttet muligheten til å bruke fratakelse av belønning som straff på en helt annen måte ved opprettelsen av det tidligere nevnte klassesystemet.

Direktør Petersens innføring av klassesystemet i botsfengselet

I instruksen til botsfengselet inspeksjon paragraf ni står det at dersom direktør, lege eller prest hadde foreslåtte endringer i den bestemte ordenen i botsfengselet skulle inspeksjonen innsende de til justisdepartementet.¹²⁰ Som nevnt under del en utarbeidet direktør Petersen i 1868 et forslag til klassesystem i botsfengselet, og det ble i 1869 godkjent av justisdepartementet på betingelse av at det forelå en evaluering av det året etter.

Klassesystemet til Petersen er et godt eksempel på hvor stor innflytelse ulike aktører som arbeidet i straffanstalter kunne ha på utviklingen av reglement som regulerte fangebehandlingen. Klassesystemet gikk ut på at det var fem klasser som fangene kunne flyttes opp og ned i, man begynte i klasse en og kunne ”klatre” opp til klasse fem dersom man ikke brøt fengselets regler og oppførte seg fint. Innenfor hver av disse klassene var det en økning av goder som fangene ble tildelt som for eksempel tobakk, hvor ofte en fikk motta og sende brev, og tilgang på skrivebok, bøker fra boksamlingen og undervisning på skole. Det var også en differensiering av arbeidsoppgavene tilknyttet klassesystemet, man begynte med det verste arbeidet og fikk bedre arbeide når en steg i gradene.¹²¹ Som nevnt i avsnittet om tilpasningen av lovverket i praksis så startet man tidlig i botsfengselet å anvende muligheten av å tildele og frata goder som straff, her eksemplifisert ved fratakelse av tilleggs-kost.

Fangebehandlingsreglementet av 1851 åpnet, som påpekt under del en, for at direktøren hadde mulighet til å tildele fanger ekstra fritid, mat og bestemme om de kunne motta besøk eller

---

¹¹⁸ *Beretning for Bods-fængslets Virksomhed* 1853: 18

¹¹⁹ Schaanning, 2007b: 180f.

¹²⁰ ”Intrux for Bods-fængslets Inspection”, bifalt ved kongelig resolusjon av 10. desember 1850, trykt i *Beretning om Bods-fængslets Virksomhed* 1851: 55

¹²¹ Klassesystemet slik det ble foreslått av Petersen i 1868 er trykt i Schaanning, 2007b: 181ff.

brev. Belønning og straff gikk hånd i hånd, og når direktør Petersen etablerte sitt klassesystem hevder Schaanning at dette var en systematisering av praksiser ved belønning og fratakelse av goder, som lenge hadde vært brukt i fengselet.¹²² Klassesystemet kan ses på som en annen form for disiplinering enn ”refs”, da dette i stor grad bygget på belønning.

Straffanstaltfunksjonærene kunne styre fangenes oppførsel ved hjelp av goder og fratakelse av disse godene. Man kunne dermed friste fangene til å oppføre seg bra og arbeide skikkelig, samtidig som de fangene som hadde oppnådd disse godene stod i fare for å miste dem ved dårlig oppførsel og latskap i arbeidet.¹²³ Den progressive klasseinndelingens formål var å gi fangene noe å strekke seg etter ved å oppføre seg bra, da fangene kunne forbedre sine vilkår ved god oppførsel.¹²⁴ Belønning og straff gikk hånd i hånd, og Schaanning argumenterer for at det kan ses på som to sider av samme sak ved at fratakelse av belønning kan brukes som straff, men også ved at fraværet av straff blir en belønning. I et slikt perspektiv hevder han at anmeldelser, disiplinærstraffer og vannspyling ble en motsatt belønning ved at fangene slapp denne behandlingen hvis det oppførte seg bra.¹²⁵ Disiplinærstraffer måtte derfor være harde og avskrekkende nok til at fangene ville oppføre seg bra for å slippe slik avstraffelse.

Med å ta i bruk klassesystemet fristet man fangene til å oppføre seg bra ved å tilby ulike goder som ”lokkemiddel”, men dette systemet må også ses i forbindelse med disiplinærstraffene. Begikk en fange en disiplinær forseelse og dermed ble tillagt disiplinærstraff så medførte også dette at han gikk ned til den nederste klassen. Klassenedrykk ble en tilleggstraff, og Petersen kunne da anvende den strengeste disiplinærstraffen for det som ble ansett som grove forseelser.¹²⁶ Innføringen av klassesystemet viser til en endring i måten å forbedre fangen på som ikke kom på oppfordring fra storting og departement via lovverk. Det var forvalterne av frihetsstraffen som i sin dagligdage jobb med fangene møtte motstand som de søkte å løse gjennom et ”differensieringsmaskineri”, hevder Schaanning.¹²⁷ Botsfengselet hadde vært åpent i sytten år da Petersen flyttet fokuset på mange måter fra moralsk oppdragelse til oppfordring til god oppførsel gjennom fristelser ved innføringen av klassesystemet. Det ble en mer individuell fangebehandling, noe som også var lettere ved botsfengselet hvor fangene var

---

¹²² Schaanning 2007b: 181

¹²³ Schaanning 2007b: 181

¹²⁴ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 49

¹²⁵ Schaanning, 2007b: 179

¹²⁶ Schaanning 2007b: 186

¹²⁷ Schaanning 2007b: 186f.

totalt isolert fra hverandre og dermed ikke kunne sammenligne seg med hverandre ut i fra hvem som fikk mest goder.

Bruk av disiplinærstraff som ikke var tillat i lovverket:

Et problem med statistikken i beretningene om straffanstaltene virksomhet er at bruken av disiplinærstraffer som ikke var tillatt i lovverket mest sannsynlig ikke ble ført opp. Richard Petersen, direktøren for botsfengselet, viser i sine memoarer ”Fængselsliv” at han, ved tilfeller hvor han anså det som strengt nødvendig, gikk ut over det som var tillatt i lovverket. Selv om begrepet disiplinærstraff var et fleksibelt begrep som skiftet innhold, så skulle det operere innenfor de løse rammene av botsfengselsloven paragraf syv. Denne slo fast at legemlig refselse ikke var tillatt i botsfengselet, men Petersen forteller i sine memoarer at han en gang anvendte alvorlig legemlig tukt på en fange. Det som av direktør Petersen ble oppfattet som simulering av galskap for å bli overflyttet til annen straffanstalt ble oppfattet som et problem ved botsfengselet. Den gangen Petersen anvendte legemlig tukt var fordi han mente at en fange simulerte galskap. Petersen påpeker i sine memoarer at fangen spilte bra, og det over flere måneder, men at han var sikker på at dette kun var skuespill. ”...jeg havde studeret ham i lang Tid, og jeg stolede paa, at mine Slutninger vare riktige. Saa besluttede jeg at rise ham.”¹²⁸ Petersen beskriver så at han bandt fangen fast og lot overvaktmesteren rise han. Dette gledet Petersen da ”den gode virkning” fort viste seg. Fangen skrek og innrømte at hans oppførsel hadde vært tull fra første dag. Petersen argumenterer for bruken av legemlig avstraffelse ved å poengtere at etter bruken av denne straffen arbeidet fangen flittig. Petersen skriver videre at han innrapporterte til justisdepartementet at han hadde brukt legemlig refselse, men fikk et skuffende svar tilbake at dette ikke måtte gjentas da det var stridende mot loven av 1848. For å forsvare sin handling påpeker Petersen videre i memoarene at noe måtte han imidlertid finne på når vann- og brødstraffen ikke viste seg skikket til å opprettholde tilstrekkelig orden i fengselet.¹²⁹ Dette var før Petersen fikk innført klassesystemet og han mente at vann og brødstraffen på mange måter var blitt en utslitt straff. I en artikkel Petersen skrev for *Nordisk tidsskrift for Fængselsvæsen og øvrige Penitentiære Institutioner* om det avskrekkende elementet i frihetsstraffen, påpeker Petersen forskjellene ved straffanstaltene i Norge ved at legemlig avstraffelse var forbudt i botsfengselet, men tillatt ved de andre straffanstaltene.¹³⁰ I sine memoarer synes Petersen at dette skillet var merkelig, særlig med

---

¹²⁸ Petersen 1894: 22

¹²⁹ Petersen 1894:22f.

¹³⁰ Petersen ”Om midlerne til at hævde det afskrækkende moment i frihedsstraffens fuldbyrdelse” i *Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og øvrige penitentiære Institutioner*, Kjøbenhavn 1880: 15ff.

tanke på at det var på botsfengselet noen av de yngste forbryterne satt. Han argumenterer for at bruk av legemlig avstraffelse noen ganger kunne være helt nødvendig når ikke noe annet virket, og viste til det overstående tilfelle. Han innrømmer i memoarene at han ville ikke nekte for at legemlig tukt var ubehagelig, og at en skulle være nødt til å pryle opp voksne mennesker fant han sørgelig og lite stemmende med datidens humane begrepet. Den totale avskaffelse var heller ikke etter Petersens syn sann humanitet. ”Tvert imot, den er human paa Papiret og i mangfoldige Tilfælde saare inhuman i Virkeligheden”¹³¹ Jeg vil anta at han mener inhuman på den måten at ved å utelukke anvendelsen av slik straff var det flere fanger som ikke forbedret seg under trusselen av bare vann- og brødstraffen, og på bakgrunn av dette ikke forbedret oppførselen eller bidro til orden i fengselet. Tillatt bruk av legemlig avstraffelse i botsfengselet ble innført ved reglementariske bestemmelser i 1893, dette jeg vil komme tilbake til i kapittel 5.

Vannspyling

”Vand- og brødstraffen som Correction for disciplinære Forseelser i Fængslet har vistnok som oftest svaret til sin Hensigt, at bringe Fangen tilbage til Lydighed, men det gives Tilfælde, da dette Tvangsmiddel ikke alene er utilstrækkeligt, men også ganske uhensigtsmæssigt. Som et rent Nødmiddel ble derfor iaar, som den ærede Inspektion bekjendt, indført Besprøitning med Brandslange.”¹³²

Dette var en uttalelse fra direktør Petersen i beretningen for botsfengselets virksomhet året 1861. Etersom disiplinærstraffen bestående av vann- og brødstraff ikke medførte at fangen ble lydig, valgte Petersen å gå utover lovverkets bestemmelser og benytte en langt strengere og grovere avstraffelsesform. I likhet med hendelsen hvor det ble benyttet legemlig avstraffelse gjaldt det også her en fange som ble straffet etter mistanke om å ha simulert galskap. Direktør Petersen bestemte seg da, i samråd med fengselslegen, for å benytte vannspyling. Etter femten minutter med vannstyrt ga fangen seg og innrømte at han hadde simulert gal for å bli overflyttet til tukthuset. Han ble for denne disiplinærforseelsen tildelt fire dager vann og brød i mørk straffcelle.¹³³ Petersen ga beskjed til inspeksjonen om at han hadde brukt vannspyling, og han forklarte videre denne positive funksjonen til slik straff ved at dersom den vanlige brød- og vannstraffen hadde blitt brukt, så hadde nok fangen fortsatt

---

¹³¹ Petersen 1894: 21f.

¹³² Petersen 1894: 23 Petersen refererer her til at han skrev dette i årsberetningen for 1861

¹³³ Petersen 1894: 24

med sin simulering og fått viljen sin med å bli sendt tilbake til tukthuset.¹³⁴ Det virker her som om det ikke var noen sanksjoner fra verken inspeksjonen eller justisdepartementet, unntatt det nevnte brevet om at legemlig avstraffelse var forbudt, ved bruken av verken legemlig avstraffelse eller vannspyling selv om dette klart var å gå utenfor rammene til lovparagrafen som regulerte bruken av disiplinærstraff ved botsfengselet. Bruken av vannspyling fortsatte utover 1860-tallet å bli brukt, og Schaanning påpeker at bruken av vannspyling som straff hovedsakelig ble brukt for å avsløre om fangen simulerte galskap. For året 1862 ble ni fanger spylt hvor to av dem var på grunn av simulert galskap, i 1863 ble to av tre spylt av slike grunner, i 1864 tre av fem, i 1865 en av to, i 1866 to av tre og i 1868 tre av fire.¹³⁵ I 1865 forklarer Petersen at han hadde utviklet straffemetoden sin. Fangene ble da satt opp i et kar med varmt vann og lokk ved kun åpning til fangens hode, det ble deretter slått kaldt vann over fangen. Petersen taler veldig positivt om denne type avstraffelse for å få fangen til å oppføre seg fint i fremtiden: ”Resultatet var nesten i alle Tilfælde glimrende... fangen strax gav sig og lovede at opføre sig vel i Fremtiden, hvilket Løfte han ogsaa gjerne holdt til sidste Stund, uden at man behøvede at gjentagne Badet.”¹³⁶ Ved disse ”glimrende resultater” virker Petersen misfornøyd med at vannbad ikke var noe populært tvangsmiddel hos de teoretiske kriminalister på denne tiden, på samme måte som de mislikte legemlig tuktelse. Petersen hevder at de fleste fanger var folk som måtte tuktes, og at tukten måtte være alvorlig dersom den skulle ha noe virkning på dem. Han går så lagt i sin argumentasjon som å hevde at fangene selv ikke hadde noe i mot legemlig tukt, at de ville ha stemt for bruken av den hvis man samlet dem i en kriminalistisk forening.¹³⁷

Bruken av vannspyling for å få fangene til å oppføre seg var ikke enerådende for botsfengselet, da det også ble brukt ved slaveriet på festningene. I forbindelse med Storesundsaken¹³⁸ hvor de tiltalte var ansvarlige for bruken av vannspyling som forårsaket en fanges død på Bergenshus festnings slaveri i 1874, kommer det i dommen frem opplysninger om bruken av slik straff ved andre straffanstalter. Rettsystemet viser til at den hadde blitt brukt ved botsfengselet og i ett tilfelle ved Trondheims slaveri. Fangen som døde på bakgrunn av vannspyling hadde mottatt denne type avstraffelse hele åtte ganger i perioden 1871-1874 på Bergenshus festing.¹³⁹ Dette viser til at det ikke bare var ulike praktisering av

---

¹³⁴ Petersen, 1894: 24

¹³⁵ Schaanning 2007b: 166

¹³⁶ Petersen, 1894: 33

¹³⁷ Petersen, 1894: 34

¹³⁸ Se kapittel 4

¹³⁹ Rettstidende 1876: 243ff.

disiplinærstraff ved de forskjellige straffanstalter, men også store variasjoner innenfor samme type straffanstalt. Med de opplysningene som kommer frem i anledningen denne saken ble bruken av vannspyling brukt som en strengere straff, da intet annet så ut til å fungere. På festningene satt fanger som skulle sone de lengste dommene, og ut i fra det tidligere nevnte belønning og straff perspektivet kan bruken av vannspyling her som en metode for å avskrekke de andre fangene. Hadde man en streng nok straff å true med, som fangene fryktet, ville de oppføre seg bra for som belønning å slippe denne straffetypen. Det er sannsynlig at slik straff også ble benyttet ved distriktsfengslene da Getz, som nevnt tidligere, påpeker i sin avhandling at hva som defineres som hustukt kan variere etter omstendighetene, og viser til at dersom en ”fengselsbetjent setter fange under styrt”.

Fengselsdirektørens rolle

De ulike lovverkene som regulerte bruken av disiplinærstraff var som sagt lite eksplisitte i ordlyden, noe som åpnet for vilkårlighet i bruken av slike straffer og ga straffanstaltfunksjonærene handlingsrom. Som påvist tidligere i kapittelet så var hvilken oppførsel som ble betegnet som disiplinær forseelse og hvilken disiplinærstraff som skulle bli tildelt slike forseelser definerbare og derfor ”endrende” kategorier. Ved slike vidt definerbare lovbestemmelser var det åpent for at direktørene og bestyrerne ved de ulike straffanstaltene kunne bruke skjønn, og dermed spilte hvem som satt som bestyrer en stor rolle i hvordan hverdagen til fangen var innenfor straffanstaltens fire vegger. Dette fremheves også av Anders Daae sin tidligere nevnte artikkel som omhandlet fangedisiplinen, hvor en av variablene han fremhever som viktigst for endring i statistikken over tildelte refselsvar var bestyreren av straffanstalten, og han påpeker videre at store endringer ofte viste seg når det var skifte av bestyrer.¹⁴⁰ Når det gjaldt distriktsfengslene og festningene var det ikke noe videre fangebehandlingsreglement utenom lovverket på denne tiden. I følge fengselsloven av 1857 var det kun bestyreren som hadde refselsesmyndighet i form av disiplinærstraffene unntatt bruken av hustukt hvor det ikke var noen innskrenket refselsesmyndighet. Ved kriminalloven var det ikke noe innskrenkning ved hvem som hadde refselsesmyndighet, men opplysninger i forbindelse med Storesundsaken viser til praksis hvor det var kapteinvaktmesteren, bestyreren av festningen, som hadde myndighet til å tildele

---

¹⁴⁰ Daae ”Lidt om fangedisciplinen, specielt om hyppigheden af forseelser og revselsvar i nogle landes straffanstalter” i *Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og øvrige penitentiære Institutioner*, Kjøbenhavn, 1889: 212

disiplinærstraff.¹⁴¹ Bruken av disiplinærstraff ved disse straffanstaltene var i motsetning til botsfengselet heller ikke underlagt noe oversyn i form av en inspeksjon. Hvem som satt som bestyrer, og hvilken straffestil han valgte å følge, ville derfor ha stor påvirkning på bruken av disiplinærstraff ovenfor fangene. Dette underbygges også ved å se på bruken av vannspyling hvor det ved Trondheims festnings slaveri kun var benyttet en gang, mens det ved Bergenshus festnings slaveri var anvendt åtte ganger alene på en fange over et tidsspenn på tre år.

At hvem som satt som bestyrer var viktig i forhold til formålet om forbedring av fangene vises også ved Norums uttalelse om forholdene ved Trondheims festning hvor han ser på det som problematisk at bestyrelsen hadde embetsstillinger ved siden av deres verv ved straffanstalten. På grunn av dette mente Norum at det ikke kunne unngås at deres interesse for anstalten var mindre, og at anstaltens virksomhet i altfor store deler overlates utelukkende til underordnedes omsorg uten påvirkning av han som det kunne ventes en høyere oppfatning av straffens formål både for staten og de straffede individer.¹⁴² Samme tankegang finner man også i lovforarbeidene til botsfengselsloven hvor det påpekes at fengslets ”heldige virke” i en ganske vesentlig grad ville bero på bestyrerens personlige dyktighet og iver, og at valget av denne funksjonæren derfor måtte tillegges den største viktighet.¹⁴³ Fengselsbestyreren mye makt og mye ansvar, han skulle være straffanstaltens overhode. Schaanning argumenterer også for at de ulike direktørene ved botsfengselet hadde noe ulik ”straffestil” som blant annet viste seg i hvor mange og hva slags disiplinærstraffer de brukte.¹⁴⁴ Ved botsfengselet var det inspeksjon som skulle ha oversyn med anstalten og at blant annet fangebehandlingen foregikk slik den skulle. I tillegg til dette var det også flere instruksjoner og et eget fangebehandlingsreglement. Til tross for dette hadde direktøren ved botsfengselet mye makt og handlingsrom, dette vises ved paragraf tjueto i fangebehandlingsreglementet: ”De nærmere, mer detaillerede Regler, som maatte fornødiges til Opretholdelse af god Orden i Fængslet, forsaavidt Fangernes Behandling angaaer, gives af Directøren”.¹⁴⁵ Det var stor forskjell ved bruken av disiplinærstraff da Norum satt som direktør fra 1851-1858 i forhold til da Petersen satt som direktør fra 1858-1892. Som nevnt så brukte Norum advarsler og fratakelse av tilleggs-kost for å unngå å bruke disiplinærstraff. Petersen brukte muligheten til belønning som straff på en helt annen måte ved opprettelsen av klassesystemet, en vesentlig

---

¹⁴¹ Se kapittel 4

¹⁴² Norum, *Beretning og Betænkning angaaende Strafarbeidsvæsenet i Norge*. 1860: 61

¹⁴³ Stort.-Forh. (1848) 6D LXII 1848: 182

¹⁴⁴ Schaanning, 2007b: 192ff. Se bildetekst figur 15

¹⁴⁵ ”Reglement for Fangebehandlingen”, bestemt ved kongelig resolusjon av 27. februar 1851, trykt i *Beretning om Botsfængslets Virksomhed* 1851: 63ff.

endring av midler for å oppnå forbedring av fangen som ikke var pålagt av justisdepartementet, men kom fra ham. Videre så lempet Norum en del på den totale avsondringen mellom fangene i hans regjeringstid, da han hadde ”sett isolasjonens skyggeside” og ville derfor ikke ansette flere og øke forfølgelsen av brudd på disiplinen for å få slutt på problemet med meddelelser blant fangene.¹⁴⁶

Petersen sitt mål da han overtok som direktør, var å bringe botsfengselet tilbake til dets ”opprinnelig tilstand” ved fullstendig isolering av fangene, og å slå hardt ned på den minste disiplinære forseelse.¹⁴⁷ Som nevnt tidligere brukte Petersen legemlig avstraffelse og vannspyling for å få fangene til å innrømme at de hadde simulert galskap. Schaanning hevder at Petersen ”var av den gamle skole”, straffen skulle helst forbedre, men hvis ikke skulle den i hvert fall avskrekke.¹⁴⁸ Schaanning hevder videre at Petersen som direktør for botsfengselet var opptatt av å ha kunnskap om fangene for å kunne straffe dem riktig, og at han som direktør var satt til å drive en straffanstalt som hadde forbedring av fangene som overordnet mål.¹⁴⁹

Konklusjon

Lovverket som ble utarbeidet i denne perioden ga lite eksplisitte retningslinjer i lovbestemmelsene som regulerte bruken av disiplinærstraff, noe som åpnet for skjønn og ga straffanstaltfunksjonærene et stort handlingsrom. Hvem som var ansatt ved de ulike straffanstaltene, og hvilken ”straffestil” de hadde kunne dermed ha stor betydning for fangenes hverdag innenfor straffanstaltenes fire vegger. Ut i fra forarbeidene til kriminalloven og fengselsloven skulle ulike reglement utarbeides, men det ble derimot ikke gjort i denne perioden. I praksis ble dette handlingsrommet benyttet til en mer individuell fangebehandling hvor bruken av disiplinærstraff på mange måter bygget på tidligere erfaringer ved fangen. Mildere disiplinærstraffer og advarsler ble brukt ved små brudd på fengselsdisiplinen og førstegangsforseelser, mens man etter hvert økte straffens lengde og prøvde andre avstraffelsesformer dersom fangen fortsatte med sin dårlige oppførsel. I praksis ser man at ved et så lite eksplisitt lovverk så var både hvilken oppførsel som ble definert som disiplinær forseelse som fortjente straff, og hvilke avstraffelsesform det skulle benyttes definerbare

---

¹⁴⁶ Johansen, 2001: 30

¹⁴⁷ Johansen, 2001: 31

¹⁴⁸ Schaanning, 2007b: 345

¹⁴⁹ Schaanning, 2007b: 344f.

kategorier fra direktøren sin side, og disse endret seg fra år til år. Fengselsdirektøren sin rolle var dermed svært betydningsfull i forhold til hvordan disiplinærstraffer ble praktisert. Disiplinærstraffer var oppdragelsesmidler for å tukte fangen til å oppføre seg bra. Den minste avvik fra fengselsordenen og dårlig oppførsel ble slått ned på ved bruk av irettesettelse og avstraffelse, og på denne måten prøvde straffanstaltfunksjonærene å korrigere fangenes oppførsel. Ved opprettelsen av klassesystemet ble det satt i bruk nye midler for å oppnå dette målet, man skulle nå friste fangen med belønninger og goder og på denne måten fremme god oppførsel. Dette hang også sammen med disiplinærstraffer da disse fikk en ekstra dimensjon ved å rykke ned i klasse og dermed fratatt godene. Straffanstaltbestyrelsen tilpasset lovverket til praksis etter behov, og i enkelte tilfeller gikk straffanstaltbestyrelsen utover det som var tillatt i lovverket, uten at det fikk noen betydningsfull sanksjon fra justisdepartementet. Forvalterne av frihetsstraffen kunne også ha påvirkningskraft på utviklingen av reglement som regulerte bruken av disiplinærstraff, hvor klassesystemet til Petersen er et godt eksempel.

KAPITTEL 4: FRA TUKT TIL VOLD?

I kapittel 3 viste jeg til at det var i perioden 1850-1875 lite reglement og et vagt lovverk som førte til ulik praktisering av disiplinærstraff. Jeg vil i dette kapittelet først se nærmere på saken rundt straffange Storesund sin død som følge av en disiplinærstraff på Bergenshus festning, da den fikk stor oppmerksomhet i samtiden og skapte debatt. Oppfattelsen av handlinger som tuktt kontra vold var i endring. Hvilke følger fikk Storesundsaken i forhold til det institusjonelle rammeverket rundt bruken av disiplinærstraff? De ansvarlige for anvendelse av disiplinærstraffen på Storesund ble tiltalt først ved Bergen Overkrigskommisjon, og deretter ble saken anket og gikk opp til Høyesterett. Ved å se nærmere på de to dommene får man et innblikk også i hvordan rettsvesenet vurderte bruken av disiplinærstraff. Jeg vil i kapittelet også se nærmere på andre debatter som foregikk i samfunnet på denne tiden i forhold til forståelsen av tuktt kontra vold. I siste del av kapittelet vil fokusere på opprettelsen av Fengselsstyret i 1875, som ga uttrykk for en økende byråkratisering og profesjonalisering av fengselsvesenet i Norge. Representerte disse to hendelsene et skifte på midten av 1870-tallet i forhold til det institusjonelle rammeverket rundt bruken av disiplinærstraff?

"Det grusomme som hendte i Bergen"

I Nils Rune Langeland sin bok *Siste ord. Høyesterett i norsk historie 1814-1905* analyserer han ulike høyesterettsdommer i forhold til hvilken rolle de har spilt i det samfunnet som dommene springer ut av. Ut i fra at høyesterett har siste ord i rettslige tvister, og dermed på mange måter gir sin ”dom” i både kompliserte og nye saker, viser de svar på en rekke av strømninger og konflikter i det norske samfunn.¹⁵⁰ Under delen om ”det moderne gjennombrøtet” analyserer Langeland høyesterettssaker som omhandler bruken av tuktt. Han ser da nærmere på en høyesterettsdom¹⁵¹ hvor de tiltalte var ansvarlige for anvendelse av disiplinærstraff som endte med fangen Nils Jacobsen Storesund sin død.

Den 10.juli 1874 ble Storesund ført inn i vaskeriet på Bergenshus festning, hvor han skulle motta sin straff for blant annet å ha brukt skjellsord og trusler mot straffanstaltens ansatte dagen før. Det var kapteinvaikmester Brun¹⁵² som ga beslutning om at straffen skulle bestå av vannspyling da det, som assessor Andresen gjentar i høyesterettsdommen ”... var den eneste

---

¹⁵⁰ Langeland, 2005: 10

¹⁵¹ Rettstidende 1876: 243

¹⁵² Bestyreren av Bergenshus festning

Straf, som hidtil havde vist sig at have hadt en i det Mindste forbigaaende Virkning til det Bedre på Fangen, idet han nemlig tidligere i længre Tid efter Oversprøitningen havde opført sig nogenlunde godt...”.¹⁵³ Fængselslegen Theodor Mohn fikk beskjed om å møte opp den 10. juli for å overvåke straffen. Det var også to andre leger til stede, men de ble ikke tilkalt som rådgivere. De var der på grunn av sin interesse for å se virkningen av en lengre vannspytingsstraff i forbindelse med deres legeyrke. På vei til å motta sin straff hadde Storesund blitt ført forbi Brun og han ba da om tilgivelse, men Brun svarte at det nå var for sent og at han måtte motta sin straff.¹⁵⁴ Både det faktum at straffen skulle utføres dagen etter at Storesund hadde truet de ansatte og at det skulle straffes til tross for at han ba om tilgivelse, viser at straffen her ikke kun ble brukt for å skape øyeblikkelig lydighet og ro i anstalten, men at det skulle straffes skikkelig og på en måte som førte til at slik oppførsel ikke ble gjentatt. At det ble straffet med den hensikt om å forbedre Storesund, i tillegg til å gi han en lærepenge, vises ved uttalelsen om at vannspyling som straffemetode ble valgt da det var den eneste som hittil hadde hatt noen god virkning på fangen. Det er tydelig at det også på festningene var bruk av skjønn og individuell behandling i forhold til å teste hvilke straffer som fungerte best, og at man gikk fra mildere til grovere straffer ved gjentatt dårlig oppførsel som påpekt i kapittel 3.

Storesund ble deretter kledd naken av vaktene, med unntak av fotlenken, og hvert håndledd ble festet med tau til taket, men ikke så stramt at han ikke hadde et visst armslag. En av vaktene begynte deretter å spyle ryggen hans med kaldt vann i et sirkelformet mønster fra nakken ned til baken. Kapteinvaktmester Brun hadde sammen med fængselslegen Mohn blitt enige før straffens fullbyrdelse om at vannspylingen skulle foregå i en tidslengde av tretti minutter uten avbrytelse. Dette med bakgrunn i at Storesund for kort tid siden hadde mottatt samme straff, da med en kort avbrytelse etter tjue minutter, uten at det hadde hatt den tilsiktede virkning. Etter at den avtalte halvtimen var passert spurte Brun hvor lenge spylingen hadde pågått, hvor Mohn svarte at det her gjaldt å straffe fangen på en eksemplarisk måte. Ettersom Storesund fortsatt så ut til å være i full kraft burde straffen vare lengre for at den skulle ha noe virkning. Spylingen fortsatte i tolv minutter til før det så ut som om Storesund ble noe svakere. Ut i fra Mohn sin erfaring og kunnskap var dette det sikreste tegnet på at en ikke kunne gå lengre uten fare for helsen til den som ble utsatt for denne typen straff. Han ga derfor beskjed om at avstraffelsen skulle stanse. Storesund ble deretter ført inn i et siderom

---

¹⁵³ Rettstidende 1876: 244

¹⁵⁴ Rettstidende 1876: 244

for å bli tørket og påkledd. I de første fem til ti minutter var han ved full bevissthet og ba på ny om tilgivelse. Han falt deretter i koma og døde kort tid etter.¹⁵⁵

Som påpekt i kapittel 3 var ordlyden i kriminalloven av 1842 som regulerte bruken av disiplinærstraff på festningene vag og åpnet for bruken av skjønn. Storesundsaken er et godt eksempel på hvordan straffanstaltbestyrelsens vurderte hvilke straffer som fungerte best, og at man her økte lengden på straffen da den ikke hadde ”fungert” sist gang for å se om den da ville få noen virkning.

Dagen etter Storesund sin død ble det gjort en obduksjon av han, men resultatet her kunne ikke fortelle noe mer bestemt om dødsårsaken enn at han døde av kveling. Saken ble deretter forelagt det medisinske fakultet, som i sin erklæring til Justisdepartementet, av 19. november 1874, konkluderte med at Storesund sin død var en direkte følge av vannspylingstraffen. De kunne ikke føre noe bestemt bevis for at vannspyling med kaldt vann uavbrutt i 42 minutter på et sunt og sterkt menneske måtte medføre døden, men fakultetet anså det ikke desto mindre utvilsomt at Storesund sin død var fremkalt av vannspylingstraffen. Det ble lagt vekt på den uavbrutte spyling i 42 minutter som vesentlig virkende moment, mens momenter som temperaturen og trykket på vannet og den fastbundne stillingen også ble tillagt noe betydning. Dette ville senke kroppstemperaturen med tre grader, noe som ville sette normale livsfunksjoner ut av spill. Fakultetet slo fast at det burde ha vært gjort avbrytelser, ikke bare for å la fangen hvile men også for å få undersøkt hans tilstand og hans krefter. Dette hadde ikke blitt gjort på en tilstrekkelig betryggende måte under selve vannspylingen.¹⁵⁶

I forbindelse med Storesundsaken forlangte det medisinske fakultet gjennom Indredepartementet opplysninger om hvordan vannspylingstraffen hadde blitt utført på de forskjellige straffanstalter rundt om i landet, med hensyn til tidslengde, vannets temperatur, samt senere følger for helbredden.¹⁵⁷ Det medisinske fakultet slo fast at det var en forbindelse mellom vannspylingstraffen og Storesund sin død, og saken gikk dermed opp for krigsretten og anket til høyesterett. Det er her interessant å se hvordan de ulike rettsinstansene vurderte bruken av vannspyling som disiplinærstraff.

---

¹⁵⁵ Rettstidende 1876: 243ff.

¹⁵⁶ Rettstidende 1876: 246

¹⁵⁷ Indherreds Posten 25. september 1874

Bergen Overkrigskommisjonen sin dom

I henhold til Justisdepartementets skriv til Bergens kommandantskap av 25. November 1874 ble de ansvarlige for avstraffelsen, Brun og Mohn, tiltalt i en militær straffesak. Dommen fra Bergen Overkrigskommisjon er dessverre gått tapt, men deler av den finnes trykket direkte sitert i ulike aviser. Der får man innsyn i dommens resultat, i tillegg til hvordan overkrigskommisjonen vurderte om vannspyling var ”lovlig” disiplinærstraff, og om de tiltalte hadde myndighet til å gi en slik straff.

Både Brun og Mohn ble tiltalt etter kriminallovens kapittel 14 § 26, uaktsomt drap. Dommen falt 14. april 1875, hvor kapteinvaktmester Brun ble frikjent, mens fengselslege Mohn ble dømt til tretti dagers festningsarrest ”For tilsidesettelse av den tilbørlig forsiktighet derved, at han som tilkalt lege ikke i tide har stanset overspyling med vann, og slik ved uaktsomhet forvoldet denne fanges død.”¹⁵⁸ Dommen ble deretter anket på det offentliges vegne for begge de tiltalte.¹⁵⁹ Krigsretten legger vekt på Storesund sitt voldsomme temperament, og at han som en ”problemfange” hadde mottatt flere ulike disiplinærstraffer tidligere. I forbindelse med om noen av de tiltalte kunne straffes for Storesund sin død støttet krigsretten seg på det medisinske fakultet sin erklæring om at hans død var en følge av vannspylingsstraffen, og det var videre en vurdering om handlingene deres måtte resultere i straffansvar.¹⁶⁰

I forhold til kapteinvaktmester Brun, vurderte krigsretten om anvendelse av vannspyling som disiplinærstraff var tillatt ved lovverk, om Brun hadde refselsesmyndighet og om han hadde vist den forsiktighet som var nødvendig. Retten kommer frem til at vannspyling ikke var tillatt disiplinærstraff i lovverket. Derimot hadde den blitt anvendt i botsfengselet, noe Justisdepartementet var klar over via årsberetninger, uten at de hadde gjort noen form for sanksjon mot anvendelsen. Krigsretten så på grunn av dette på vannspyling som legitim bruk av disiplinærstraff. Videre slo retten fast at det ikke var noen instruks i forhold til om Brun hadde refselsesmyndighet. Det var derimot en kommandantskapsinstruks hvor straffanstaltbestyrelsen på festningene hadde myndighet til å straffe respektløs oppførsel, og krigsretten fastslo dermed at Brun ikke hadde ulovlig tildelt disiplinærstraff. I forhold til om det hadde blitt utvist nok forsiktighet ved bruken av vannspylingsstraffen, viste retten til at Brun ikke kunne klandres for at han stolte på legens kunnskap og vurdering om at straffen

---

¹⁵⁸ Referat fra Bergen Overkrigskommisjon sin dom. Trykt i Bergen Adressecontours Efterretninger 19. mai 1875

¹⁵⁹ Rettstidende 1876: 243f.

¹⁶⁰ Referat fra Bergen Overkrigskommisjon sin dom. Trykt i Bergen Adressecontours Efterretninger 19. mai 1875

kunne vare lengre. Kapteinvaktmester Brun ble frifunnet.¹⁶¹ Krigsretten la ansvaret for Storesund sin død på fengselslegen Mohn. Den opplyser om at vannspyling var en forholdsvis ny straff og det var derfor ikke mye kunnskap om straffens virkninger. Mohn var nylig ansatt på Bergenshus festning, men hadde fra tidligere lang erfaring som lege. Han burde derfor ha gått frem med en større forsiktighet og ikke latt straffen vare i førtito minutt. Mohn ble dømt til tretti dagers festningsarrest.¹⁶²

Høyesterett sin domsavgjørelse

Avgjørelsen til Bergen Overkrigskommisjonen ble anket og gikk opp til høyesterett. Begge de tiltalte ble av høyesteretts dom frikjent 15. januar 1876, på grunn av at flertallet av dommerne mente at det ikke kunne ilegges noen av de tiltalte tilstrekkelig uforsiktighet ved sine handlinger. Høyesterett slo fast at: ”Oversprøtning med Vand antaget lovlig anvendt som Korrektionstraf.”¹⁶³

Førstvoterende Andresen la vekt på nye opplysninger om Storesund sin helse da han vurderte fengselslegens ansvar og eventuelle skyld i saken. Det hadde fremkommet opplysninger om at Storesund kanskje led av epilepsi, og dersom det var tilfelle hadde Mohn trodd at han straffet en mann med stor motstandskraft, mens det i realiteten var en mann med veldig liten motstandskraft.¹⁶⁴ I sin vurdering av straffeskyld la Andresen også vekt på at Mohn var nylig ansatt som lege ved Bergenshus festning. Man kunne dermed ikke tilregne Mohn straffbar uaktsomhet når han ikke hadde kunnskap om faren ved å bruke slik straff over lengre tid, og at slik avstraffelse hadde blitt utført med kortere tidslengde og med stor forsiktighet ved andre straffanstalter. Den erfaringen Mohn hadde å gå ut fra, var at Storesund hadde tålt den samme straffen med en varighet av tretti minutter for åtte dager siden. Andresen påpekte at han trodde Mohn hadde rett da han sa at han hadde gått ut i fra at Storesund var en ustyrlig fange og veldig sterk mann, noe som gjorde at det måtte straffes strengere enn det vanligvis gjorde. Mohn skulle overvære straffen, men heller ikke legge hindringer for kapteinvaktmester Brun sitt forsøk på en virksom avstraffelse for å opprettholde den nødvendige disiplin i straffanstalten, hevdet Andresen. Det eneste sikre medisinske tegnet Mohn hadde å gå ut ifra var at man skulle stoppe når fangen ble slapp i musklene. At det ved dette tilfellet ikke var et sikkert tegn, mente Andresen ikke kunne lastes Mohn som burde frikjennes.¹⁶⁵ Når det gjaldt

---

¹⁶¹ Referat fra Bergen Overkrigskommisjon sin dom. Trykt i Bergen Adressecontours Efterretninger 19. mai 1875

¹⁶² Referat fra Bergen Overkrigskommisjon sin dom. Trykt i Bergen Adressecontours Efterretninger 19. mai 1875

¹⁶³ Rettstidende 1876: 243

¹⁶⁴ Rettstidende 1876: 247

¹⁶⁵ Rettstidende 1876: 249ff.

kapteinvaktmester Brun, hadde han utført sin jobb og plikt ved å påse at fengselsdisiplinen ble overholdt, og at det var ro og orden i straffanstalten. Andresen la videre vekt på det faktum at Brun ikke ville underkaste fengselslege Mohns vurdering om at straffen måtte vare lenger enn tretti minutter dersom den skulle ha noe virkning, og at det var noe som ikke kunne tilregnes han straffbar uaktsomhet.¹⁶⁶ Andresen gikk dermed inn for å frikjenne både Brun og Mohn.

Andrevoterende assessor Christopher Hansteen gikk imot Andresen sin beslutning når det gjaldt fengselslege Mohn. Han påpekte i dommen at han var av samme mening som Overkrigskommisjonen, da Mohn hadde gjort seg skyldig i en uforsiktighet ved å la straffen vare betydelig mye lengre enn det som har vært anbefalt. Det å la Storesund gjennomgå en vannspylingsstraff på først tretti minutter, og noen dager senere på førtito minutter, mente Hansteen måtte ”ansees som et mer dristig Experiment, end jeg kan anse tilladeligt.”¹⁶⁷

Tredjevoterende assessor Lambrechts støttet Hansteen sin beslutning, og mente at Mohn måtte ta juridisk ansvar for et så risikabelt eksperiment.¹⁶⁸ Flesteparten stilte seg derimot bak førstvoterende, og både Brun og Mohn ble frikjent med seks stemmer mot fire.¹⁶⁹

Både høyesteretten og krigsretten la vekt på Storesund sin tidligere oppførsel i anstalten, og hvilke ulike disiplinærstraffer han hadde blitt straffet med for sine disiplinære forseelser. Storesund hadde i løpet av sitt liv gått inn og ut av ulike straffanstalter for sine forbrytelser. Han ble løslatt fra Bergenshus festning 4. mai 1870, men ble innsatt igjen allerede 26. juli 1871. Under begge disse opphold la retten vekt på at han hadde vist seg rasende, urolig og ondskapsfull mot både medfanger og straffanstaltsbestyrelsen, og måtte behandles deretter ved gjentatte disiplinærstraffer i form av bruk av straffcelle, rotting og vannspyling. Det ble lagt vekt på at det ”måtte” straffes hardt for å opprettholde ro og orden i straffanstalten.¹⁷⁰ De ulike rettsinstansene vurderte nødvendigheten av disiplinærstraff ut i fra at det var de ansattes plikt til å opprettholde straffanstaltens ro og orden. De vurderte ut i fra at hensikten ved disiplinærstraff var å ha muligheten til å straffe gjentatt dårlig oppførsel, og på denne måten opprettholde straffanstaltens disiplin.

Som påpekt i kapittel 3, er bruken av vannspyling ikke nevnt som disiplinærstraff i lovverket eller i noen av tilleggsinstruksene og fangebehandlingsreglementene. Til tross for dette slår

---

¹⁶⁶ Rettstidende 1876: 248

¹⁶⁷ Rettstidende 1876: 250f.

¹⁶⁸ Rettstidende 1876: 253

¹⁶⁹ Rettstidende 1876: 254

¹⁷⁰ Rettstidende 1876: 244ff og referat fra Bergen Overkrigskommisjon sin dom. Trykt i Bergen Adressecontoirs Efterretninger 19.mai 1875

høyesterett fast av bruken av vannspyling ikke ble ansett som ulovlig bruk av disiplinærmiddel. Kriminalloven åpnet som sagt for at straffanstaltbestyrelsen kunne anvende hustukt på fangene som sante sin straff på festningene. Uten noen videre definisjon av hvilke handlinger som skulle defineres som hustukt, kunne vannspyling gå inn under denne kategorien og dermed ses på som lovlig bruk. Vannspyling var imidlertid også benyttet på bostfengselet ved flere tilfeller, og krigsretten i Bergen brukte dette faktum for å gyldiggjøre dens legitimitet ved at denne bruken var videre rapportert inn til inspeksjonen og til Justisdepartementet uten at det hadde fått noen sanksjoner eller oppfordringer om at slik bruk skulle opphøre. Kapittel 3 viser også til at et slikt vagt lovverk ga straffanstaltbestyrelsens et stort handlingsrom i utøvelsen av disiplinærstraff da det ikke var noen innskrenkning i deres refselsesmyndighet eller tidsavgrensning rundt hvor lenge de ulike disiplinærstraffene kunne vare. Ved et slikt vagt lovverk kunne Storesundsaken skje, og de ansvarlige gikk fri. Hendelsen på Bergenshus festning og Høyesteretts frikjennelse av de ansvarlige skapte imidlertid stor samtidsdebatt, og fikk følger. Dette skal jeg se nærmere på senere i kapitlet. Først skal jeg gå inn på en annen hendelse som skapte debatt på denne tiden: dødsdommen mot Jacob Alexander Jacobsen Wallin.

Jacob Alexander Jakobsen Wallin

Alexander Wallin ble dømt til døden for å ha drept en fangevokter på tukthuset i Bergen, og han ble henrettet på Nordnes i 1876. Noe av bakgrunnen for angrepet på fangevokteren var Wallins vedvarende sinne ovenfor ledelsen på tukthuset, da de anvendte vannspyling som disiplinærstraff for Wallins deltakelse i et fangeopprør hvor det måtte bli kalt inn militærstyrker. Wallin var syk, og mente derfor at han ikke burde ha blitt tuktet på denne måten. Spylingen av Wallin skjedde i 1871, altså før Storesund saken, og kan ikke gi svar på om Storesundsaken ga noen endring i bruken av slik straff. Det er likevel interessant å se hvordan rettsvesenet vurderte bruken av slike straffer og om det blir nevnt i domsavgjørelsen. Dommen mot Wallin falt i Bergen byrett 29. juni 1875.¹⁷¹ Saken gikk videre opp til Høyesterett da det var kun denne instans som kunne bedømme dødsstraff, og her gjaldt det å straffe ”hardt” for å verne om straffanstaltene ansatte. Wallin ble av Høyesterett tildelt dødsstraffen.¹⁷² I likhet med Storesundsaken gikk Høyesterett gjennom hva slags fange Wallin hadde vært med tanke på hvilken oppførsel han hadde vist i straffanstaltene. Høyesterett påpekte her at de ansatte ved tukthuset i Bergen hadde vist forsiktighet og tatt

---

¹⁷¹ Harris, ”En offentlig halshogging i Bergen for 125 år siden.”

[<http://digitalarkivet.uib.no/sab/bp2001/side40.htm>] Lastet ned 01.03-2014

¹⁷² Rettstidende 1875: 657

hensyn til Wallins helse, men ut i fra hans personlighet og oppførsel var det ikke mulig å unngå bruken av disiplinærstraff. Det er tydelig at bruken av disiplinærstraff ble evaluert ut i fra ”nødvendigheten” av bruken. Det ble videre i Høyesterett ikke tatt opp om vannspyling var lovlig disiplinærmiddel i følge lovverket.¹⁷³

Samfunnsdebatten rundt Storesundsaken og dødsdommen mot Wallin

Høyesterettsdommen i Storesundsaken og høyesterettsdommen om at Wallin ikke ble benådet men tildømt den strengeste straffen, dødsstraffen, falt omtrent samtidig. I avisene var det ulike oppslag om Storesund og Wallin side om side. Statens makt- og voldsbruk fikk mye oppmerksomhet, og skapte debatt om hvor mye staten kunne tillate seg å gjøre. Både Storesund og Wallin ble fra flere hold oppfattet som offer for et voldelig straffevesen i Norge. Det var en tidsånd hvor oppfattelsen av straff og tuktt var i endring.

Flere ulike aviser trykte direkte sitat fra høyesteretts beslutning og Bergen Overkrigskommisjons dom. Det var tydelig at bruken av straff og tuktt var noe som opptok folket på denne tiden. Enkelte aktører sendte inn innlegg om bruken av dødsstraff, og aviser fortalte sin mening om domsavgjørelsen rundt Storesundsaken i tillegg til faktaopplysningene. Storesundsaken fikk mye oppmerksomhet, både da høyesterettsdommen falt men også rett etter hans død. Ti dager etter hans død ble det påpekt i et avisinnlegg at ettersom det hadde vært mye rykter i omløp i forbindelse med hendelsen på Bergenshus festning, ville avisen oppklare hva som hadde hendt ved å trykke deler av informasjonen som hadde kommet frem i avhørene av Brun og Mohn.¹⁷⁴ Høyesteretts valg om å frifinne kapteinvaiktmester Brun og fengselslege Mohn ble møtt med kritikk i ulike avisinnlegg. Verdens gang skrev at utfallet av Høyesterett sin beslutning, frifinnelse av Mohn og Brun, kom overraskende på mange.¹⁷⁵ Også Morgenbladet viste til at dommens resultat var en forbauselse. Det ble videre vist til at hendelsen helt fra starten hadde vekket en uhyggelig oppsikt, og at de opplysninger som hadde komt frem under avhør av de tiltalte og i krigsretten skapte en mening blant befolkningen om at det her hadde vært utforsvarlig omgang med menneskeliv. Morgenbladet var sterkt kritisk til dommen og mente at Høyesterett hadde gjort feil avgjørelse.¹⁷⁶ Side om side med oppslagene om Storesundsaken var det oppslag om at Wallin hadde blitt dømt til

---

¹⁷³ Rettstidende 1875: 657

¹⁷⁴ Aftenposten 20. juli 1874

¹⁷⁵ Verdens Gang 18. januar 1876

¹⁷⁶ Morgenbladet 22. januar 1876

døden av Høyesterett. Dette skapte debatt om statens legitimitet til å utøve slik voldsbruk. Innlegg i avisene fra Bergensområdet frarådet folk fra å møte opp på Nordnes for å se på et slikt statlig overgrep.¹⁷⁷ I et innlegg i Bergens Tidende ble det vist til at det ikke var bøddelen som gjorde det ”drepende hugg”, men derimot samfunnet, hvor ethvert samfunnsmedlem var ansvarlig.¹⁷⁸ Oppfattelsen til folkeopinionen var i endring, og bruken av dødsstraff ble av flere ikke lenger oppfattet som legitimt straffemiddel. De tre siste sivile henrettelsene falt i 1876, men selve hjemmel i lov til å anvende dødsstraff ble ikke avskaffet før ved straffeloven av 1902.¹⁷⁹

Følger av Storesundsaken

Storesund sin død og omstendigheten rundt dødsfallet fikk som sagt mye oppmerksomhet i avisene og skapte debatt i samtiden. Som jeg var inne på i kapittel 3, kom det frem av forarbeidet til kriminalloven at det på et senere tidspunkt skulle utarbeides et reglement for blant annet bruken av disiplinærstraff. Kort tid etter at høyesterettsdommen falt, utarbeidet Justisdepartementet et konkret reglement for bruk av disiplinærstraff på straffarbeidsanstaltene som ble vedtatt ved kongelig resolusjon av 18. mars 1876. I forbindelse med denne resolusjonen kom det en innstilling fra justisdepartementet av 8. mai 1876 hvor departementet påpekte at denne bestemmelsen kun gjaldt fanger i straffarbeidsanstaltene. For botsfengselets var det egne bestemmelser i botsfengselsloven av 1848 som ikke var gjenstand for deres foredrag.¹⁸⁰

Utarbeidelsen av et slikt refselsesreglement kan ses på som direkte følge av Storesundsaken ettersom saken skapte debatt og styremaktene fikk øynene opp for den vilkårlige bruken av disiplinærstraff ved de ulike straffarbeidsanstaltene. Departementet uttalte selv i sin innstilling at reglementet var utarbeidet for å garantere mot vilkårlighet og misbruk av slike straffer. De viste til det faktum at mangelen på det reglement som forarbeidene til kriminalloven påpekte førte til forskjellig praksis ved de ulike anstaltene.¹⁸¹ Bernhard Getz hevder i sin avhandling om en reform i varetektsvesenet at reglementet for straffarbeidsanstaltene kom som en følge av det som skjedde i Bergen.¹⁸² Ettersom det ikke var andre tilfeller av fanger som døde som følge av disiplinærstraff i Bergen på denne tiden,

---

¹⁷⁷ Bergens Adressecontours Efterretninger 24. januar 1874 og Bergens Tidende 24. januar 1876

¹⁷⁸ Bergens Tidende 24. januar 1876

¹⁷⁹ Hope, 2001: 105

¹⁸⁰ Departements-Tidende 1876: 289

¹⁸¹ Departements-Tidende 1876: 290

¹⁸² Rettstidende 1878: 134

er det her grunn til å tro at han refererer til Storesundsaken.

I regelverket ble det ikke gjort noen endring fra kriminallovens bestemmelse om hvilken oppførsel som kunne straffes med disiplinærstraff. Reglementet var derimot mer spesifikk i forhold til at det kun var straffarbeidsanstaltens bestyrer som hadde refselsesmyndighet, og detaljert i forhold til hvilke typer straffer som kunne anvendes og over hvilken tidslengde. Tillate disiplinærstraffer ifølge refselsesreglementet var berøvelse av tobakk for kortere eller lengre tid, og berøvelse av tilleggskost for en tid av inntil seks uker. Hensettelse i enerom i lys celle på alminnelig fangekost med sysselsettelse inntil åtte uker eller uten inntil fire uker. Videre kunne fangen straffes ved å settes på celle på vann og brød uten arbeide i inntil ti dager, eller i enerom i mørk celle inntil ti dager med innskrenkning i kosten til vann og brød hver annen dag. I forhold til kriminalloven hvor ordlyden var at det kunne anvendes hustukt, fengsel i enerom eller annet hardt fengsel, så ble det ved refselsesreglementet mye mer differensierte disiplinærstraffer som bestyrelsen kunne velge mellom.

Hustukt ble i refselsesreglementet definert og spesifisert. Inntil tjuefem slag tamp eller rotting for fanger over atten år, inntil atten slag rotting for fanger mellom femten og atten år, og inntil atten slag ris for fanger under femten år. Videre var det spesifikke regler både i forhold til hvor slagene skulle tildeles, som på midten av ryggen og på skulderbladene, i tillegg til størrelse og vekt på tampen. Det ble påpekt at fullbyrdelse av legemlig refselse skulle utføres av en av straffarbeidsanstaltens oppsynsmenn. Dette under oppsyn av bestyreren eller en underordnet funksjonær utnevnt av han, samt av legen når denne fant det nødvendig. To betjenter skulle i tillegg være til stede som vitner.¹⁸³ Dette står ikke nevnt i kriminalloven, men kan anses som vanlig praksis i de ulike straffarbeidsanstaltene ut i fra forklaringen rundt refselsen av Storesund. I Justisdepartementets innstilling ble det påpekt de ikke ville fjerne hustuktretten for de mannlige straffangene da det ved erfaring hadde vist at det ofte var den eneste straffen som ”fungerte”. De viste videre til at dersom den nødvendige sikkerhet ble utført ved anvendelse av slike straffer så ville det ikke kunne skade fangens helse.¹⁸⁴

Videre ble det understreket at bruken av lys straffecelle på vann og brød, mørk straffecelle eller legemlig refselse ikke måtte anvendes før legens erklæring var innhentet om fangens helse.

---

¹⁸³ ”Reglement angaaende Mandsfangers Revselse for disciplinære Forseelser i Rigets Fælles-Straffarbeidsanstalter” Kongelig resolusjon av 18. mars 1876. Trykt i ”*Love, Anordninger, Kundgjørelserm aabne Breve, Resolutioner, m.m for Aaret 1876* udgivne af Otto Mejlænder 1877: 108ff.

¹⁸⁴ Departements-Tidende 1876: 292

Enhver refselse skulle innføres i protokoll.¹⁸⁵ Innførelse i protokoll er argumentert for av departementet i forbindelse med ordens og kontrollens skyld.¹⁸⁶ Mange av bestemmelsene i refselsesreglementet kan tyde på en endring i form av at Justisdepartementet ville ha en mer kontrollert bruk av disiplinærstraff, som at legens erklæring måtte hentes inn og at enhver anvendt disiplinærstraff skulle protokollføres for ordens og kontrollens skyld. Det var også en innskrenkning i refselsesmyndighet ved at det var kun bestyrere som kunne tildele disiplinærstraff. Til tross for enkelte innskrenkninger, åpnet reglementet fortsatt for skjønn fra bestyrerne. Det var flere ulike straffer å velge mellom og ikke noe spesifikk bestemmelse om hvilken type oppførsel som skulle straffes med hva, eller for hvor lang tid innenfor tidsrammene som var satt opp. Det ble utarbeidet et reglement for mannlige fanger og et for kvinnelige fanger. Forskjellen var at det ikke var tillatt å benytte legemlig avstraffelse mot kvinnelige fanger, i tillegg til at de ulike andre disiplinærstraffene hadde en kortere tidslengde.¹⁸⁷

Som nevnt i kapittel 3, innførte direktør Petersen et progressivt klassesystem i botsfengselet, hvor belønning og fratakelse av godene ble en type straff for å oppnå god oppførsel fra fangene. Ved refselsesreglementet som ble utarbeidet for straffarbeidsanstaltene ble det også innført fratakelse av tobakk og tilleggskost som disiplinærstraff. Justisdepartementets uttalelse i forbindelse med utarbeidelsen av reglementet viser at de ønsket at straffanstaltbestyrelsen hadde ulike straffer å velge mellom også for de mindre disiplinære forseelsene:

”Ligesom Departementet nemlig gaar du fra, at Revselse i Almindelighet ei bør anvendes, med mindre alvorlige Advarsler eller Formeninger have vist sig frugtesløse, saaledes anser man det ønskelig, at der gives Strafanstaltbestyrerne Adgang til for ubetydelige Forseelser at anvende de nævnte lempeligere Korrektiver fremfor de i Kriminalloven anførte, naar Øiemedet herved antages at kunne opnaaes”¹⁸⁸

Hva som var formålet med å ha ”mildere disiplinærstraffer” for de mindre forseelsene ble utover dette ikke videre diskutert.

---

¹⁸⁵ ”Reglement angaaende Mandsfangers Revselse for disciplinære Forseelser i Rigets Fælles-Straffarbeidsanstalter” Kongelig resolusjon av 18. mars 1876. Trykt i ”*Love, Anordninger, Kundgjørelserm aabne Breve, Resolutioner, m.m for Aaret 1876* udgivne af Otto Mejlænder 1877: 108ff.

¹⁸⁶ Departements-Tidende 1876: 294

¹⁸⁷ ”Reglement angaaende Kvindefangers Revselse for Disciplinære Forseelser i Rigets Fælles-Straffarbeidsanstalter” Kongelig resolusjon av 18. mars 1876. Trykt i *Love, Anordninger, Kundgjørelserm aabne Breve, Resolutioner, m.m for Aaret 1876* udgivne af Otto Mejlænder 1877: 110f.

¹⁸⁸ Departements-Tidende 1876: 291

Bestyrerne av de ulike anstaltene hadde mye å si for hvilke disiplinærstraffer som var tillatt, da de satt på erfaringer og kunnskap om hvilke som fungerte. Departementet påpekte i sin innstilling at bestyrerne av felles-straffarbeidsanstaltene i Kristiania hadde fått mulighet til å uttale seg om reglementet og om hva de anså som passende og nødvendig, og at reglementet hadde blitt utarbeidet i forhold til deres uttalelser. At bestyrerne hadde mye påvirkningskraft vises også ved at departementet bygget sin beslutning om hvordan legemlig refselse skulle fullbyrdes og hvem som skal utføre den, ut i fra hva som var vanlig praktisering i straffarbeidsanstaltene i Kristiania på denne tiden.¹⁸⁹ Tidligere erfaringer stod sentralt i utviklingen av reglement for bruken av disiplinærstraffer, og her hadde bestyrelsen påvirkningskraft. En uttalelse som viser til en intensjon om å delvis innskrenke bestyrelsens bruk av skjønn ved slike straffer, var at Justisdepartementet påpekte at de så på det som en selvfølge at det ved utarbeidelsen av et slikt reglement ikke kunne anvendes andre disiplinærstraffer enn de som ble nevnt i reglementet.¹⁹⁰ Som nevnt i kapittel 3 ble det ikke tildelt noen sanksjoner fra Justisdepartementet i forbindelse med direktør Petersens bruk av vannspyling som disiplinærstraff noe som krigsretten brukte til å legitimere dens bruk i Storesundsaken.

Fra tuktt til vold?

I det gamle standsamfunnet var tuktt legitim bruk av vold i forholdet mellom over- og underordnet, men tukteretten kom i et annet lys ved overgangen til det borgerlige samfunnet. Langeland hevder at den i en del tilfeller ble omdefinert til vold.¹⁹¹ Hva som blir oppfattet og definert som vold av samfunnet er hele tiden i utvikling, og når forståelsen av innholdet i begrepet vold endrer seg, kan dette også få innvirkning på lovverket.

En opphevelse av tukteretten som gikk tilbake til Christian den Vs lov av 1687¹⁹², ble tatt opp på Stortinget i 1884 ved representant N. J. Sørensen, som foreslo en opphevelse av hustukttretten 15. februar.¹⁹³ Forslaget til Sørensen skapte diskusjon, hvor meningene var delte om man burde beholde tuktemuligheten. Sørensen hevdet at tukteretten var en rest av barbariske avstraffelser, og en ”skamplett” i den norske lovgivningen.¹⁹⁴ I diskusjonen kom

---

¹⁸⁹ Departements-Tidende 1876: 292f.

¹⁹⁰ Departements-Tidende 1876: 294

¹⁹¹ Langeland, 2005: 439

¹⁹² Se kapittel 3

¹⁹³ Stort.-Forh. (1884) 5D Dokument Nr. 15 1884 ”Forslag til lov om opphævelse af Hustugtsretten”

¹⁹⁴ Stort.-Forh. (1884) Storthingstidende. Beh. O. Tid 146 (1884): 214

det også frem ulike syn på nødvendigheten av hustukturen i straffanstaltene. Deltaker Bugge, som var medlem av bestyrelsen for tvangsarbeidsanstalten i Trondheim, hevdet at det var nødvendig å beholde tukteretten for straffanstaltene vedkommende da det var et nødvendig middel for å opprettholde orden og disiplinen i straffanstalten.¹⁹⁵ Representant Sparre, som var lege ved en straffanstalt, gikk i mot Bugge sitt argument og hevdet at ”prylestraffen” ikke var et påkrevet disiplinærmiddel i straffanstalten. Sparre argumenterte videre med at han var prinsipielt motstander av slik avstraffelse.¹⁹⁶ På denne tiden var det ulike syn på anvendelse av legemlig refselse, og hvorvidt den burde være en del av fangebehandlingen, også blant straffanstaltfunksjonærer. Innstillingen om opphevelsen av hustukturen ble nektet sanksjon i 1884.¹⁹⁷ Saken ble tatt opp igjen i 1891 ved Bernhard Getz, som la frem forslag til lov om innskrenkning i anvendelsen av legemlig refselse. Denne gangen ble forslaget vedtatt 20. juni 1891 hvor lovbestemmelsen ble:

”Til Fremme af Opdragelsens Øiemed er Forældre og Andre, der staar i Forældres Sted, berettigede til at anvende maadeholden legemlig Revselse paa Børn, der staar under deres Myndighed.

I andre Tilfælde, hvor legemlig Revselse er lovhjemlet, maa den alene anvendes i Overrensstemmelse med derom udferdiget Reglement og ikke paa Kvinder over ti Aar.”¹⁹⁸

En annen lovbestemmelse som viser at det var en endring i hvilken oppførsel som var godkjent bruk av tukt kontra vold, var at det ved revisjon av kriminalloven i 1874 ble innført straff for ”overdreven refselse”:

”Den som ved Vanrøgt, overdreven Revselse eller paa anden Maade mishandler Barn, Pleiebarn eller nogen under hans Forpleining værende Hjælpeløs eller Syg, ansees, saafremt Gjerningen ikke indgaar under nogen strengere Bestemmelse, med Strafarbeide i femte Grad, Fængsel eller Bøder”.¹⁹⁹

Det var altså på denne tiden stor debatt rundt bruken av tukt og statens ”legitime” bruk av vold ved anvendelse av dødsstraff. Langeland argumenterte for oppfattelse av tukt kontra vold var i endring, og at bruken av tukt ikke lenger var noe som holdt seg innenfor allment godkjente grenser. Den måtte reguleres og reglementeres.²⁰⁰ Det ble som tidligere nevnt utarbeidet et refselsesreglement for straffarbeidsanstaltene i 1876, og som jeg skal se nærmere

---

¹⁹⁵ Stort.-Forh. (1884) Stortingstidende. Beh. O. Tid 146 (1884): 222

¹⁹⁶ Stort.-Forh. (1884) Stortingstidende. Beh. O. Tid 146 (1884): 225

¹⁹⁷ Stort.-Forh. (1884) 7 D Odelstinget 17. juni nr 152, 1884: 30

¹⁹⁸ Lov om Indskrænkning i Anvendelse af legemlig Revselse av 20. juni 1891

¹⁹⁹ Lov indeholdende Forandringer i Lov angaaende Forbrydelser av 3. Juni 1874 Kapittel 15 § 18

²⁰⁰ Langeland, 2005: 439

på i kapittel 5, ble det i perioden 1875-1900 utarbeidet flere fangebehandlings- og refselsesreglement. På grunn av den nevnte lov om innskrenkning i bruken av legemlig refselse i 1891, som slo fast at bruken av slik straff kun skulle benyttes i henhold til et utarbeidet reglement, kom flere refselsesreglement på plass i tiden etter 1891. En annen hendelse som bidro til utarbeidelsen av flere reglement var opprettelsen av Fængselsstyret i 1875, som jeg nå skal gå over til å se nærmere på.

Byråkratisering og profesjonalisering

Som vist til i kapittel 2, avga Norum en beretning om den videre reformen om straffarbeidsvesenet i 1860. Et av momentene han påpekte var nødvendigheten av en overordnet embetsmyndighet som kun arbeidet med fængselsvesenet. Behovet for en slik avdeling ble begrunnet med at det var behov for noen som skulle lede arbeidet med straffanstaltene forbedring, og å skape enhet i forholdene.²⁰¹ Det skulle imidlertid ta ti år før Norums krav ble tatt opp på Stortinget. Det ble da fremlagt for stortinget et forslag om pengebevilgning til en ekspedisjonssjef for straffanstalt- og fængselsvesenet innunder justisdepartementet, men saken gikk ikke gjennom på Stortinget i 1871. Den ble deretter tatt opp igjen på et senere tidspunkt og vedtatt i 1875.²⁰²

I innstilling i 1875 ble det påpekt nødvendigheten av opprettelsen et slikt embete, på grunn av de forhandlinger som fant sted på Stortinget angående nødvendige reformer av straffanstaltene og departementet tydelige mangel på tilstrekkelig arbeidskraft.²⁰³ Statsråd Falsen, sjefen for Justis- og politidepartementet, påpekte også dette i sitt foredrag, hvor han viste til innstilling i forbindelse med da saken ble tatt opp i 1871. Kriminalkontoret hadde for mye å gjøre, og det var sterkt behov for en mann som overordnet bestyrer av straffanstaltvesenet innunder departementssjefen. Videre ble det argumentert for nødvendigheten av et slikt embete med at det var behov for en så vidt mulig ensartet administrasjon med hensyn til blant annet fangebehandlingen og arbeidsdriften.²⁰⁴ Opprettelsen av et slikt ”embete” var av sentral betydning i forhold til bruken av disiplinærstraff med tanke på ønsket om en mer ensformig fangebehandling. Hartvig

---

²⁰¹ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 13f. og Norum, *Beretning og Betænkning angaaende Straffarbeidsvæsenet i Norge*. 1860: 83

²⁰² NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 15f.

²⁰³ Stort.-Forh. (1875) 6D Indst. S. No. 39 1875: 98

²⁰⁴ Stort.-Forh. (1875) 2D Prp. No. 8 1875: 63

Nissen²⁰⁵ understreker viktigheten av opprettelsen av Fængselsstyret i sin bok *Øie for øie, tann for tann? Skiftende syn på straff og fangebehandling*, hvor han om opprettelsen av Fængselsstyret skriver: ”et skritt som er en merkepel i vårt fængselsvesens historie, utgangspunktet for en lang rekke reformer i fangebehandlingen og organisasjon.”²⁰⁶ Ekspedisjonssjefen for fængselsvesenet fremhevet under sin fremstilling av utviklingen av fængselsvesenet på 1800-tallet, at da det hadde vært forskjellige regler ved de ulike straffanstaltene var det en viktig oppgave for Fængselsstyret å samle de spredte bestemmelsene, og de ulike straffanstaltene innunder så vidt mulig like regler.²⁰⁷

Konklusjon

Som vist i kapittel 3, var fangebehandlingen regulert av ulike lovverk som var lite eksplisitte og som åpnet for straffanstaltbestyrelsens bruk av skjønn. Dette resulterte i ulik praksis ved de forskjellige straffanstaltene. Mangel på refselsesreglement og den relativt vilkårlige bruken av disiplinærstraff fikk et dødelig utfall ved Storesundsaken i 1874. De ansvarlige for anvendelsen av vannspylingen som resulterte i Storesund sin død ble frikjent av høyesterett, en beslutning som skapte debatt i samtiden. Storesund ble sett på som offer for en voldelig straffanstalt. Oppfattelsen av tukt kontra vold var i endring, og bruken av den måtte derfor reguleres. Storesundsaken fikk følger i form av at justisdepartementet utarbeidet et refselsesreglement for straffarbeidsanstaltene, og kan på mange måter ses på som en katalysator da det i perioden 1875-1900 ble utarbeidet flere fangebehandlings- og refselsesreglement. En annen hendelse som bidro til at man kan se på midten av 1870-tallet som et skille, var opprettelsen av Fængselsstyret i 1875 som resultat av en økende profesjonalisering og byråkratisering av fængselsvesenet. En viktig oppgave for Fængselsstyret var å arbeide mot en mer ensartet fangebehandling. Det var videre en tid hvor bruken av straff og da særlig legemlig avstraffelse ble diskutert, og bruken av legemlig refselse ble innskrenket ved lov i 1891. I neste kapittel vil jeg se nærmere på om disse hendelsene ga utslag i noen endring av de institusjonelle rammene rundt og bruken av disiplinærstraff for perioden 1875-1900.

---

²⁰⁵ Norsk jurist og fængselsembetsmann, arbeidet i Fængselsstyret 1899–1925, direktør for botsfengelet i perioden 1924-44

²⁰⁶ Nissen, 1934: 174.

²⁰⁷ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 103f.

Kapittel 5: Perioden 1875-1900

I kapittel 4 viste jeg til ulike ”katalysator” hendelser på midten av 1870-tallet som på mange måter kunne representere et skifte i forhold til de institusjonelle rammene rundt og praktiseringen av disiplinærstraff. Synet på om handlinger skulle defineres som tuktt kontra vold var under debatt, og tukten måtte dermed reguleres og reglementeres. En annen hendelse som skulle få betydning for utarbeidelsen av fangebehandlings- og refselsesreglement var opprettelsen av Fengselsstyret i 1875 som ga uttrykk for en økende profesjonalisering og byråkratisering av fengselsvesenet. I dette kapitlet vil jeg først se nærmere på de ulike fangebehandlings- og refselsesreglementene som ble utarbeidet i perioden 1875-1900, med særlig henblikk på hvorvidt de innskrenket straffanstaltbestyrelsens refselsesmyndighet eller snarere var en formalisering av bestyrelsens bruk av skjønn. Deretter vil jeg se på praktisering av disiplinærstraff i denne perioden, og om de ulike reglementene bidro til en mer uniform fangebehandling. Siste halvdel av 1800-tallet bestod av en kontinuerlig evaluering og endring av fengselsvesenet og 31. mai 1900 fikk Norge sin første ”samlende” fengselslov. Var denne loven en formalisering av allerede eksisterende praksis? De ulike bestemmelsene som hadde blitt utarbeidet mot slutten av 1800-tallet ble her lovfestet. Det var lovbestemmelsene angående fangebehandlingen og bruken av disiplinærstraff som ble lovfestet ved fengselsloven av 1900, som kom til å bli gjeldende inn i det neste århundret. Bidro loven til noen endring av fengselsdirektørens sentrale rolle og refselsesmyndighet ved Norges straffanstalter?

Fangebehandlings- og refselsesreglement

Perioden 1875-1900 underbygger på mange måter Langeland sin påstand om at tuktt ikke lenger var innenfor allment godkjente grenser og ble i noen tilfeller sett på som vold. Bruken måtte derfor reguleres og reglementeres. Det ble i denne perioden utarbeidet flere ulike refselsesreglement. Også loven om innskrenkning i bruken av legemlig refselse av 1891 fastsatte at bruken av slik straff måtte skje innenfor rammene av et utarbeidet reglement. Den generelle betegnelse i kriminalloven av 1842 og fengselsloven av 1857 om at fangen stod under alminnelig hustukt var ikke lenger ”godkjent”. Jeg vil i den følgende delen se nærmere på om innføringen av slike reglement førte til en innskrenkning av straffanstaltbestyrelsens handlingsrom, eller om det var en formalisering og legitimering av bestyrelsens bruk av skjønn.

Innføringen av klassesystemet og arbeidspenger for felles-straffanstalter og botsfengselet

Som nevnt i kapittel 2 var det på 1870-tallet snakk om en videre reform av fengselsvesenet i Norge hvor man så positivt på det progressive system. Dette systemet bygde på en tanke om å forbedre fangene ved å gi dem noe å strekke seg etter, hvor fangene gikk gjennom overganger fra det strengeste til det mildeste. Det siste stadium ved dette systemet var at fanger som hadde oppført seg bra kunne slippe ut på betinget løslatelse. Lovbestemmelse om betinget løslatelse ble ikke innført i norske fengsler før ved fengselsloven av 1900. Nissen påpeker at da det ved erfaring var sett at det progressive klassesystemet som direktør Petersen hadde innført i botsfengselet i 1869 hadde hatt en heldig innflytelse ble det diskutert om ikke det samme burde innføres i straffarbeidsanstaltene; Akershus og Trondheims straffanstalter.²⁰⁸ Ved kongelig resolusjon av 20. januar 1886 ble klassesystemet innført ved disse straffanstaltene, i tillegg til en beslutning om at fangene kunne tildeles arbeidspenger. Arbeidspenger hadde frem til da ikke vært benyttet i botsfengselet, og det ble dermed innført et tilsvarende reglement også for botsfengselets vedkommende. Arbeidspenger var en liten daglig pengebelønning som kunne tildeles fanger som viste god oppførsel og bra arbeid. Det var en tanke om at pengene skulle hjelpe fangene den første tiden de var tilbake i samfunnet. Det kunne derimot også benyttes som straff ved at opptjente arbeidspenger kunne fratras fangene dersom de ikke oppførte seg bra eller hvis de ødela fengselets inventar. Ved innføringen av klassesystemet ble muligheten til å tilby tilleggskost i felles-straffanstaltene som belønning avskaffet, ettersom klassesystemet ville virke nyttig for å få fangene til å oppføre seg bra og overholde straffanstaltens regler.²⁰⁹ Arbeidspenger ble differensiert i forhold til de ulike klassene. En annen endring ved klassesystemet i forhold til slik det var da Petersen innførte det i 1869 var at fangene gikk helt ned til første klasse dersom de begikk disiplinær forseelse, mens fra og med 1883 kunne de kun gå ned en klasse.²¹⁰ I likhet med klassesystemet som Petersen innførte så bestod de ulike klassene av en økning av goder som undervisning, tobakk, hvor ofte man fikk brevveksle og motta besøk, få lov til å ha skrivebok, og en økning i arbeidspenger. Fangen kunne flyttes opp ved vist god oppførsel og flid. For dårlig oppførsel kunne fangen flyttes ned og dette ble benyttet som eneste straff eller i forbindelse med en annen disiplinærstraff. Det var bestyreren, i samråd med de andre straffanstaltfunksjonærene, som bestemte både om en fange skulle flyttes opp en klasse og

---

²⁰⁸ Nissen, 1934: 205

²⁰⁹ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 104f.

²¹⁰ Schaanning, 2007b: 186

eventuell økning av arbeidspengener.²¹¹ Innføringen av klassesystemet formaliserte straffanstaltbestyrelsens bruk av skjønn, da de kunne flytte fangene opp og ned i forhold til deres oppførsel. På mange måter fortsatte vurderingen av fangene lenge etter at de var dømt av rettsapparatet.

Som påpekt i kapittel 3 hevder Schaanning at innføringen av klassesystemet i botsfengselet kun var systematisering av allerede eksisterende praksiser. Det samme er etter min mening tilfellet ved innføringen av klassesystemet ved straffarbeidsanstaltene. I kapittel 4 så jeg nærmere på refselsesreglementet som ble innført i 1876, og allerede da oppfordret Justisdepartementet til fratakelse av goder før de strengere disiplinærstraffene skulle tas i bruk. Også i fangebehandlingsreglementet i 1881, som jeg kommer tilbake til senere i kapitlet, kunne bestyreren tildele fangene ulike goder dersom de oppførte seg bra.

Ved en gradvis overgang til det progressive system så var det en annen måte å forbedre fangene på, dette ved å tilby dem goder for å få dem til å oppføre seg bra. Dette betydde imidlertid ikke at man kuttet ut de tidligere disiplinærstraffer som innsettelse i mørk eller lys straffcelle, fratakelse av samvær og for noen anstalter legemlig avstraffelse. Ved innføringen av klassesystemet fikk de ansatte flere midler å velge mellom for å forbedre fangen, eller i hvert fall til få fangene til å oppføre seg bra. Anders Daae skrev en artikkel om det norske klassereglementet for fellesstraffanstaltene i *Nordisk tidsskrift for fængselsvesenet*, hvor han påpeker at en av fordelene ved det norske klassesystemet var dets betingelser for å virke svært godt i disiplinær henseende.²¹² Daae hadde stor sans for klassesystemet da trusselen om nedsettelse i en lavere klasse fungerte bra som disiplinærstraff.²¹³ Som nevnt i kapittel 3 må man se klassesystemet i forhold til disiplinærstraffene. Brøt fangene med fengselets regler kunne de, i tillegg til disiplinærstraff, miste godene som de hadde opparbeidet seg, eller kun miste godene ut i fra alvorligheten til den disiplinære forseelsen. Nedsettelse i klasse ble en av flere mulige disponible disiplinærstraffer ved de senere refselsesreglement, og ble lovfestet ved fengselsloven av 1900.

---

²¹¹ Daae, "Det norske klassereglement for fællesstrafanstalterne", *Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og øvrige penitentiære Institutioner*, København 1888: 140ff. (Reglementet om klassesystemet gjennomgikk små endringer 25. september 1888, hovedsakelig om satsene for arbeidspenger, det er reglementet fra 1888 som er trykt i Daae sin artikkel).

²¹² Daae, "Det norske klassereglement for fællesstrafanstalterne", *Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og øvrige penitentiære Institutioner*, København 1888: 134f.

²¹³ Schaanning, 2007b: 348f.

Reglement for distriktsfengslene

Lovforarbeidet til fengselsloven av 1857 viste til at videre fangebehandlingsreglement skulle bli utformet, men det det kom til å ta tid før slike reglement kom på plass. Det var først etter Storesundsaken, hvor den vilkårlige bruken av disiplinærstraff fikk et dødelig utfall som ble mye omtalt i avisene, at både folkeopinionen og styresmaktene fikk øynene opp. Et refselsesreglement ble derfor utarbeidet for straffarbeidsanstaltene del. Det neste skrittet var å få på plass et reglement for distriktsfengslene. Som nevnt tidligere påpekte Getz i sin avhandling at resolusjonen av 1876 kom som en følge av Storesundsaken. Han kommenterer videre mangelen på et slikt reglement for distriktsfengslene: ”I Fængselsindretningerne skal derimod den regelløse Tilstand fremdeles bestaa... Her er endnu intet Barn druknet, derfor skal Brønden ikke heller endnu kastes til. Eller gives der nogen anden tænkelig Grund, hvorfor man ikke ligesaameget udsteder det Reglement, som Fængselslovens § 5 har paaberaabt ...”²¹⁴

Først 20. oktober 1880 tok Justisdepartementet saken under behandling og sendte ut et reglementsutkast til de ulike distriktene, hvor de ba om fengselsbestyrelsens mening rundt de foreslåtte bestemmelsene. Departementet påpekte i skrevet som var lagt ved reglementsutkastet at det var i overensstemmelse med fengselsloven av 1857 paragraf fem blitt utarbeidet ensartede regler som skulle bidra til enhet i fangebehandlingen.²¹⁵ I utkastet var den vesentligste forskjellen fra fengselsloven av 1857 paragraf seks at betegnelsen ”alminnelig hustukt” ikke lenger ble brukt, men spesifisert som legemlig refselse. Det var kun bestyreren som her hadde refselsesrett. Legemlig refselse var også definert og spesifisert som inntil tolv slag ris for mannsfanger under femten år, inntil ti slag rotting for mannsfanger mellom femten og atten år og inntil femten slag rotting for mannsfanger over atten år. Legemsstraffen skulle utføres under tilsyn av bestyreren og overværes av minst et vitne. Det påpekes at legemlig refselse kun burde anvendes for grove brudd på fengselsordenen og hvor bestyreren ikke anså en alvorlig irttesettelse som tilstrekkelig. Fengselsbestyreren har ved dette lovutkastet like mye makt og handlingsrom som tidligere, med unntak av at det blir spesifisert antall slag som er tillatt. Utkastet innebærer imidlertid mindre handlingsrom for de andre ansatte ved distriktsfengslene da det påpekes at ethvert brudd på disiplinen skulle anmeldes til bestyreren for at han skulle avgi en bestemmelse om disiplinærstraff. De andre

---

²¹⁴ Bernhard Getz sitt foredrag ” *Om en Reform i Varetægstarrestvæsenet* ” trykt i Rettstidende 1878: 134

²¹⁵ Riksarkivet, heretter forkortet RA, Justisdepartementet, Fængselsstyret D del 1. *Reglement for fangebehandlingen i distriktsfengsler II*. RA/S-1043/D/Db/L0830. ”Justis- og Politi-Departement Circularer-Skrivelse til Overøvrighederne signert J. Holboe 20. Oktober 1880.”

ansatte måtte ikke tildele noen refselse, eller ”legge hånd på fangen”, med mindre det var for å ivareta sin egen sikkerhet.²¹⁶

Etter å ha mottatt kommentarer fra fengselsbestyrelsen ved de ulike distriktsfengslene ble fangebehandlingsreglementet for distriktsfengslene bifalt ved kongelig resolusjon av 22. januar 1885.²¹⁷ Bruken av disiplinærstraff ble ved det endelige reglementet regulert av paragraf tjuesyv, som var noe endret i forhold til utkastets paragraf tjue. Den vesentligste forskjellen var at betegnelsen ”legemlig avstraffelse” var byttet ut med ”alminnelig hustukt” som ved fengselsloven av 1857, og spesifiseringen ved antall slag var ikke lenger med. Reglementet av 1885 var derimot noe mer innskrenkende i forhold til fengselsloven av 1857, ved at det kun var ved nødstilfelle og for å oppnå øyeblikkelig lydighet i forbindelse med de ansattes sikkerhet at noen andre enn bestyreren hadde refselsesmyndighet i forhold til bruken av hustukt. Det ble dermed gjort en innskrenkning i forhold til hvem som hadde refselsesmyndighet, et moment som Getz påpekte mangelen av i sin avhandling.²¹⁸

Ved formuleringen i reglementet kunne legemlig refselse også benyttes ovenfor kvinner, mens det i utkastet spesifikt stod mannsfanger og på den måten utelukket at det kunne anvendes på kvinnelige fanger. Som jeg påpekte i kapittel 4 ble det forbudt å anvende legemlig refselse som disiplinærstraff ovenfor kvinnelige fanger i straffarbeidsanstaltene ved refselsesreglementet av 1876. Det var videre i refselsesreglementet for distriktsfengslene ikke noe videre spesifisering av hvilken oppførsel som skulle straffes, eller hvilke typer disiplinærstraffer som kunne anvendes enn at reglementet henviste til bestemmelsene ved fengselsloven av 1857 paragraf seks. En tilleggsbestemmelse som ble stående fra utkastet var at disiplinærstraff kun måtte anvendes når bestyreren anså at irttesettelse ikke var hensiktsmessig.²¹⁹

Fangebehandlingsreglementet for distriktsfengslene ble endret i 1893 som en følge av at Straffeprosessloven som ble vedtatt i 1887 § 242 bestemte at legemlig refselse ikke kunne brukes ovenfor varetektsfanger. I tillegg til dette opphevet og den nevnte lov om innskrenkning i bruken av legemlig refselse av 1891 retten til å bruke legemlig refselse

---

²¹⁶ RA Justisdepartementet, Fengselsstyret D del 1. *Reglement for fangebehandlingen i distriktsfengsler II*. RA/S-1043/D/Db/L0830. ”Utkast til fangebehandlingsreglement § 29”

²¹⁷ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 162

²¹⁸ Se kapittel 3, del 1 om fengselsloven av 1857

²¹⁹ RA Justisdepartementet, Fengselsstyret D del 1. *Reglement for fangebehandlingen i distriktsfengsler II*. RA/S-1043/D/Db/L0830. ”Reglement § 27”

ovenfor kvinner over ti år, og fastsatte at legemlig refselse ikke kunne tildeles uten i overensstemmelse med et utarbeidet reglement.²²⁰ Ved denne endringen ble legemlig avstraffelse kun tillatt ovenfor mannlige fanger, i tillegg til at det blir spesifisert hvor mange slag som var tillat. På fanger over atten år kunne det anvendes femten slag rotting, mellom femten og atten år inntil femten slag rotting eller ris, og på yngre enn femten år inntil femten slag ris. Det ble ikke gjort noen andre vesentlige endringer i forhold til reglementet av 1885.²²¹

Reglement for straffarbeidsanstaltene

For straffarbeidsanstaltene ble det utarbeidet et fangebehandlingsreglement 8. januar 1881. I dette reglementet ble det ikke gjort noen endringer i forhold til bruken av disiplinærstraff da det henviste til refselsesreglementet av 18. mars 1876 som jeg så nærmere på i kapittel 4. Noen endringer i forhold til fangebehandling var det derimot i form av at dette reglementet åpnet, i likhet med botsfengselet, for at for flid, god oppførsel og alvorlig streben etter forbedring kunne fangene tildeles ulike oppmuntringer som tilleggskost, oftere boklån, brevveksling og besøk, bedre arbeidsvilkår og tobakk. En videreføring av bestyrelsens makt og handlingsrom tildeles ved paragraf trettiseks som fastsetter bestyrerens rett til å gi mer regler om fangenes behandling som ansås som nødvendige for opprettholdelse av god orden i straffanstalten.²²²

Det ble utarbeidet et nytt refselsesreglement for kvinnelig straffarbeidsfanger 8. oktober 1883 da disiplinærstraffene fastsatt av reglementet i 1876 ble ansett som for milde. Den vesentligste endringen her var økning av tidslengden på de ulike straffene.²²³ Som følge av den nevnte ordningen om klassesystem og arbeidspenger også for straffarbeidsanstaltene, ble det utarbeidet et nytt refselsesreglement 20. januar 1886. I dette ble fratakelse av tilleggskost sløyfet som disiplinærstraff, og nedsettelse i klasse eller fratakelse av opptjente arbeidspenger ble tillagt som disiplinærstraff. En annen endring var at vann- og brødstraffen ikke lenger skulle anvendes som disiplinærstraff, mens fratakelse av ett av dagens måltider for opptil

---

²²⁰ RA Justisdepartementet, Fængselsstyret D del 1. *Reglement for fangebehandlingen i distriktsfengsler II*. RA/S-1043/D/Db/L0830. Skriv fra A. Qvam 13. Marts 1893

²²¹ ”V. Om Revselsler og Tvangsmidler.” Trykt i *Love, Resolutioner, Reglementer, Instruxer, Skrivelser m.v. vedkommende Fængselsvæsenet 1814-97*, Expeditionschef for Fængselsvæsenet 1898: 260

²²² ”Reglement for Fangebehandlingen i Fælles-Straffarbeidsanstalterne” av 8. januar 1881 §25 og §36. Trykt i *Lovtidende 1881*: 17ff.

²²³ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 120

fjorten dager ble innført.²²⁴ En ny endring av fangebehandlingsreglementet for felles-straffarbeidsanstalter ble utarbeidet 19. februar 1896 hvor reglement for klasseinndeling og arbeidspenger ble tatt med, videre skulle refselsler skje i overensstemmelse med det utarbeidede refselsesreglement av 20. januar 1886.²²⁵

Reglement for botsfengselet

I motsetning til distriktsfengslene og straffarbeidsanstaltene ble det for botsfengselets utarbeidet et fangebehandlingsreglement før det tok i mot sin første fange i 1851. Direktør Petersen hadde innført klassesystemet i botsfengselet allerede i 1869, og som nevnt ble det noe endret ved at det også åpnet for tildeling av arbeidspenger når Justisdepartementet utarbeidet et reglement for klasseinndeling og arbeidspenger for felles-straffanstaltene og botsfengselet i 1886. Bruken av flytting i klassene som disiplinærstraff ble innført i et endret fangebehandlingsreglement av 9. september 1889. Paragraf tjuefire i dette reglementet omhandler refselsler hvor det påpekes at fanger kan refses etter bestemmelsene i botsfengselsloven av 1848, dersom han bryter fengselets bestemmelser eller på andre måter viser dårlig oppførsel. Reglementet videreførte dermed botsfengselslovens handlingsrom til fengselsdirektøren. Videre henvises det til at i tillegg til disse refselsene eller i stedet for så kunne direktøren bruke bestemmelsene i reglementet for klasseinndeling og arbeidspenger. Justisdepartementet oppfordret fengselsdirektøren til å anvende advarsel først, dersom dette ikke fungerer kunne han anvende de nevnte refselsler.²²⁶

Den tidligere nevnte lov om innskrenkning i bruken av legemlig avstraffelse av 1891 påpekte at hvor bruken av legemlig refselse var lovhjemlet måtte den kun anvendes i overensstemmelse med et utarbeidet reglement. Som påvist i kapittel 3 var en av forskjellene ved botsfengselsloven i forhold til kriminalloven av 1842 og fengselsloven av 1857, at det ved botsfengselet ikke var tillatt å anvende legemlig avstraffelse som disiplinærstraff. Ved refselsesreglementet som ble utarbeidet for botsfengselet 21. desember 1893 ble det derimot åpnet for bruken av legemlig avstraffelse på fanger under atten år.

---

²²⁴ ”Reglement angaaende Mandfangers Revselse for disciplinære Forseelser i Rigets Fælles-Straffarbeidsanstalter” av 20. januar 1886 og ”Reglement angaaende kvindelige Straffarbeidsfangers Revselse for disciplinære Forseelser” av 20. januar 1886. Trykt i *Love, Resolutioner, Reglementer, Instruxer, Skrivelser m.v. vedkommende Fængselsvæsenet 1814-97*. Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet 1898: 155ff.

²²⁵ ”Reglement for Fangebehandlingen i Rigets Fælles-Straffarbeidsanstalter” av 19. februar 1896, §§ 25-26. Trykt i *Love, Resolutioner, Reglementer, Instruxer, Skrivelser m.v. vedkommende Fængselsvæsenet 1814-97*. Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet 1898: 320

²²⁶ Reglement for Fangebehandlingen i Bods-fængslet av 9. september 1889. Trykt i *Lovtidende* 1889: 324f.

På denne tiden hadde botsfengselet også åpnet for fanger under atten år²²⁷, og reglementet var derfor delt ved egne bestemmelser for fanger over og under atten år. De opplistede kriteriene for hvilken oppførsel som kunne tildeles disiplinærstraff var de samme som ved botsfengselsloven av 1848. Tillate disiplinærstraffer for fanger over atten år var innskrenkning av besøk eller fratakelse av arbeid og lesning opp til ti dager. Innskrenkning i kosten eller å bli satt i mørk straffcelle opp til fem dager. I overensstemmelse med reglementet om klasseinndeling og arbeidspenger kunne også nedsettelse i lavere klasse eller å bli fratatt opptjente arbeidspenger tildeles for disiplinære forseelser. Forskjellen i reglementet for fanger under atten år var at innskrenkning av kosten kunne bare anvendes inntil to dager og anvendelse av legemlig avstraffelse med inntil atten slag ris.²²⁸

Direktør Petersen hadde tidligere argumentert for behovet for legemlig avstraffelse i botsfengselet.²²⁹ Det er en bemerkelsesverdig utvikling da man to år etter at loven om innskrenkning i anvendelse av legemlig avstraffelse, innfører tillatt bruk av legemlig avstraffelse i botsfengselet hvor det hadde vært forbudt siden det åpnet i 1851. I likhet med klassesystemet som ble innført i botsfengselet i 1869 kan innføringen av legemlig avstraffelse kommet på oppfordring fra direktøren. I sine memoarer hevder Petersen at straffene før i tiden var hensynsløse ovenfor fangen, men at man også med denne nye fangepleie ”skyter ganske vist over Maalet, naar den altid tager Handsker paa og er bange for at tage riktig haardt i.”²³⁰ Ved en slik uttalelse er det tydelig at Petersen var for muligheten til å kunne anvende mer avskrekkende disiplinærstraffer. For å underbygge sin påstand viser Petersen til en diskusjon blant straffanstaltfunksjonærer i Tyskland, hvor det kom frem at flere fengselsdirektører mente at legemlig tuktelse ikke kunne unnværes i flere tilfeller. Bruken av slik avstraffelse skulle tas opp på et møte for tyske straffanstaltfunksjonærer ved slutten av år 1894. Petersen forsvarer sin oppfatning med å påpeke at teoretikere som mente at det var en feil med fangebehandlingen når legemlig avstraffelse ikke kunne unnværes, burde tenke nøyere over hvordan fengslene ville være hvis man kun hadde advarsler, vann og brød og ”andre småtterier” å anvende.²³¹

---

²²⁷ 1892 ble det bestemt at alle straffarbeidsfanger under 21 år skulle innsettes i botsfengselet. Johansen, 2001: 35

²²⁸ ”Reglement angaaende Revselse for disciplinære Forseelser i Bodsfængslet” av 21. desember 1893, trykt i *Love, Resolutioner, Reglementer, Instruxer, Skrivelser m.v vedkommende Fængselsvæsenet 1814-97*, Expeditionschefen for Fængselsvæsenet 1898: 275f.

²²⁹ Se kapittel 3 avsnitt: Bruken av disiplinærstraff som ikke var tillatt i lovverket.

²³⁰ Petersen, 1894: 33

²³¹ Petersen, 1894: 33f.

”Det skulde undre mig, om man ikke i Fangeflokken vilde træffe paa adskillige ubøiede Fanger, som træde næsevist op mod Opsynet, og som have tvunget sig til Indrømmelser, fordi Direktøren ikke har faaet Bugt med dem. Sligt maa nøie eftersees, naar man vil opkaste sig til Dommer over hva det er, som man maa gjøre i et Fængsel, for at kunne holde det i Ro og Ligevægt.”²³²

Schaanning påpeker at flere og mer differensierte disiplinærstraffer i Botsfengselet på slutten av 1800-tallet. Han hevder at en mulig årsak til dette kunne være at det ved lov av 26. juni 1893 ble en oppmykning av isoleringsprinsippet, og at det dermed måtte straffes mer når man utsatte fangene for flere fristelser.²³³

Som jeg har vist til nå førte byråkratiseringen og profesjonaliseringen på midten av 1870-tallet til at det ble utarbeidet flere og stadig reviderte fangebehandlings- og refselsesreglement for de ulike straffanstaltene. Det var derimot lite innskrenkende retningslinjer for anvendelsen av disiplinærstraff i refselsesreglementene. De var snarere en formalisering og legitimering av straffanstaltfunksjonærenes bruk av skjønn ved fangebehandlingen. Det var en innskrenkning i form av at det ved legemlig refselse ble fastslått et maks antall slag, og at det var en maksimum lengde på de andre disiplinærstraffene. Det ble derimot flere disiplinærstrafftyper å velge mellom, og ingen bestemmelser om hvilken adferd som skulle straffes med hva.

Ved utarbeidelsen av disse ulike reglementene hentet Fængselsstyret ved Justisdepartementet inn kunnskap fra de ulike straffanstaltfunksjonærer da det skulle bestemmes nye utkast. Dette viser til at tidligere gjort erfaring var svært sentralt og viktig i den videre utviklingen av fangebehandlings- og refselsesreglement, og at fængselsdirektørene ikke bare hadde mye makt innenfor straffanstaltenes fire vegger, men også påvirkningskraft.

Praksis

Som jeg har påpekt var de ulike reglementene mer en formalisering av fængselsbestyrelsen bruk av skjønn ved anvendelse av disiplinærstraffer enn en innskrenkning av den. Ulike skriv som fængselsstyret utarbeidet i forbindelse med reglementsutkastene påpekte at reglementenes formål var å få mer ensartede regler for fangebehandlingen. Kommer dette til uttrykk i praksis i denne perioden, ved en mer uniform utøvelse av disiplinærstraff, eller vises fængselsbestyrelsens legitimerte bruk av skjønn? Det er et annet kildegrunnlag for å si noe om

---

²³² Petersen, 1894: 34

²³³ Schaanning, 2007b: 277f.

praksisen i denne tidsperioden, i forhold til i kapittel 3, da jeg her kun baserer meg på årsberetningene fra de ulike straffanstaltene. Den tidligere nevnte resolusjon av 18. mars 1876 fastslo at all bruk av disiplinærstraff ved straffarbeidsanstaltene skulle protokollføres, og en lik beslutning ble vedtatt for distriktsfengslenes vedkommende ved reglement av 1885. Det er derfor i årsberetningene oppført hvilke disiplinærstraffer som hadde vært anvendt, men ellers kommer fengselsdirektørene lite til ordet om virksomheten i straffanstalten når det gjaldt disiplinen. For botsfengselets vedkommende er det utfyllende årsberetninger om dens virksomhet frem til 1885, men etter dette er det kun statistikk i årsberetningene for straffarbeidsanstaltene å basere seg på. Ved slike kilder er det derfor ikke grunnlag for å si noe om disiplinærstraffer som ikke var tillatt ved lovverk eller refselsesreglement ble brukt. Det kan antas at den tidligere nevnte bruken av vannspyling ble mindre anvendt etter hvert som det ble økt fokus på bruken av slik avstraffelse. Ved refselsesreglementet for straffarbeidsanstaltene i 1876 påpekte Justisdepartementet at det ikke var tillatt med andre straffer enn de som var nevnt i reglementet.

Distriktsfengslene

Årsberetningene for distriktsfengslene viser til at meddelelse til medfange var et problem som fengselsbestyrelsens slo ofte ned på da det var denne kategorien av disiplinær forseelse som ble oftest tildelt disiplinærstraff.²³⁴ Bruk av advarsel og fratakelse ble flittig brukt, og disiplinærstraffer som legemlig avstraffelse med ris eller tamp, eller mørk straffcelle. At fengselsbestyrelsen utøvde skjønn og tildelte ulike straffer for samme forseelse vises ved for eksempel Ålesund Distriktsfengsel i 1887 hvor fire fanger ble tildelt disiplinærstraff for rop og skriking i fengselet. To av disse fangene ble tildelt mørk straffcelle, den ene fikk nitten timer mens den andre skulle sitte der et døgn. Legemlig avstraffelse ved seksten slag ris ble tildelt de to andre.²³⁵ I 1892 ble det i Trondheims distriktsfengsel derimot tildelt to dager mørk straffcelle for samme forseelse som den ovenfor nevnte.²³⁶ I 1887 ble det tildelt en fange ti slag rotting ved Kristiania distriktsfengsel for forsøk på å rømme, mens det ved Moss distriktsfengsel ble tildelt en fange tre slag tamp for forsøk på å rømme.²³⁷ For året 1895 ble det ved Hamar distriktsfengsel tildelt legemlig refselse i form av ulikt antall slag rotting til fire fanger. En fange ble straffet for å ha skjult tobakk under foret i luen ved innsettelse, han

---

²³⁴ NOS Tredie Række *Beretning om Rigets Distriktsfængsler* 1885 og 1886: 18ff. 1889: 17ff. 1890: 17 1893: 17ff. 1895: 17f. 1896: 16

²³⁵ NOS Tredie Række *Beretning om Rigets Distriktsfængsler* 1887: 17

²³⁶ NOS Tredie Række *Beretning om Rigets Distriktsfængsler* 1892: 18

²³⁷ NOS Tredie Række *Beretning om Rigets Distriktsfængsler* 1887: 15f.

ble tildelt fem slag. Den andre fangen ble straffet for gjentakende ulydighet mot vaktmesteren med åtte slag rotting. Den tredje ble straffet med fire slag rotting for forsøk på å kommunisere med medfange, og den siste fangen ble tildelt åtte slag rotting for å ha revet i stykker sine klær. Samme året ved Horten distriktsfengsel ble en fange tildelt seks timer mørk celle for å ha revet i stykker et av fengselets pledd. Også i Bergen distriktsfengsel ble en fange straffet med to dagers mørk straffcelle for å ha revet klærne sine i stykker.²³⁸ Det samme året ble en fange ved Hamar fengsel refset med åtte slag rotting for å ha revet klærne sine i stykker, mens det ved Bergen fengsel ble tildelt to dager mørk straffcelle for samme forseelse. Slike eksempler viser til at det ikke ble noe videre uniformert praksis ved den økende byråkratisering og flere refselsesreglement. Oppførsel som det ofte ble slått ned på i likhet med perioden 1850-75 var meddelelse til medfange, og rømning eller forsøk på å rømme. Videre var det flere ulike ”kategorier” av oppførsel som ble definert som disiplinær forseelse og dermed tildelt disiplinærstraff som ble oppført. Av de tidligere nevnte kan man se at det hadde blitt tildelt disiplinærstraff for ødeleggelse av egne fangeklær eller fengselets inventar, og en fange ble straffet for å ha smuglet tobakk under luen sin. Man kan videre se at bruken av legemlig avstraffelse også i denne perioden ble flittig brukt, da også i årene etter loven om innskrenkning i bruken av legemlig avstraffelse ble vedtatt i 1891. Ved årsberetningene for 1896 til 1900 er det mye mindre informasjon om bruken av disiplinærstraff ved distriktsfengslene. Det blir kun oppført hvor mange fanger som hadde blitt straffet ved hvert fengsel, men ikke hvilken disiplinærstraff de ble tildelt eller for hvilken disiplinær forseelse.²³⁹

Botsfengselet

I likhet med perioden 1850-1875 kan man anta at også for perioden etter var meddelelse til medfange den vanligste disiplinære forseelsen da to årsberetninger påpeker at dette var som ”sedvanlig” den vanligste forseelsen.²⁴⁰ Ved å se nærmere på perioden 1882-1883 så var tildelte disiplinærstraffer vann og brød i mørk eller lys straffecelle eller ordinær fangecelle fra en til fem dager. Videre var det for ett tilfelle anvendt fratagelse av tilsyn til de nødvendige vokterne i fem dager sammen med nedsettelse i klasse. Fangen som ble straffet med denne typen disiplinærstraff hadde begått forseelsen meddelelse til medfange. Tjueseks andre fanger hadde blitt straffet for samme forseelse, de ble derimot tildelt vann og brød i lys eller mørk

---

²³⁸ NOS Tredie Række *Beretning om Rigets Distriktsfængsler* 1895: 17f.

²³⁹ NOS Tredie Række *Beretning om Rigets Distriktsfængsler* 1896: 16 1897: 15f. 1898: 16, NOS Fjerde Række *Beretning om Rigets Distriktsfængsler* 1899: 17f. 1900: 12

²⁴⁰ *Beretning om Bodsfængslets Virksomhed* 1. juli 1881-30. juni 1882: 5, og 1.juli 1882 -30. juni 1883: 5

straffecelle. Den vanligste disiplinærstraffen var en dag på vann og brød i lys straffecelle.²⁴¹ Det året ble en fange straffet syv ganger, og Petersen påpeker at det var samme fange som året før hadde mottatt ni disiplinærstraffer. Denne fangen ble på grunn av en ny dom flyttet til Akershus straffanstalt, noe Petersen så på som en lettelse da han påpeker i beretningen at disiplinærstraff ikke hadde noe påvirkning på fangen.²⁴² Det høye antallet disiplinærstraffer som hadde blitt tildelt denne fangen sammen med direktør Petersen sin uttalelse kan tyde på at direktøren straffet ofte og ulikt for å teste ut ulike midler for å nå målet om forbedring av fangen.

Perioden 1881-1882 var det de samme disiplinærstraffene som ble anvendt som året etter, men de vanligste straffene var nå tre dager brød og vann på mørk straffecelle eller to dager brød og vann på lys straffecelle.²⁴³ Ved å se på perioden 1881-1883 så vises det til de samme resultatene som i kapittel 3 hvor hva som ansees som en disiplinær forseelse endrer seg ved de to årsberetningene og lovbestemmelsene anvendes etter behovet i straffanstaltene. Enkelte kategorier går igjen som meddelelse til medfange, latskap og urolighet, mens enkelte av kategoriene er oppført ved at det kun foreligger ett tilfelle. For perioden 1882-1883 hadde for eksempel en fange blitt straffet for å være urolig i straffecellen, og i perioden 1881-1882 hadde en fange blitt straffet for trussel og arbeidsvegring.²⁴⁴

Som nevnt i kapittel 3 så skrev Anders Daae en artikkel hvor han påpekte at få nedtegnelser av forseelser og tildelte disiplinærstraffer ikke nødvendigvis var et tegn på en god disiplin, men ofte heller det motsatte ved at det var en slapp og lite bevoktende bestyrelse ved straffanstalten. Fengselsdisiplinen skulle være streng og den minste avsigelse fra denne skulle det slås ned på.²⁴⁵ Schaanning påpeker også at Daae var svært opptatt av å holde en streng disiplin i Trondheims straffanstalt, hvor han ble ansatt som bestyrer i 1887. I 1892 overtok han som direktør for botsfengselet.²⁴⁶ Som nevnt i kapittel 3 påpekte Daae videre i artikkelen at dersom man kunne se en endring i bruken av antallet disiplinærstraffer så var skifte av bestyrer en variabel som det måtte tas høyde for. Det var Daae som tok over for Petersen i 1892 som direktør i botsfengselet, og antallet disiplinærstraffer steg betraktelig etter at han

---

²⁴¹ *Beretning om Bodsfængslets Virksomhed* 1. juli 1882-30. juni 1883: 17

²⁴² *Beretning om Bodsfængslets Virksomhed* 1. juli 1882-30. juni 1883: 18

²⁴³ *Beretning om Bodsfængslets Virksomhed* 1. juli 1881-30. juni 1882: 18

²⁴⁴ *Beretning om Bodsfængslets Virksomhed* 1. juli 1881-30. juni 1882: 18 og 1. juli 1882 -30. juni 1883: 18

²⁴⁵ Daae, "Lidt om fangedisciplinen, specielt om hyppighede af forseelser og revselsler i nogle landes strafanstalter" *Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og øvrige penitentiære Institutioner*, Kjøbenhavn 1889: 208

²⁴⁶ Schaanning, 2007b: 348f.

kom til makten.²⁴⁷ I løpet av 1880-tallet var det for hvert år omtrentlig ti prosent straffede fanger av fangebelegget, mens det i løpet av 1890-tallet lå mellom femten og tjue prosent straffede fanger av samlet fangebelegg.²⁴⁸ En slik økning i antallet disiplinærstraffer ved at man får et skifte av direktør er med på å støtte opp under påstanden om at direktøren hadde mye makt og et stort handlingsrom i forhold til bruken av disiplinærstraff. Denne markante økningen kom etter at det hadde blitt utarbeidet refselsesreglement for botsfengselet noe som også underbygger påstanden om at disse reglementene var mer en formalisering og legitimering av direktørens makt, enn noen innskrenkning av den. Daae hevder også selv at hans rolle som fengselsdirektør var svært betydningsfull i forhold til fengselsdisiplinen da han påstår at de faktorer som hadde betydning for disiplinen i en straffanstalt var fangene selv, det systemet anstalten var bygget på, og gjeldende reglement. ”Samt endelig anstaltens bestyrer, der holder disciplinens tøjler i sin hånd.”²⁴⁹

Straffarbeidsanstaltene

I årsberetningene for straffarbeidsanstaltene i denne perioden ble hvilken oppførsel som hadde blitt tildelt disiplinærstraff og hvilken type disiplinærstraff som ble brukt protokollført i to ulike ”faste” skjema. Det kan dermed ikke sies noe om hvorvidt samme oppførsel ble tildelt ulik disiplinærstraff, eller om det var noen endring i hvilken oppførsel som ble definert som disiplinær forseelse da det var de samme kategoriene som ble oppført i skjemaet hvert år. Et kildekritisk problem ved slike kilder er at det dermed er vanskelig å si om praktiseringen av disiplinærstraff var mer uniform ved straffarbeidsanstaltene i denne perioden, eller om den gir uttrykk for det da bestyrelsen skulle skrive inn antall forseelser og anvendte straffer i et allerede fastsatt skjema.

Oppførsel som ble straffet året 1876 var ulydighet og upassende oppførsel mot de ansatte, slagsmål eller annet ufredelig forhold til medfanger, latskap i arbeidet, skade på straffanstaltens inventar, ulovlig handel, meddelelse til medfanger og en samlekategori med ”andre forseelser”. Oppførsel som ble mest straffet var ulydighet eller upassende oppførsel mot de ansatte, meddelelse til medfange og slagsmål eller annet ufredelig forhold til medfanger. Disiplinærstraffer som var blitt tildelt var berøvelse av tilleggs-kost, legemlig avstraffelse med slag av tamp, rotting eller ris, lys celle med eller uten arbeid, lys celle på

---

²⁴⁷ Schaanning, 2007b: 563 Se fotnote 1592

²⁴⁸ Schaanning, 2007b: 597f. Appendix IV Disiplinærstraffer 1884-1940

²⁴⁹ Daae, ”Lidt om fangedisciplinen, specielt om hyppighede af forseelser og revsels i nogle landes straffanstalter” *Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og øvrige penitentiære Institutioner*, Kjøbenhavn 1889: 208

vann og brød uten arbeid eller mørk celle på vann og brød annenhver dag.²⁵⁰ Årsberetningen for 1880-1881 viser at det var den samme oppførselen som ble tildelt disiplinærstraff som året 1876. Dårlig oppførsel som ble straffet mest var ulydighet og upassende forhold mot straffanstaltens ansatte og slagsmål og ufredelig forhold. Disiplinærstraffer som hadde blitt tildelt var berøvelse av tilleggs-kost, lys celle på vann og brød uten arbeidet, mørk celle med innskrenkning i kosten til vann og brød annenhver dag, og det var legemlig avstraffelse som var blitt brukt mest.²⁵¹ I perioden 1. juli 1885 til 30. juni 1886 var det i likhet med de tidligere årene ulydighet og upassende oppførsel mot straffanstaltens ansatte det ble slått hardest ned på, og disiplinærstraffen som ble mest brukt var berøvelse av tilleggs-kost. Bruken av legemlig avstraffelse hadde nå gått ned. Det var i denne perioden en vesentlig forskjell mellom hvor mange som ble straffet ved Trondheims straffanstalt, 13.23 prosent av det samlede fangebelegget, i forhold til Akershus straffanstalt hvor kun 3, 24 prosent av det samlede fangebelegget var tildelt disiplinærstraff.²⁵² En slik forskjell kan være med å støtte opp under at fengselsdirektørens ”ulike straffestil” hadde mye å si for hvor streng fengselsdisiplinen skulle være og dermed hvor ofte det ble tildelt disiplinærstraff.

Også for perioden 1. juli 1888-30. juni 1889 var det ulydighet og upassende oppførsel mot straffanstaltens ansatte og slagsmål eller annet ufredelig forhold som ble straffet mest. Disiplinærstraff som ble mest anvendt var fratakelse av et av dagens måltider. Man ser her en endring i forhold til innføringen av refselsesreglementet av 10. januar 1886 hvor fratakelse av tilleggs-kost, som ble mest brukt i perioden 1. juli 1885 til 30. juni 1886, ikke lenger var disponibel disiplinærstraff som kunne anvendes, men det ble innført mulighet til å frata et av dagens måltider for en tid opp til fjorten dager. Ved Akershus straffanstalt hadde nedsettelse i en lavere klasse blitt anvendt tolv ganger i denne perioden, mens det ved Trondheim straffanstalt kun var benyttet en gang. Trondheim straffanstalt hadde derimot et betydelig høyere antall bruk av lys celle på halv kost uten arbeid. Også for disse årene var det en høyere andel prosent av fangene som var straffet for disiplinære forseelser ved Trondheim straffanstalt enn ved Akershus straffanstalt.²⁵³

For perioden 1897-1898 var det i likhet med de andre årene ulydighet og upassende oppførsel mot straffanstaltens ansatte som ble straffet flest ganger. Lys straffcelle på halv kost og

---

²⁵⁰ NOS Første Række *Beretning om Rigets Strafarbeidsanstalter for Aaret 1876*: 12f.

²⁵¹ NOS Andre Række *Beretning om Rigets Strafarbeidsanstalter for Aaret 1880- 1881*: 29ff.

²⁵² NOS Tredie Række *Beretning om Rigets Strafarbeidsanstalter for Aaret 1885-1886*: 37ff.

²⁵³ NOS Tredie Række *Beretning om Rigets Strafarbeidsanstalter for Aaret 1888- 1889*: 35ff.

nedsettelse i klasse var disiplinærstraffer som ble tildelt flest ganger, og også for disse årene var det et mye høyere antall av nedsettelse i klasse som disiplinærstraff ved Akershus straffanstalt enn ved Trondheims straffanstalt. Prosenten av det samlede fangebelegget som var blitt tildelt disiplinærstraff var derimot for disse årene tilnærmet likt.²⁵⁴

Ved å se nærmere på ulike eksempler fra årsberetningene i perioden 1875-1900 er det ikke noe mer uniformert praktisering av disiplinærstraff til tross for utarbeidelsen av flere refselsesreglement. Fængselsbestyrelsen ved de ulike straffanstaltene hadde forskjellig ”straffestil” og eksemplene som det er vist til kan tyde på at fængselsbestyrelsen brukte skjønn i forhold til ulik bruk av disiplinærstraff alt ettersom hva som fungerte på fangen. Ved distriktsfengslene vises dette ved at det i noen tilfeller ble tildelt ulik disiplinærstraff for samme disiplinær forseelse. Tildeling av ulik disiplinærstraff for likt brudd på fængselsdisiplinen skjedde både innenfor samme distriktsfængsel, noe som viser til at bestyreren brukte sitt handlingsrom for å anvende ulike disiplinærstraffer alt ettersom hva som fungerte best på fangen, i tillegg til at det var ulikheter mellom de ulike distriktsfengslene som kan forklares ved at de ulike bestyrerne hadde ulik straffestil. Ved botsfengselet ser man en betydelig økning i anvendelse av disiplinærstraff når Anders Daae overtok som direktør etter Richard Petersen. I forhold til straffarbeidsanstaltene kan det ut i fra kildegrunlaget ikke sies noe om samme forseelse ble tildelt ulik straff, men også her ser man at det ikke ble noe videre uniformert praksis i form av at det ved Trondheims straffanstalt ble periodevis anvendt et klart høyere antall disiplinærstraffer enn ved Akershus straffanstalt. En annen faktor som kan være med på å forklare en slik forskjell er at det ved Trondheims straffanstalt kunne sitte mer ”ustyrlike” fanger enn ved Akershus, men mest sannsynlig vil en slik forskjell uansett ha noe å gjøre med fængselsdirektørens straffestil.

Formalisering av praksis

I 1885 ble straffelovskommisjonen nedsatt på grunn av behovet for en revidert straffelov. Hvordan frihetsstraffen skulle fullbyrdes var også et av temaene som kommisjonen skulle se nærmere på. I 1893 ble det vedtatt endringer i forbindelse med fullbyrdelsen av straffarbeidstraffen som hovedsakelig bestod av hvilke aldersgrupper som skulle opptas på de ulike straffarbeidsanstaltene, en lemping av det strenge isoleringsprinsippet fra

---

²⁵⁴ NOS Tredie Række *Beretning om Rigets Straffarbeidsanstalter for Aaret 1897-1898*: 22ff.

philadelphiasystemet og nye regler for forkortelsen av straff som ble sonet ved botsfengselet.²⁵⁵ Tre år senere utga kommisjonen et utkast til lov om fengselsvesenet og om fullbyrdelse av frihetsstraffen som bygget på et samtidig utkast til ny straffelov. Det var en plan om at disse lovene skulle fremmes samtidig, men da det viste seg at det ville ta mer tid å få på plass straffeloven, og det av ulike årsaker²⁵⁶ var behov for å få fengselsloven satt i kraft, så ble denne vedtatt to år før straffeloven av 1902. Da straffeloven medførte at det var behov for små endringer av fengselsloven, kom det en ny fengselslov av 1903.²⁵⁷ Denne medførte ingen endring i forhold til reguleringen av bruken av disiplinærstraff utenom rent formelt ved ordlyden i paragrafen, og jeg har derfor valgt kun å se på fengselsloven av 1900.²⁵⁸

Det er interessant å se nærmere på om fengselsloven var en lovfestet formalisering av den allerede eksisterende praksisen og straffanstaltfunksjonærenes legitime bruk av skjønn i forhold til anvendelse av disiplinærstraff. Fokus på en mer individuell fangebehandling på denne tiden må ses i sammenheng med at det i samtiden var et skifte i fokus fra forbrytelsen til forbryteren, og sanksjonsapparatet måtte dermed tilpasses lovbyteren.²⁵⁹

Innføringen av klassesystemet ved straffarbeidsanstaltene i 1886 var et skritt nærmere det progressive, også kalt irske systemet, hvor man skulle forbedre fangene ved å friste til god oppførsel gjennom å tilby visse goder, noe som la bedre til rette for en individuell fangebehandling. Dette systemet ble lovfestet i fengselsloven av 1900 hvor paragraf tjue fastsetter:

”Fangerne kan inndeles i klasser efter udvist flid og forhold. I høiere klasser kan tilstaaes større arbeidspenge, en mer udstrakt adgang til brevveksling og modtagelse af besøg, større frihed med hensyn til fritidens anvendelse samt andre begunstigelser.”²⁶⁰

I forhold til arbeidspenger fastslår paragraf tretten at når fange viser flid og god oppførsel kan det bevilges han arbeidspenger.²⁶¹ Den endelige goden på toppen av klassene og største

---

²⁵⁵ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 19f.

²⁵⁶ På grunn av stor økning i fangetallet ved straffanstaltene for menn, var det ønskelig å få på plass adgang til å anvende løslatelse på prøve fort.

²⁵⁷ NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904: 19f.

²⁵⁸ Fengselsloven av 31. mai 1900 § 30 åpnet for legemlig refselse på mannsfanger mens det ved § 40 skrives at dette kun gjelder menn under 18 år, mens det ved fengselsloven av 1903 er ordlyden i § 40 innlempet i § 30 som regulerer bruken av disiplinærstraff.

²⁵⁹ For mer informasjon se Hauge 1996: kapittel 10 og 11, og Schaanning 2007b: kapittel 5

²⁶⁰ ”Lov om fængselsvæsenet og om tvangsarbeide” av 31. mai 1900 § 20 Heretter betegnet fengselsloven av 1900

²⁶¹ Fengselsloven av 31. mai 1900 § 13

”belønningen” var løslatelse på prøve, en ordning som ble innført ved fengselsloven av 1900. Paragraf tjueen slår fast at fanger som hadde fortjent det kunne løslates på prøve etter å ha sonet to tredjedeler av straffen. Videre kunne fangen innsettes igjen dersom han eller hun utførte en straffbar handling eller brøt betingelsene for løslatelse.²⁶² Beslutningen om løslatelse på prøve skulle bestemmes av bestyreren etter at saken hadde vært forelagt fengselsrådet.²⁶³ Fengselsrådet besto av fengselsbestyrerne og noen av fengselets tjenestemenn som skulle nærmere bestemmes.²⁶⁴ Ved innføringen av løslatelse på prøve fikk fengselsbestyrelsens mye makt ovenfor fangene, da det var hans beslutning å vurdere om fangens oppførsel hadde vært ”god nok” til å få slippe ut før tiden. Loven videreførte praksisen ved at bestyreren kunne bestemme om det skulle tilegnes fangene goder som hvor ofte fangen kunne brevveksle og få besøk.²⁶⁵ Fengselsloven formaliserte med dette flere av bestemmelsene som var utarbeidet mot slutten av 1800-tallet, hvor særlig utviklingen av et progressivt klassesystem som oppfordret fangene til å oppføre seg bra ved å tilby goder stod sentralt. Fangene skulle nå disiplineres ved hjelp av straff og belønning, men selv om fangene kunne bli tildelt goder når de oppførte seg bra og straffes med å bli fratatt disse godene, så åpnet også fengselsloven av 1900 for at flere typer disiplinærstraffer kunne anvendes når fangene brøt med fengselets bestemmelser eller på annen måte viste utilfredsstillende oppførsel. Da fengselsloven av 1900 ble sanksjonert opphevet den kriminalloven av 1842, botsfengselsloven 1848, fengselsloven av 1857 samt alle eldre reglement som omhandlet fengsler og fangebehandlingen.²⁶⁶ Det skulle nå være et samlet lovverk og en uniform praksis ved de ulike straffanstaltene, bruken av disiplinærstraff ble regulert av paragraf tretti:

”Som revselse for slet opførsel kan foruden irettesættelse og fratagelse af tilstaaede begunstigelser anvendes:

1. innskærnkning af cellebesøg;
2. negtelse af beskæftigelse;
3. berøvelse af enkelte maaltider – alt i en tid af indtil 14 dage;
4. inddragning af godskrevne arbejdspenge;
5. nedsættelse i en lavere klasse;
6. indsættelse i strafcelle indtil 14 dage;
7. indsættelse i enrum for en tid af indtil en maaned, saaledes at denne tid ikke medregnes i

---

²⁶² Fengselsloven av 31. mai 1900 §§ 21-22

²⁶³ Fengselsloven av 31. mai 1900 § 24

²⁶⁴ Fengselsloven av 31. mai 1900 § 7

²⁶⁵ Fengselsloven av 31. mai 1900 §§ 26-28

²⁶⁶ Fengselsloven av 31. mai 1900 § 65

den idømte straffetid;
8. haardt natteleie indtil 18 dage;
9. indskrænkning af kosten til vand og brød indtil 12 dage, dog alene for personer over 18 aar;
10. mørk celle indtil 6 dage;
11. legemlig revselse, dog blot paa mandfanger.
Flere af de nævnte revselse kan anvendes i forening.
Revselsen fuldbyrdes, uanseet om den bestemte straffetid derved overskrides.
Findes en fange i besiddelse af gjenstande, som er indsmuglede i fængslet, kan disse inddrages.²⁶⁷

Det var her en mye mer differensiert lovbestemmelse. Hele elleve ulike typer av disiplinærstraffer i tillegg til fratakelse av goder. Som nevnt i kapittel 4 kom det en lovbestemmelse i 1891 som skulle begrense tukteretten som var innført ved Christian Vs lov av 1687. Bruken av legemlig refselse ble beholdt i fengselsloven av 1900. Den kunne derimot ikke anvendes på fanger over atten år eller fanger som satt i fengsel som utsoning av bøter.²⁶⁸ Det var bestyreren som hadde refselsesmyndighet, men ved anvendelsen av enkelte disiplinærstraffene måtte det først forelegges fengselsrådet.²⁶⁹

Med tanke på hvordan de institusjonelle rammene var rundt hvilken oppførsel fengselsbestyreren hadde ”lov” til å slå ned på med anvendelse av disiplinærstraff, var ordlyden i fengselsloven av 1900 mer vag og åpnet for mer skjønn enn de tidligere lovverkene, da det kun påpekes at dersom fangen viser ”slet oppførsel”. Som påpekt tidligere varierte hvilken oppførsel som ble definert som en disiplinær forseelse, og ulike ”kategorier” ble ført opp fra år til år. Fengselsloven av 1900 videreførte dermed på mange måter den tidligere lovgivning ved kriminalloven av 1842, botsfengselsloven av 1848 og fengselsloven av 1857, som åpnet et handlingsrom for forvalterne av frihetsstraffen.

I lovforarbeidene diskuteres det faktum at det var en mer differensiert lovbestemmelse som regulerte bruken av disiplinærstraff ved fengselsloven av 1900, men at dette også var intensjonen da fengselsbestyrelsen burde ha muligheten til å utøve skjønn. Det påpekes at fengselsbestyrelsen på denne måten ville ha mer å velge mellom, og kunne anvende

---

²⁶⁷ Fengselsloven av 31. mai 1900 § 30

²⁶⁸ Fengselsloven av 31. mai 1900 § 40

²⁶⁹ Fengselsloven av 31. mai 1900 § 33

disiplinærstraff etter forholdet og hvilke straffer som passet best på hvilke fanger.²⁷⁰

Bestyrelsen burde altså ha valgmulighet med tanke på at det var de som kjente til og hadde erfaringer med fangenes personlighet og oppførsel. Man kan her se at intensjonen bak de institusjonelle rammene var at fengselsbestyrelsen burde kunne utøve skjønn ovenfor fangene, da de ved erfaring hadde mest kunnskap om hvilken straff som fungerte best på dem.

Det var videre en diskusjon om de enkelte disiplinærstrafftypene i lovforarbeidene. Særlig bruken av vann- og brødstraffen ble mye diskutert, og enkelte aktører ville ha den fjernet som mulig disiplinærstraff. Argumenter som ble uttalt for å beholde den, viste til tidligere erfaringer ved denne typen refselse hvor den i stor grad var blitt anvendt i botsfengselet fordi den hadde vist seg mest effektiv. Straff og belønning var som sagt to sider av samme sak. Dersom lovbestemmelsene inneholdt en trussel om å frata fangene belønning og goder som de satt stor pris på, som den ordinære fangekosten, så ville en slik straffemulighet få ekstra tyngde som avskrekking for å få fangene til å oppføre seg bra. Videre ble det påpekt at det gjaldt å ha disiplinærstraffer som kunne opprettholde orden i fengslene, også ovenfor ”umedgjørliche forbrytere”. For å opprettholde ro, orden og disiplin måtte man ikke blir for ”bløt”, og så lenge man holdt seg innenfor humanitetens grenser måtte man kunne ilegge straffer som virket. Dersom dette ikke skjedde ville disiplinen brytes, og straffens formål ville ikke bli oppfylt.²⁷¹ Fengselsloven av 1900 la også stor vekt på en streng disiplin og orden for å forbedre fangene, og bruken av disiplinærstraff var ett av flere midler for å nå målet med forbedrede fanger.

De ulike reglementene som Justisdepartementet utarbeidet fra midten av 1870-tallet og fremover ble ved fengselsloven av 31. mai 1900 lovfestet. Fengselsloven kan på mange måter ses på som en formalisering av allerede eksisterende praksis. Det nye var som nevnt løslatelse på prøve, en belønning på toppen av klassesystemet dersom fangen oppførte seg bra. Videre åpnet punkt syv i paragraf tretti for innsettelse i enerom for en tid inntil en måned uten at denne tid var medregnet i den idømte straffetid, og fengselsbestyrelsen hadde dermed også makt til å holde fangene i fengsel lengre enn den tildømte straffelengden. Det ble ved fengselsloven gitt mer makt til forvalterne av frihetsstraffen da de fikk et større handlingsrom ved å kunne benytte flere ulike disiplinærstraffer i tillegg til flytting av fangene ved de ulike klassene. De fleste av disse refselsestypene hadde blitt benyttet før og var på mange måter kun en formalisering av eksisterende praksis da de ble lovfestet ved fengselsloven av 1900.

---

²⁷⁰ Stort.-Forh. (1899/1900) 8D Beh. O. Tid. Møte 26. april, sak nr. 6 1899/1900: 851f.

²⁷¹ Stort.-Forh. (1899/1900) 8D Beh. O. Tid. Møte 26. april, sak nr. 6 1899/1900: 854

Det nye var ga bestyreren enda mer makt ovenfor fangene var som nevnt at det var bestyreren sin beslutning, i samråd med fengselsrådet, om fangen hadde oppført seg bra nok til å slippe ut på prøve, eller holde fangen i fengselet lengre enn den tildømte straffelengde ved å benytte seg av punkt syv i paragraf tretti.

I lovforarbeidene til fengselsloven ble det diskutert hvorvidt det burde være et fengselsråd eller fengselsdirektøren som skulle ha refselsesmyndighet. I forbindelse med denne saken ble det hentet inn opplysninger og meninger fra de ulike fengselsdirektørene. Direktøren for botsfengselet, Anders Daae, uttalte at man måtte passe på at man ikke ga fengselsrådet for mye besluttende myndighet da ”det er nemlig ikke overalt eller til enhver tid, at et saadant Raad er klogt nok til saavidt mulig at lade Direktørens Mening være den gjeldende.”²⁷²

Direktøren for Akershus straffanstalt viser også til at det ville bli problematisk at et slikt råd skulle ha myndighet i forhold til de disiplinære forholdene. Han viser til at en slik bestemmelse ville ta seg godt ut da den vernet om fangene, men hevder det ville ødelegge for den nødvendige autoriteten til direktøren. Han eksemplifiserer sitt poeng om at fengselsdirektørens autoritet ville bli ødelagt med at dersom en fange oppførte seg dårlig slik at direktøren mente det burde tildeles disiplinærstraff så ville det ta dager før rådet samlet seg for å beslutte hvilken type straff som skulle anvendes, og om det skulle straffes i det hele tatt. På grunn av dette burde disiplinærstraffmyndigheten ligge i direktørens hånd. Han innskyter derimot at en viss form for innskrenkning kunne være nyttig da direktøren ikke alene burde stå som en ukontrollert enehersker ovenfor fangene. Direktøren burde ha et råd ved sin side, men rådet burde bestå av fengselsmenn som satt inne med de nødvendige kvalifikasjonene.²⁷³ Og som nevnt tidligere ble fengselsrådet, som fengselsdirektøren i noen tilfeller skulle ta avgjørelser sammen med, bestående av fengselsbestyrerne og andre fengselstjenestemenn.

Resultatet ble at den beslutningsmyndighet som straffelovskommisjonens utkast hadde tillagt et råd ble ved loven av 1900 overført til direktøren alene. Nissen viser til at fengselsdirektørene skulle ha et stort ansvar og dermed også en stor myndighet.²⁷⁴ Schaanning påpeker dette også i forhold til botsfengselet da han hevder at det var direktøren som avgjorde hva som skulle gjøres med fangene i praksis, og ved fengselsloven av 1900 fjernet man botsfengselets inspeksjon og ga all makt til direktøren alene.²⁷⁵

---

²⁷² Stort.-Forh. (1898/1899) 3D Oth. Prp. No. 3 1898/1899: 7

²⁷³ Stort.-Forh. (1898/1899) 3D Oth. Prp. No. 3 1898/1899: 7f.

²⁷⁴ Nissen, 1934: 164f.

²⁷⁵ Schaanning, 2007b: 343

Ved fengselsloven av 1900 skulle legemlig avstraffelse som disiplinærstraff vedvare i straffanstaltene inn i det neste århundret, men kun for menn under atten år. Dette til tross for at det hadde blitt avskaffet som straffemetode for menn utenfor fengslenes fire vegger, avskaffet som straffemetode på barn ble den ved Vergerådsloven av 6. juni 1896 som trådte i kraft i 1900, og innskrenket ved den nevnte lov av 1891.²⁷⁶

Konklusjon

I kapittel 3 hevder jeg at fengselsdirektøren og fengselsbestyrelsen hadde mye å si for hvordan hverdagen til fangene var med tanke på antallet, og hvilke disiplinærstraffer som ble brukt. Dette var blant annet på grunn av et lite eksplisitt lovverk som ga bestyrelsen et stort handlingsrom. I tiårene 1875-1900 ble det utarbeidet flere ulike fangebehandlings- og refselsesreglement som skulle skape uniformitet ved fangebehandlingen. Slike reglement var derimot en formalisering av fengselsdirektørens bruk av skjønn snarere enn en innskrenkning av den. Direktøren fikk en tildelt refselsesmyndighet, som han alltid hadde hatt, men nå innenfor litt mer kontrollerte former ved at de fleste refselsesreglement hadde en bestemmelse om maks antall slag ved legemlig refselse og en tidsbegrensning ved de andre disiplinærstraffene. Videre ble klassesystemet som direktør Petersen hadde innført i botsfengselet i 1869 også innført ved felles-straffarbeidsanstaltene i 1886. På grunn av dette fikk fengselsdirektørene enda større handlingsrom for individuell fangebehandling ved å ha muligheten til å bestemme om fangene skulle flyttes opp eller ned i de ulike klassene ut i fra direktørens vurdering av fangenes oppførsel. En praktisering av disiplinærstraff som i stor grad bygget på fengselsbestyrerens skjønn blir formalisert og lovfestet ved fengselsloven av 1900, som lister opp elleve ulike disiplinærstraffer i tillegg til bruken av advarsler og fratakelse av goder. Som påpekt ble også botsfengselets inspeksjon fjernet, og direktøren satt da formelt med makten.

---

²⁷⁶ Isaksen, 1981: 377

KAPITTEL 6: KONKLUSJON

Bruken av disiplinærstraff var en sentral del av fangebehandlingen for å forbedre de kriminelle til å bli lovlydige samfunnsborgere etter de var ferdig med å sone straffen. Livet innenfor straffanstaltene murer var preget av en streng fengselsdisiplin og det minste brudd på fengselets regler ble slått ned på. Det institusjonelle rammeverket ga forvalterne av frihetsstraffen, og da særlig fengselsdirektørene, et stort handlingsrom og åpnet for bruken av skjønn når det gjaldt anvendelse av disiplinærstraff. Fengselsdirektørene var tildelt mye makt i forhold til fangebehandlingen.

I perioden 1842 til 1875 ble det i Norge utarbeidet flere lovverk som skulle regulere straffanstaltene virksamhet. Norge fikk en ny straffelov i 1842 som regulerte bruken av disiplinærstraff på straffarbeidsanstaltene på festningene. Videre ble det i 1848 vedtatt en lov for botsfengselet og i 1857 ble det vedtatt en lov som regulerte bruken av disiplinærstraff i distriktsfengslene. I lovforarbeidet til både kriminalloven av 1842 og fengselsloven av 1857 ble det vist til at videre reglement skulle utarbeides på et senere tidspunkt. Det ble det derimot ikke gjort i perioden 1842-1875. Lovverket var vagt når det gjaldt reguleringen av disiplinærstraff ved alle tre straffanstaltstyper, og inneholdt formuleringer som at en fange kunne straffes dersom han brøt med fengselets ”gjeldende bestemmelser”. I praksis førte et lite eksplisitt lovverk til at hvilken oppførsel som skulle straffes og hvilken avstraffelsesform det skulle benyttes var definerbare kategorier fra direktøren sin side som kunne endre seg. Straffanstaltbestyrelsen bygget på tidligere gjorde erfaringer ved fangen, og endret straffemetode og lengde etter hvert for å se hvilken straff som virket og førte til bedre oppførsel. Videre var også de forskjellige direktørene av ulik oppfatning om hvor streng fengselsdisiplinen skulle være, og dermed hvor ofte det skulle straffes. Dette vises ved at det til tider var vesentlig ulik statistikk over anvendte disiplinærstraffer ved de ulike straffanstaltene, og i enkelte tilfeller kunne man se forskjeller når det var et skifte av direktør.

En vesentlig forskjell i lovverket var at det ved festningene og distriktsfengslene var tillatt å anvende hustukt, mens dette ikke var tilfelle for botsfengselet. Det var ikke noen spesifisering av hva som skulle defineres med begrepet hustukt, eller innskrenkning i form av hvor mange slag man lovlig kunne tildele. I 1874 fikk bruken av disiplinærstraff et dødelig utfall på Bergenshus festnings slaveri. Straffange Nils Jacobsen Storesund døde som følge av en førtito minutter lang vannspylingsstraff. Saken gikk opp til Høyesterett hvor de tiltalte ble frikjent, en beslutning som fikk kritikk og skapte stor debatt i samtiden. Bruken av vannspyling var

ikke opplistet som tillatt disponibel avstraffelsesform. Det ble derimot ansett som lovlig bruk av disiplinærstraff av retten på grunn av at den hadde blitt anvendt i botsfengselet, noe Justisdepartementet var klar over uten at det forelå noen sanksjon eller forsøk på å stanse dette. Storesund ble av samtiden sett på som et offer for en voldelig straffanstalt. Synet på tukt som legitim bruk av "vold" innenfor naturlige grenser var i endring, noe som også vises ved at det i 1891 ble vedtatt en lov om innskrenkning i bruken av legemlig refselse. Storesundsaken fikk følger i form av utarbeidelsen av et refselsesreglement for straffarbeidsanstaltene i 1876, og i tiden som fulgte ble det utarbeidet flere fangebehandlings- og refselsesreglement. Slike reglement skulle skape uniformitet og mer kontroll over fangebehandlingen. I 1875 ble Fengselsstyret etablert som et uttrykk for økende byråkratisering og profesjonalisering. Bestemmelsene innebar en innskrenkning i form av antall slag ved legemlig refselse, og en tidsbegrensning på de andre disiplinærstraffene, men utenom dette var det mer en formalisering av fengselsdirektørens skjønn enn en innskrenkning av den.

I 1869 innførte direktøren for botsfengselet, Richard Petersen, et klassesystem basert på at fangene kunne rykke opp og ned i ulike klasser hvor hver klasse innebar en økning av goder. Dette var en endring i fangebehandlingen som ikke var lovpålagt fra styresmaktene, men kom som et resultat av direktør Petersen sitt møte med fangene i sitt dagligdagse virke. Det er et godt eksempel på direktørens påvirkningskraft på utviklingen og endringen av reglement som regulerte bruken av disiplinærstraff og fangebehandlingen. Klassesystemet ble også innført ved reglement i straffarbeidsanstaltene i 1886, og ble lovfestet ved fengselsloven av 31. mai 1900. Det var en formalisering av straffanstaltbestyrelsen bruk av skjønn hvor bestyrerne kunne flytte fangene opp og ned i de ulike klassene ut i fra deres vurdering av fangenes oppførsel. På mange måter fortsatte vurderingen av de kriminelle lenge etter de hadde mottatt sin dom fra rettsapparatet.

De institusjonelle rammene rundt bruken av disiplinærstraff endret seg på bakgrunn av erfaring og enkeltaktørers påvirkning, men ideologiske og samfunnsmessige forhold hadde også en betydning. Det var en endring i oppfattelsen rundt bruken tukt kontra vold, og om tukteretten holdt seg innenfor allment godkjente grenser. Bruken av legemlig avstraffelse ble mer regulert ved ulike refselsesreglement mot slutten av 1800-tallet, men forsvant ikke ut av lovverket. I arbeidet med utarbeidelsen av et refselsesreglement for straffarbeidsanstalten i 1876 påpekes det at ved erfaring var legemlig avstraffelse en straffeform som hadde vist seg virkningsfull, og man ville dermed ikke utelukke den som en tillatt disiplinærstraff. Bruken av legemlig refselse ble også innført ved reglement for botsfengselet i 1893, til tross for lov om

innskrenkning i bruken av legemlig refselse som ble vedtatt i 1891 og at det ikke hadde vært lovlig å anvende legemlig refselse på botsfengselet siden det åpnet i 1851. Det representerer en paradoksal utvikling, og utvidet handlingsrommet for forvalterne av frihetsstraffen. Ved fengselsloven av 1900 kom legemlig refselse til å vedvare som disiplinærstraff inn i det neste århundret, men da kun for menn under atten år.

Ved fengselsloven av 1900 var det en mye mer differensiert lovbestemmelse med flere ulike disiplinærstraffer og velge mellom. I lovforarbeidet vises det til at dette var intensjonelt da fengselsbestyreren skulle ha flere straffformer å velge mellom ut i fra hvem fangen var og hvilken straff som kunne virke på han. Fengselsbestyrelsen benyttet seg av tidligere erfaring og baserte seg på en mer individuell fangebehandling. Dette samsvarer også med den generelle strafferettsutviklingen hvor fokuset på slutten av 1800-tallet skiftet fra forbrytelsen til forbryteren.

Funksjonen til disiplinærstraffen skulle være å forbedre fangene, men også å ha mulighet til å slå ned på dårlig oppførsel for å pasifisere fangene og på denne måten opprettholde ro og orden i straffanstalten. Ut i fra straffanstaltbestyrelsens uttalelser i forbindelse med anvendelse av disiplinærstraff vises det til at det ble benyttet for å oppnå straffens ”øyemed”, men også for at straffanstaltbestyrelsen skulle beholde sin nødvendige autoritet og at fangene skulle vise lydighet mot de ansatte. Denne lydighet kan vise til at det ble straffet ved funksjonen av å opprettholde ro og orden, men som sitatet i innledningen viser, var det også en uttalt tanke på denne tiden at dersom man lærte de kriminelle å bøye seg for autoriteter i fengselet, ville de også bøye seg for statens autoritet.

Lovverket som regulerte bruken av disiplinærstraff åpnet for skjønn, og resultatet av byråkratiseringen og ”katalysatorsakene” var ikke en innskrenkning av fengselsapparatets handlingsrom, men en formalisering av det. Slik underbygger denne oppgaven synet på fengselsdirektørene sin sentrale posisjon i norsk fengselsvesen.

SUMMARY

This thesis is about the use of disciplinary penalties in the Norwegian penal institutions in the late 1800s, where it ends with the Prison Act of 31 May 1900. It includes both the institutional framework and the practice of such penalties. The use of disciplinary penalties was a key part of the treatment of prisoners in order to rehabilitate the criminals to become more law abiding citizens after finishing the penalty. The prisoners daily life inside the criminal detention was characterized by a strict prison discipline, and the smallest deviation of prison rules were strictly dealt with.

The thesis focuses on managers of the penal institutions, in particular the prison directors role, and whether they could use discretion with the application of disciplinary measure. The thesis has a chronological structure and investigate possible changes in legislation and the practice of such penalties.

The mid- 1870s can in many ways be seen as a distinction as the use of disciplinary punishment had a fatal outcome at “Bergenshus Festning”. In addition to this, the Board of Prisons was created in 1875 as a result of the increasing professionalization and bureaucratization of the punishment and judicial system. The thesis looks at whether this distinction had any significance in terms of decreasing of the prison directors maneuvers in practicing disciplinary penalties.

LITTERATUR OG KILDER

Litteratur

Englund, Anne-Lise (1979) *Lovovertredere på botsfengslet i Christiania 1851-1858. En sosialhistorisk undersøkelse*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo. Høsten 1979.

Foucault, Michel (2001) *Overvåking og Straff*. Gyldendal, Oslo. (Opprinnelig utgitt i 1975)

Frøberg, Anne (2010) *Detaljenes disiplin – Fangers fengselsopphold i Kristiania Landsfengsel for kvinner i perioden 1900-1927*. Masteroppgave i Kulturhistorie, Universitetet i Oslo. Høsten 2010

Garland, David (1990) *Punishment and Modern Society: a study in social theory*. University of Chicago Press, Chicago.

Harris, Christopher John "En offentlig halshogging i Bergen for 125 år siden."

[<http://digitalarkivet.uib.no/sab/bp2001/side40.htm>] Lastet ned 01.03-2014

Hauge, Ragnar (1996) *Straffens begrunnelser*. Universitetsforlaget, Oslo

Hille, Karoline Henne (2013) *Kvinner dømt til tvangsarbeid. – En studie av kvinner dømt etter løsgjengerloven i Norge 1907-1938*. Master i Historie, Universitetet i Bergen. Våren 2013

Hope, Ola (2001) "Dødsstraff tilhører den svage (...) Stat": dødsstraffdebatten I Noreg frå 1868-1902." Hovedoppgave i Historie, Universitetet i Bergen

Ignatieff, Michael (1978) *A just measure of pain*. Pantheon Books, New York

Isaksen, Knut Even (1981) *Fengselsforhold og fangebehandling i Molde fra 1742 til 1980*. Spesialfag-avhandling i rettshistorie og historisk kriminologi. Universitetet i Oslo

Johansen, Marius (2001) *Bot og Bedring gjennom 150 år. Historikk og historier fra Botsfængslet i Christiania*. Jubileumsutgave 2001. Oslo Fengsel hustrykkeri.

Langeland, Nils Rune (2005) *Siste ord. Høgsterett i norsk historie 1814-1965*. Bind 1. Cappelen, Oslo

Nissen, Hartvig (1934) *Øie for øie, tann for tann? Skiftende syn på straff og fangebehandling*. J.W. Cappelens Forlag, Oslo

Rothman, J., David (1971) *The Discovery of the Asylum*. Little, Brown & Company, Toronto.

Sandmo, Erling (1994) *Maktens beroligende blick – Historiske teorier om sivilisering og disiplinering*. Scandia Tidsskrift for historiske forskning Vol 60, Nr 1

Sandmo, Erling (1998) *Mordernes forventninger. Kriminalitetshistoriske essay*. Universitetsforlaget, Oslo

Schaanning, Espen (2007a): *Makt og Viten. Tekster i utvalg*. Unipub, Oslo.

Schaanning, Espen (2007b) *Menneskelaboratoriet. Botsfengslets historie*. Spartacus forlag, Oslo

Spierenburg, Pieter (1984) *The Spectacle of Suffering*. Cambridge University Press, Cambridge

Ulvund, Frode (2002) *Byens utskudd?": Ein studie av karrierar som innsett i tvangsarbeids- og straffanstalter i Bergen ca 1850-75*. Avhandling for graden dr. philos ved Universitet i Bergen

Vibe, Ingeborg (1994) *Botfengselet i Christiania. En straffeanstalt i pakt med sin tid*. Hovedoppgave i kunsthistorie. Universitetet i Oslo. Høsten 1994.

Trykte kilder

Christian den Vs lov av 1687

Kriminalloven (1842) – ”*Lov angaaende Forbrydelser*” av 20. august 1842

”*Lov indeholdende Forandringer af samme*” av 3. Juni 1874

Botsfængselsloven (1848) – ”*Lov angaaende Bods-fængslet ved Christiania og om Anvendelse af Celler ved de øvrige Strafarbeidsanstalter*” av 12. juli 1848

Fængselsloven av 1857 – ”*Lov om Fængselsvæsenet*” av 13. oktober 1857

”*Lov om Indskrænkning i Anvendelse af legemlig Revselse*” av 20. juni 1891

Fængselsloven av 1900 – ”*Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide*” av 31. mai 1900

Norges Officielle Statistik (NOS):

NOS Fjerde Række Nr. 86. *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede*, Udgivet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet, Kristiania 1904

NOS Tredie Række No. 56 *Beretning om Rigets Distriktsfængsler for Aarene 1885 og 1886*

NOS Tredie Række No. 76 *Beretning om Rigets Distriktsfængsler for Aaret 1887*

NOS Tredie Række No. 138 *Beretning om Rigets Distriktsfængsler for Aaret 1889*

NOS Tredie Række No. 159 *Beretning om Rigets Distriktsfængsler for Aaret 1890*

NOS Tredie Række No. 194 *Beretning om Rigets Distriktsfængsler for Aaret 1892*

NOS Tredie Række No. 214 *Beretning om Rigets Distriktsfængsler for Aaret 1893*

NOS Tredie Række No. 272 *Beretning om Rigets Distriktsfængsler for Aaret 1895*

NOS Tredie Række No. 292 *Beretning om Rigets Distriktsfængsler for Aaret 1896*

NOS Tredie Række No. 309 *Beretning om Rigets Distriktsfængsler for Aaret 1897*

NOS Tredie Række No. 332 *Beretning om Rigets Distriktsfængsler for Aaret 1898*

NOS Fjerde Række No. 12 *Beretning om Rigets Distriktsfængsler for Aaret 1899*

NOS Fjerde Række No. 53 *Beretning om Rigets Distriktsfængsler for Aaret 1900*

NOS Første Række B. No. 3 *Beretning om Rigets Strafarbeidsanstalter for Aaret 1876*

NOS Andre Række B. No. 3 *Beretning om Rigets Strafarbeidsanstalter for Aaret 1880-1881*

NOS Tredie Række No. 42 *Beretning om Rigets Strafarbeidsanstalter for Aaret 1885-1886*

NOS Tredie Række No. 135 *Beretning om Rigets Strafarbeidsanstalter for Aaret 1888-1889*

NOS Tredie Række No. 328 *Beretning om Rigets Strafarbeidsanstalter for Aaret 1897-1898*

Beretning om Bodsfængslets Virksomhed 1851 (1852)

Beretning om Bodsfængslets Virksomhed 1852 (1853)

Beretning om Bodsfængslets Virksomhed 1853 (1854)

Beretning om Bodsfængslets Virksomhed 1. juli 1881 – 30. juni 1882 (1883)

Beretning om Bodsfængslets Virksomhed 1. juli 1882 – 30. juni 1883 (1884)

Norsk Rettstidende: 1875, 1876, 1878

Norsk Departements-Tidende: 1876

Norsk Lovtidende: 1881, 1889

Stortings Forhandlinger 1837 Jan. No 1 ”Den 2den Januar var 4de overordentlige Storting forsamlet”

Stortings Forhandlinger 1848 3D No. 36 ”Angaaende naadigst Proposition til Norges Riges Storting betræffende Udfærdigelse af en Lov om Bodsfængslet ved Christiania og om Anvendelser af Celler ved de øvrige Strafarbeidsanstalter”

Stortings Forhandlinger 1848 6D LXII ”Indstilling fra Justiscommitteen Nr. 2 til Lov angaaende Bodsfængslet ved Christiania, og om Anvendelse af Celler ved de øvrige Strafarbeidsanstalter”

Stortings Forhandlinger 1857 4D O. No. 11 ”Angaaende naddigst Proposition til Norges Riges Storting betræffende Udfærdigelse af en Lov om Fængselsvæsenet”

Stortings Forhandlinger 1857 9D Innstilling O. No. 114 ”Indstilling fra den til Behandling af den kongelige Proposition angaaende Udfærdigelse af en Lov om Fængselsvæsenet særlig valgte Committee”

Stortings Forhandlinger 1875 6D Indst. S. Nummer 39 ”Gager til en expeditionchef of en sekretær i Justis-Departementet”

Stortings Forhandlinger 1875 2D Prp. No. 8 ”Den Kongelige Norske Regjerings underdanigste Indstilling af 21de Januar 1875 som ved Konelig Resolution af 30te Januar 1875 naadigst er bifaldt.”

Stortings Forhandlinger 1884 5D Dokument Nr. 15 ”Forslag til lov om opphævelse af Hustugtsretten”

Stortings Forhandlinger 1884 Storthingstidende Beh. O. Tid 146 ”Eftermiddags møde 4. april Sak nr. 6”

Stortings Forhandlinger 1884 7D Forhandlings-Protokoller samt register. Odelthinget 17. juni Nummer 152

Stortings Forhandlinger 1899/1900 8D Beh. O. Tid. ”Møte 26. april, sak nr. 6”

Stortings Forhandlinger 1898/1899 3D Oth. Prp. No. 3 ”Angaaende Udfærdigelse af en Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide”

Beretning om Beskaffenheden af Norges Strafanstalter og Fangepleie samt Betænkning og Indstilling om en Reform i begge, efter fremmede staters Mønster; afgivne af den under 10 Septbr. 1837 nedsatte Commission til at meddele Betænkning angaaende Strafanstalternes bedre Indretning m.V., Christiania, Juli 1841.

Beretning og Betænkning angaaende Strafarbeidsvæsenet i Norge. Ifølge Kongelig Resolution af 27de October 1858 underdanigst afgiven af Norum, Directør ved Bodsfængslet i Christiania. Paul Magnus Norum. 1860.

Love, Resolutioner, Reglementer, Instruxer, Skrivelser m.v. vedkommende Fængselsvæsenet 1814-97. Udgivet av Expeditionschefen for Fængselsvæsenet. Christiania Johannes Bjørnstad Bogtrykkeri 1898.

Love, Anordninger, Kundgjørelser m. aabne Breve, Resolutioner, m.m for Aaret 1876 Udgivne af Otto Mejlænder Christiania 1877.

Samling af Instruxer m.m vedk. Bodsfængslet (Aageberg). Christiania. Det Steenske Bogtrykkeri. 1875

Daae, Anders ”Lidt om fangedisciplinen, specielt om hyppigheden af forseelser og revsler i nogle landes strafanstalter”, *Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og øvrige penitentiære Institutioner*, Kjøbenhavn 1889, s. 207-221

Daae, Anders ”Det norske klassereglement for fællesstrafanstalterne”, *Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og øvrige penitentiære Institutioner*, Kjøbenhavn 1888, s. 129-146

Petersen, Richard ”Om midlerne til at hævde det afskrækkende moment i frihedsstraffens fuldbyrdelse”, *Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og øvrige penitentiære Institutioner*, Kjøbenhavn 1880, s. 15-19

Petersen, Richard *"Fængselsliv"* 1894 Christiania

Aviser

Aftenposten 20. juli 1874

Bergens Tidende 24. januar 1876

Bergens Adressecontoirs Efterretninger 24. januar 1874

Bergens Adressecontoirs Efterretninger 19. mai 1875

Indherreds Posten 25. september 1874

Morgenbladet 22. januar 1876

Verdens Gang 18. januar 1876

Arkivkilder

Riksarkivet:

RA Justisdepartementet, Fængselsstyret D del 1. *Reglement for fangebehandlingen i distriktsfængsler II*. RA/S-1043/D/Db/L0830. "Reglement § 27"

RA Justisdepartementet, Fængselsstyret D del 1. *Reglement for fangebehandlingen i distriktsfængsler II*. RA/S-1043/D/Db/L0830. "Skriv fra A. Qvam 13. Marts 1893"

RA Justisdepartementet, Fængselsstyret D del 1. *Reglement for fangebehandlingen i distriktsfængsler II*. RA/S-1043/D/Db/L0830. "Utkast til fangebehandlingsreglement § 29"

RA, Justisdepartementet, Fængselsstyret D del 1. *Reglement for fangebehandlingen i distriktsfængsler II*. RA/S-1043/D/Db/L0830. "Justis- og Politi-Departement Circulær-Skrivelse til Overøvrighederne signert J. Holboe 20. Oktober 1880."